यमता च कर्णीसर्णं पनुर्वे दृक्ष्मं पितुरंग भाजिनो दृघेत्न्नाम्मरावजिनान्न्द्रप्यों मर्धिर्गितिः स
यवर स्तैनामादिगंनागतेवंतो देम्मिम्पतौ हपाचपरुषानूरामः कटाद्गौकुतान् ॥ अत्र र
तिक्रो यथोसंधिवध्याधामभैत्रवनाटकेकंसवयेरोमादहिरणमीदूरां विद्युत्तयन् वामंभ
या मीलपन् यलोर्दु कथिदेवयन् कुटुगिरं चाट नामप्यन्यतः एके नोपिप दपुरः परेस्मन्न
न्येनपश्चाद्दुजन किं जानुरणो न्मुखे मपिदर्शलेमेदुनोरीश्वरः अत्रासर्पदैन्नायेसंधः २
पत्रवृद्दूनं भागनामन्यो नाममर्दतया नैवंचः क्रियतेनआवशव लतासायथा आयातो
नमम तेकं रघुपतिः किंतेन पातागसापस्थामि स्वयमेवतत्सवि गंकिया वेदेन्मोसखिः आयातो
स्वयमेवनन्विद्दतुनद्दत्यामितेन न्मुखं न्दृणं तन्महनं मवे न्ममकयंकाबाभावेत्री कथा अत्र वैतन्न २
स्मतिदैन्यसमाहर्षमहैन्मुक्य विषादानां शबलता इति श्रीमद्विभव नपविदहस्तसंगोत्रोवतं २
सराग सीवं सप या कारमा तमानुनापदेवाक्यप्रसागपारवारपारीणश्री महामहोपाध्याय
पर्वतनाथसूरि पंडितमंडलेश्वरसूनुनापल्लवमंवाग भैरवलकसपौरे जातेनैनेमैतां व्यारप्रतेन मम

ॐ श्रीगणेशाय नमः ॥१॥

[illegible]

विद्यास्थानेषु गूढं न रहस्यविज्ञानवतादियविद्यैः श्रीमद्रघुपतिगुरुप्रमितागुणाध्यामनिगुलं कारशा

स्त्रेरसनिरूपणं नाम दशमस्तरंगः ॥ यमौनवीणावर्यविद्वि भवनविदितैर्वा गराशस्यान्वयेयः संजातो यत्पत्रा

मो वा कृतसुकृतप संपद्वृते शास्यभाग्यैर्व्याख्यो विख्यातकीर्तिर्विवधगुरुवाक् सांख्यमुख्यागमा

नां तस्यालंकारशास्त्रे विलसति दशमो नामवर्णोपेतरंगः ॥ आस्थामंदिरमिंदिराप्रणयिनो देवस्य रामाभिधान

स्वांगेतरंगहरिगणाविये जीवन्नवोद्गत्कवैः लाटहक्निमेलधर्मस्फारकविताकल्लोलमुन्नीवहल्लनैः स्फुरः

वर्णोमनोहरो विजयते सत्पद्मरत्नाकरः ॥ अत्र कथयः जलपद्मिनाः रत्नेन कच्छपु ॥ प्राचीनाभिनवप्रबं

धविहितेनयं यथानुसंधायि नासायेमारस्मि केनसंप्रतिमयान्वहः प्रबंधः कृतः कासुखेदस्तु नाधुना हस्तु

लभो योत्रुव निर्मत्सरः सर्वतो गगनमत्सरोपि यतपारमः सतं तुष्यतु भोमानतः वर्विते दितेममवचः किंचि

त्समाकर्णय श्रीमज्जामरत्नालवाम्यतवतो मर्त्यस्तुतिं नार्हथाः कस्तूरीघनसारचंदनरसव्यासेपि से

वालाद्वितर्कोर्वा पिबन्नवसारस्यपविपिशितालेपामिलल्लोभवेत्तमेना तोहरिता ॥ ॥ नवयम

॥ तिथः श्रीपर्वते स्वःस्तुधीः शशांकैरनेकाद्रिगोत्सुमनसामेकान्मनीतांकृति ॥ यन्माक्येन मनो

सा० २

साधर्म्यत्वात् उपमायाश्च प्रागेवानारोपमूलत्वात् अस्यालंकारस्यारोप्यप्रमाणत्वात् उद
केतिरूपेनेन परिणामालंकारव्यवच्छेदः अत्रारोप्यमाणस्य प्रकृतोपयोगितयाविद्धये विष
यपरिणामरूपत्वे प्रकृतोपरक्तत्वाभावात् अतः सर्वेभ्यः प्राचुर्यपदेलोलंकारेभ्यो विलक्षण
स्यालंकारस्य विषयः तत्तावत् त्रिविधं सावयवं निरवयवं परंपरितं अवयवावयवत्वे सा
कल्यव्यक्तिः सावयवं अवयवतो निष्क्रान्तं समवयविमात्ररूपं वा निरवयवं परस्परस्य
स्य संजातेति परंपरितं चेति सावयवं द्विविधं समस्तवस्तुविषयं एकदेशविवर्त्ति चेति निरव
यवं च द्विविधं केवलं मालारूपं चेति परंपरितं च द्विविधं श्लिष्टशब्दनिबंधनं अश्लिष्टशब्दनिबंधनं चेति द्वि
विधं त्वस्यापि केवलमालारूपेण प्रत्येकं द्विविध्यरूपकमष्टविधं तस्य समस्तव्यस्तभेदेन द्वैविध्ये षोडशवि
धत्वं तत्र पदारोप्यमाणामनेकमवयवानामवयविभावेनारोपस्तत्कृत्येवोपरस्याप्यते तदा समस्तवस्तुविषयं सावयवं पदानु
किंचित्सम्भूता कांचिदप्यारोप्यनीयते तदेकदेशविवर्त्ति तत्राद्यं यथा क्षितिद्राविसितासा दुर्वटकैः स्तब्धकंधरो
चैरसग्धारैतैलघृतैस्तवासिरांघकारः सभ दैवभो किं ब्रूमो रघुरामवीरभुचिनादधाणपेनाकृतं द्विवरिद
शाकंधरः प्रणामि तस्त्रिलोकानामपद्वरः बहुमुखोराक्षसाः बहुप्रकारश्च तत्रस्वकुस्यघे घटत्वेनिरूपस्तु चितावयव

2

धुरप्रकरवंधुराः सेपदः पदं विदधते यतेन पदशाः कृपासंस्पृशः । ऐ वै स्यन्नन्वयप्रोक्त उपमानो
पमेययो । अत्र शृंगारशावस्यैवतरान्निबंधस्य पोतनाप्यकाल्वेवोपमानोपमेयभाववत्येनान्वयः
सनास्तीति अनन्वयत्वमन्वर्थं यथा उज्ज्वलनेचदृष्टानो शिल्पिनां प्रतिपालने रामो राम इव
दोर्दण्डीमंडलाखंडलाविभो । अथास्य विषयविषयिणोरभेदप्रतीतिमात्रेण रूपेण रूपका
दिशां कल्पे मा शंकोत्यभिप्रायेणाह उपमालंकारो वा यत्पदव्यावर्त्यं तथा च रूपकं लक्षणं लक्षयं
ति विषयानिह्नवेनान्यस्यारोपे रूपकमतं अन्यस्याप्रकृतस्याप्रकृतविषयमानिह्नुत्येव यदारोपणं
तद्रूपकं रूपयति विषयीतदन्यमात्मनारूपवन्तं करोति रूपकशब्दप्रवृत्तिः अत्र चाभेदस्य
प्राधान्यमात्रं वस्तुतोस्त्येव भेदः तेनानन्वयवृत्ति अत एवोपम्यगंध्यवाच्यतापरिफ्ल अत्र
विषयानिह्नवेनारोपइत्यनेन नतिरोहितविषयस्यारोप उपरक्तत्वं विवक्षितं तथा च विषयाति
रोधानेप्रेमन्संदेहभ्रांतिमदपह्नुतानामव्यावृत्तिस्तेषां विषयस्य संदेहभ्रांत्यपह्नुतिषु तिरो
हितत्वादारोपोऽत्वनेनोत्प्रेक्षादेहृपमादिनां च व्यावृत्तिरुत्प्रेक्षादेरारोपप्रतीतिरिताधयव

सा० क्रमः पालकानां कुल्यालक्ष्मीलतानां कान्तिकुमुदश्चन्द्रकंदलकौमुदीनां कल्याः कल्यात्मकानां
३ प्रकृततरतमसां केलयाराम कीर्त्तिः अत्र पर्वार्द्धे वैधर्म्येण उत्तरार्द्धे साधर्म्येण प्रवृत्तिरिति द्रष्टव्यम् एवम
नेकविधमपि रूपकं निरूपितं अन्येषां भेदप्रपंचवैचित्र्याभावान्न निरूपिताः अथैतल्लक्षणाव्या
५५ वर्त्तनीयं परिणामादीनां क्रमाल्लक्षणान्याह आरोप्यमाणस्याविषयपरिणामे जेद्यदि प्रकृतो
पयोगाय परिणामः स तु द्विधा यत्र विषयः प्रकृतकार्योपयोगाय आरोप्यात्मना परिणमते त
त्र परिणामालंकारः न चायं रूपके तत्र भवति तत्र ह्यारोप्यस्य प्रकृतोपरंजकत्वमात्रं विषयस्य तत्त्व
इदमुपादितं भवति यत्रारोप्यमाणस्य प्रकृतोपरंजकत्वमात्रं तत्र रूपकं यत्र प्रकृतकार्यो
३ पयोगाय आरोप्यात्मना विषयस्य परिणतिस्तत्र परिणाम इति नोपसमासोक्तावंशभूत
इति वाच्यं यत्रारोप्यमाणस्याप्रकृतोपयोगित्वेपि वाच्यत्वाभावात् अथ सामानाधिकरण्य
वैयधिकरण्याभ्यां द्विधा भवति यथा बोधायविबुधलक्ष्मा नक्षत्रेपा दृग्मुखाहि द्रष्टाः
भवतो गुरु अत्र द्विजपंतेरामचापटंकाराः अत्र धनुर्ज्याध्वनीनां स्मरलक्ष्या मुख्यप्रबो
धनरूपप्रकृतोपयोगाय आरोप्यमाणागारुत्मत्ररूपेण परिणतिः भवतो गुरुत्मंत्रान्य
टंकारैरिति पाठे इदमेव वैयधिकरण्ये उदाहरणं च निषिध्य प्रकृतं यत्राप्रकृतारोपणं भवे
त्तत्रापह्नुत्यलंकारः स त्रिधा परिकीर्त्तितः आरोप्यप्रकृतोनिषेधनिषिध्यारोपः कलादि

निरूपमाणत्वात्समस्तविषयत्वाद्वितीयं यथा शुभ्र केऽगलपोले इत्यादि अत्रावयवरूपणादेव रामस्याग्नित्वेनावयविरूप
णं गम्यत इत्येकदेशविवर्त्तित्वं केवलनिरवयवत्वं यथा मुखेंदु रामचंद्रस्य विध्यापितानिरंतरं खुद्व्य अपारघोरसंसार
पारावारात्तरंति ते अत्र मुखस्येंदुत्वं संसारस्य सागरत्वं निरूप्यते न तु तदवयवादिकं किंचिन्निरूप्यते माला यथा
आम्रेडितं सुरतरोरित्यादि इदं निरवयवं मालारूपकं एकस्यैवानेकधा रूपणात् रूपकहेतुकं रूपकं परंप
रितं तत्राश्लिष्टशब्दनिबंधनं केवलपरंपरितं यथा चरंतमंबरे दृष्ट्वा रामनाम्ना प्रेरितं खगं अहीनावैरिणो भू
पा मुंचंति नगराणि ते अत्र बाणस्य तार्क्ष्यत्वेन निरूपणं शत्रूणां च सर्पत्वेन निरूपणं च हेतुहेतुमद्भावाप
न्नेति परंपरितं अयं चात्राश्लिष्टशब्दनिबंधनत्वं एकवारमेव रूपणात् केवलत्वं
च इदमेव माला यथा कबंधाऽवरग्रीवस्तारापतिर्दिवाकरः कपिभूधरजंभारिर्भासिते भरता
ग्रजः अत्र रामस्य ग्रीवत्वादिरूपणं कबंधतारापतिभूधराणां कबंधासुरवालिसमुद्रराजरू
पणां जलचंद्ररूपत्वेन रूपणाकारणं जातमिति परंपरितं श्लेषसमुल्लसनात् श्लि
ष्टनिबंधनत्वं एकस्यैव रामस्यानेकधा रूपणात् मालारूपं ल यस्या च अश्लिष्टशब्दनिबंधने केव
लपारंपरितं यथा श्रीरामचंद्रवदनराकानायकेनापकः विधत्ते न चकोरतां वितनोति लुक् इत्यलं अत्र
श्रीरामस्य वदनस्य चंद्रत्वेन रूपणं विद्वन्नेत्राणां चकोरत्वरूपणे हेतुरिति परंपरितत्वं श्लेषाभावादश्लिष्टनिबंध
नत्वं सकृदेव रूपणात् केवलत्वं च मालारूपाश्लिष्टनिबंधनं परंपरितं साधर्म्यात् संभवति वैधर्म्यणापि
यथा वाल्मीकेः तपो बुदानां विबुधगणाविपद्रुमिनां वने तपाः पापाग्नीनां पयोदाः प्रतिभयकरी जाप्र

सा०
४

धिकत्वयोः संभवादिवं ॥ अत्र साधारणधर्मातिरिक्तविशेषधर्मस्यापि वाचित्वमयार्थत्वं भानुः किं सनमे
गमार्गचतुरः किं पावनोऽयं जनः सर्वत्राप्यनलस्तमात्रूपापि नब्दत्व्योजडेनाप्यसौ किं चेदुःसन्नदोदये
र्नवसुधासंमोदमं कूरयत्यंबरोममवद्नानिर्मलगुणैः पद्मादिभिर्निष्पद्यते ॥ अत्र विशेषधर्मस्यैव
मात्रव्यतिरेके यात्रैते गुणो विनिष्ठिन्नत्वतद्वातिनिष्ठत्वांगीकारादयं निश्चयांत संदेहः संवचनभंग्युत्पादि
श्लेषपदोपात्तानां तत्तद्धर्माणां भेदेऽसत्यमेदाध्यवसायवशात्साधारणत्वमनुप्राणितेति यंगांगीभावेन सं
करः ॥ सूर्यादिव्यतिरेकः स्फुटे च निरतिशयतेजस्वित्वादिशालितया रूपादिकस्वतामकदेशसंगी
कृत्य एकदेशान्तरनिषेधस्याश्रियमाणत्वात् आम चैवंविधे विषयेऽनिर्वचनातिशयानां रूपविशेषवाद
ष्ठकरत्वाद्दाहदैपालंकाराभेदः ॥ अपि च भासवंश रविशशीकृशानुषु एकस्यापि रघुतुल्यतानाभूद्ध
किमुतान्येषु तेजस्वि छिछिलिकेमुल्यवंशानंदंडाष्टपिकोतरस्तेरे यपिदत्यलंकारस्यागम्यमानत्वात्संकरवेति
त्रय्यंकेन कविसंमतसादृश्याद्विषये हिताकामि आरोपगोचरधर्मिकत्व ल्पाद्भ्रान्तिमदलंकृतिः ॥
अतस्मिंस्तद्बुद्धोभ्रान्तिः तत्रानुभ्रान्तिमानयथा दुलकनकरश्चारामधुतापसेनेन ह्षितात्कृतिषु स्वर्ण
गभ्रान्तिरभूत् स्वनर्तरी(रा)स्तस्वहृतिषु अत्र कविसंमतसादृश्यादिरयेनेनचाकचक्यातुल्येनज्ञाय
मानरजतत्वा... भ्रान्तिरावृत्तिः ॥ आरोपविषयस्य भ्रान्तिमन्नादेव आरोपमूलत्वे अलंकारत्वे

4

६२ ५२

द्वयोर्गम्यते इति क्रमेणाप्यथा श्यामश्लोनसमालता रघुपतेः कीर्तिगनापामहाग्रस्यानांबर मत्रजातिकलि
काः दिशानलतागगणाः पट्टीराजतिराजतीहिमरजः पूर्णानूकाश्राश्रितन्म स्त्रमृगनाभिकृपवटकला
मोनचायंमृग: २ नेदं मंडलमेतदेव रघुपतेः कीर्तिगनापाठवेदं चपदं समुद्रिंगमिबोसौपानहोरेपल:
मो कोयं तवदानवारिलहरीसंसीक सर्वंसहासंघाराकिलयंकलव च योन्यासिनत्रस्फुट: ३ कालि
दीत्वांशेबलेखडमूपानोचेदेवंरामतसंगमेन स्वर्नदीन्याजीवनानांकथंस्यादृद्धिः स्वपनिंदेहतुश्र
नस्यात् कविसंमतसादृश्यादिबपिधिमयोपदासंदिग्धोभवतसंदेहालंकृतिस्त्रिधाकविसम्मतस्त
दृश्यादित्यनेन स्थाणुर्वापुरुषोवेत्यादिसंदेहव्यावृत्तिः तत्रहि साधारणधर्मविबोधस्यधीचीनेनवि
वेचकधर्माग्रहणेनसंदेहस्यलुरसवाहित्वात् इतिनावबोधनिमित्तःसंदेहः किंतु कविस्वप्रतिभा
तिशयेनकल्पितसादृश्यदर्शनेनसंदेहमुपनिबध्नातिसात्रिधाशुद्धानिश्चयगर्भानिश्चयान्ताचेति
क्रमाद्यथा सचिततनाकांचनपुत्रिका शरीरिणी मन्मथचातुरीवासौदामिनीस्फुरंतीकिमेषाकावा
नजानेरघुनाथपार्श्वे अत्रसंदेहमात्रस्यपर्यवसानाच्छुद्धत्वं अस्यावमोधिःकिंस्ततरामाभवेनमजंतेम
हद्देवोयं किं नवहतिशिवामिश्रिततनुविधाता किंवापंसहिकलितवाग्नाभिजततनुविचित्तेस्यरामद

सा०७ इवेंद्रे आत्र वर्त्तते धर्मस्य वस्तु प्रतिवस्तुतया निर्देशो न साधारणेन चेति क्रमाद्यथा करवालकुलिशामी
५ षणाबाहुः कुलिशाकरवालभीमकरः इंद्रो [illegible] इव रामचंद्रे जते द्वेपि रामचंद्रः इव इह
रामस्योपमेयत्वे करवालः कुलिशाइवेत्युपमितसमासाश्रयणेन बाहुविशेषणता राम करे कु
५) लिशासंभवात् इंद्रविशेषणत्वे तु कुलिशाकरवाल इवेत्युपमितसमासः इंद्रस्योपमेयत्वे तु उक्तरूप
सा१५ धविशेषणे द्रष्टव्यं तत्रश्च भिन्नयोरपि धर्मयोरतिशयोक्ति माहात्म्येन एकतयाध्यवसितं तवास्तु पो सो१५
व१५ पादने न वस्तु प्रतिवस्तुना न विरुध्यते वा [illegible] इष्योपादानं चात्र समासरूपेण स्वीकाराय तु ग्रामेंद्र व२५
भवतः कोरुणा वसशालपद्मप्रतापः स्वप्रचित्तिभः [illegible] प्रतापवद अत्र लिंगमत्वे साधारणो ध
र्म इति साधारणेन रूपमुपमेयोपमा उपमानोपमेय प्रतिपादक वाक्ये [illegible] लेन न वस्तु प्रतिवस्तु
भावेन धर्मनिर्देशमात्रमस्य नास्याः प्रतिवस्तूपमादिना [illegible] मीमांसकी तितां लक्षयति वाक्य प३५
द्वये वस्तु प्रतिवस्तु [illegible] तयापि वित समान धर्मनिर्देशः प्रतिवस्तूपमा तत्र उपमानोपमेय प्रतिपा
दक वाक्यद्वये सामान्य धर्मः कथितपदस्य पुनरुक्ति दोषग्रस्तत्वात् [illegible] भेदेनोपादीयमानः प्रकृ
तयोरोपम्यं गमयति सा प्रतिवस्तूपमा इयं साधर्म्ये वैधर्म्ये प्रवर्त्तते यथा जामदग्न्य प्रतापाग्नि
ग्रसने [illegible] कालकूटानलज्वालागिलने धूर्जटिपदः अत्रोपमानोपमेयवाक्यद्वयवर्त्तिभ्यां

लक्षणं विरोधाभावाच्च न संदेहात्तद्भेदः कविसंमतसादृश्यमूलत्वेप्युक्तं तत्रोल्लेखाभावाच्च स्मरणा
तद्भेदः स्मरणालंकारस्तु सदृशानुभूत्यान्यस्मरणं स्मरणं मतं सदृशपदेन अदृष्टचिंतनिकस्मरणा
वतु४ द्व्यवच्छेदः यथा दृष्ट्वा कनकोज्वलकांत्या रामभुजं वीक्ष्य सीता यथा स्मृत्वं चंपककलिकां तथाकलितां स्मरंति
मुनयः स्त्रीमाल तद्भेदो नन्वं भ्रांतिमतोपन्हुत्यादिभ्यो भेदः उल्लेखो ल्लेख्यभेदः स्तुतिचेत्तदुच्यते उल्ले
खो बहुभिर्बहुधैकस्य वस्तुनिरूपणा एकस्य चानेकैर्ग्रहणं भिन्नैकधोल्लेख्यं तदुक्तिषु सोयं
मुल्लेखालंकारः यथा धर्मश्चारीरं भद्रसावितिधर्मनिःस्तेन यो नमिति मन्त्रकथाधुरीणाः का
लो द्वितीयः इति कृष्टकबोरकृत्याः केवलमित्युपरतो कालपतिरामउपरतामनुरेव अत्रानेक
न धोल्लेखत इत्यनेन भ्रांतिमानिवर्ति भ्रांतिमत्यनेकधोल्लेखाभावात् ग्रनेकैर्ग्रहीतृभिरित्यनेन भ्रां न)
तिमानापोह्यो पोह तत्रोक्त [illegible] यत्र प्रकृते प्रकृतारोपरूपकात्मभेदः ध्यांकृः तस्य प्रकृता
परंज्ञ कल्पमात्रे रोगोत्पादनात् वस्तुतस्तद्रूप्येपुनरस्य प्रवृत्तिः एवं तावद्भूमालदेनो कैसद्भेना भिन्नेन तो५
त्रिचविषयोद्भवसादृश्यमावस्त्यात्स्त्यत्तालंकारनिरूपणमुखेन व्याख्यातं अधुनापदेकवाक्यलक्ष्य
स्यादिति विशेषतो व्याख्यातुं तत्रावस्त्यापमेयोपमां लक्षयति द्वयोः क्रमाद्भवेत्तां चेदुपमानो
पमेयते वाक्यद्वये तौ पमेयोपमा सा कथितादिधा अत्र वाक्यद्वयविषयात्र उपमावर्णनेत्युक्तं
त्रोपमानोपमेयपयोर्मिथः पर्यायेणा तादृशेनकल्पनिश्चयमापालितिरिक्तसदृशाधस्त्वभावव्धननप

नेकग्रहीतकात्वनिवृत्तिमावात् ६२

कृतानां च ॥ प्रकृतानां तुल्यधर्मसंबंधो दीपकं गम्यते सा तुल्ययोगिता ॥ ६७ ॥ अप्रकृ[illegible]कृतानां प्रस्तुताना
मेव प्रयोजकता स्वीकारेण प्रकृताः प्रकृतस्य धर्मसंबंधो दीपक प्रयोजना दीपकादेल बाध्यद्वित्वेतिधर्मस्यैकी
यागुणादूपतया विधेयत्वात्तु विभ्रमस्यालंकारस्य केचिदुक्तं ॥ परं तु द्रव्यगुणकर्मणां तदभावानां च
प्रस्तावधर्मत्वमंगीकृत्य प्रकृताप्रकृतगतत्वेन चाद्दशविधत्वे सत्यस दाध्यत्वाविधत्वे कथयंते यथादि ॥ ६
ईरयोः तु यरामकीर्तयष्य गृह्यताम्यते अंतर्निगूढश्चेलाः संवर्तति निर्गला ॥ अत्र प्रकृतानां रामगुणा
कीर्तीनां द्रव्यगुणकर्मरूपैलक्ष्माबरूपैकधर्मैः षड्भिरौपम्यं गम्यते यद्व त्वगुणाः ब्रलडानि द्रव्यामि
कीर्तीनां द्रव्यगुणकर्मरूपैः प्रतिबंधकाभावः प्रतिबंधकत्वेन द्रव्यादित्रयस्यापि संभवतो नितदभा
संचरसे ... निर्गलाइति प्रतिबंधकाभावः ... र ... विजिताः समापि याथो यपःसायोनि सत
ता अपि त्रय इति षण्णामुदाहरणं ... पांडु ... रमुखा हि ... स्तिद्ध
जीवना हृदि विरहो ... चिंतानलाः ... शोन पांडु ... रमुखाहि डार सिद्ध
लोकेपते सततं मनागपि धृतिं नाप्नोति विदंतो हे ... मानलेनाऽप्रहीतानोस
तां कुधीनां द्रव्यादिषड्रूपधर्मेरोपम्यं गम्यते अत्रनिःसृतजीवनाः इत्यनेनद्रव्याभा
व रूपो धर्मः कथित इदि विरहेत्यादिना द्रव्यरूपः त्यक्ताः शोभगुणाने ति

ग्रसनमिलनपदाभ्यां प्रस्तुतपदपदाभ्यां च भिन्नावेव संहरणसामर्थ्यरूपो धर्मो द्वाविति पर्यायोऽप्रकृताप्रकृतयोरासमरूपो
रोपश्चागम्यते उपमेयोपमेयोस्तु औपम्यस्य वाच्यत्वे धर्मयोश्च स्वतो भिन्नयोरेवातिशयोक्तिवशादभेदः उदात्त
दुमयवैयर्थ्यमित्यनयोर्भेदानुमेदः अत्र वस्तुप्रतिवस्तुभावापन्नो वितथोऽविम्बप्रतिबिम्बभावापन्नो नेति दृष्टान्तालंका
रभेदः स्फुटमेव यथा वा रामस्य केवलं त्रासैकुण्ठवाटीविपाटनविधौ पटवो विपाटाः भेजुर्हरिरूपकापि पु
मा। १ ष्पमुख्यान्तराले केसरीच्च सिंहनखरीन्वदविभेदावन्तराले अत्रापि वैधर्म्यं गाम्भीर्यसिंहनरसिंहयोरौपम्यं गम्यते बि
म्बानुबिम्बभावाच्चेदुपमानोपमेययोः साधर्म्यवैधर्म्याभ्यां द्विधा स दृष्टान्तो द्विधा मतः अत्र एकसाधर्म्यमिति ने
मा नउपमेयोपमायाः प्रतिवस्तूपमायां च व्यवच्छेदः भिन्नयोरेव धर्मयोर्वाक्यद्वये वारद्वयोपादानादप्रकृताप्रकृतयो
रौपम्यावगतेर्दृष्टान्तालंकारः दृष्टान्तानिष्कम्पोनैति दृष्टान्तो न्वर्थः सोपि द्विधेति द्विधा रघुनायशरीरलोकग
पदारि पुरदरो विदुषां रविरेकराकदक्तः सदाविलसत्या सततिथ्ये अत्र रघुनाथादिनायकोर्विम्बप्रति
बिम्बभावेन औपम्यं गम्यते दारिपुरदरता तमोध्वंसनयोर्भिन्नधर्मत्वाच्च बिम्बप्रतिबिम्बभावः दोषसमा
पत्तापवर्जमुपमायाथितिरायवः तावदुघेतिर्वस्तोतापावल्लुपुमाणिगुप्तिः अत्र यथापरिवर्त्तपातरवकोता
पगम्यस्त्वपरामागमाद्दासुरनिरासः दूषुपमावैधर्म्येणागम्यते एवं गम्यौपम्यानामभेदो वैधर्म्यं इतितल्ल
न्तरादीन्याह प्रकृतानामप्रकृतानां वा तुल्यधर्मानुबंधतः औपम्यं यत्र गम्येत समतातुल्ययोगिता

सा० मितिकेचित् एकस्याकारकस्या[illegible]नेकधर्मक्रियासंबंधे पिदीपकमाहुः तदुभयमपि न परीक्षाक्षम
मित्युपेक्षते अन्यधर्मान्यसंबंधासंगतो वस्तुनो रूपोः प्रतिबिंबेसमाक्षिप्यत्र तत्र निदर्शना सा द्विधा
यत्रोपमानोपमेययोर्मध्ये ऽन्यधर्मस्या[illegible] संबंधासंभवेन प्रतिबिंबक्रिया आक्षिप्यते तत्र निदर्शना
सा द्विविधा प्रकृतधर्मस्याप्रकृतधर्मसंबंधासंभवमूला अप्रकृतधर्मस्य प्रकृतसंबंधसंभवमूला
५५ चेति यथा पार्वतीकृते रघुकिरीटमरीचिच्छटाप्रतापविवर्तिनः पटिमाप्रातकोटिधूर्जटीलो[illegible]टतटस्फुटे लाय
लोचनोत्कटमहः पटले अत्र रामप्रतापटिमे दृष्टोल्यादि संबंधासंभवेन सादृश्यादेरोल्पायुर्येन प्रतिवि ६
बंबकरणमाक्षिप्यते त्वद्धर्मंडलमंडलाग्रलतिका रामचंद्रमामंडनं श्रीखंडद्रुमकोटकुंडलिगतं पाडितस्
माहिंडते पूर्वाषस्य पराग्रनिर्गतविषज्वाला[illegible]क्षिपन्तेफश्च यस्याधुरेत्तवलयंतकोद्गटभुजादंडोग्र[illegible]चे
ऽकृति प्रकृतस्य रामभुजखड्गस्य श्रीखंडगतकुंडलीपुंषविषकालभुजादंड धर्म[illegible] संबंधासंभवे
न तद्धर्मसदृशधर्मनाकलयतीति प्रतिबिंबकरणमाक्षिप्यते कश्चिन्निबंधाक्षिप्तयथा ग्राम्यातद्दीपः
कांतारांतरचारतापः कांताराम विरोधिनो सरोवारि धुनेत्राम्भा मुंचंती दीर्घराधिपे अत्र मुंचंतीनिबंधाति ५
रूपवर्गे दीर्घर आराक्षिप्त व्यतिरेकस्तूपमानादुपमेयाधिक्यापत्ते यथा नग्रस्ततमसेति अत्र रामभु
अत्र रामभुजकीर्तिचंद्रस्य प्रसिद्धचंद्रादुपमानाधिक्योपनिबंधनेन भेदप्राधान्यमौपम्यं गम्यते तत्र सहो
क्तिः इयं भावाभावाभ्यां प्रवर्तते यथा त्वत्खड्गभिन्नमदवंधुरसिंधुरेंद्रकुंभस्थलोच्छलितमौक्तिकतारा
कारां संघेसमं[illegible]समरराक्षिमुखे वितत्य यात्यतिराघवमरीतव कीर्तिचंद्रः [illegible] ५८
एकस्योक्तिः प्रधानत्वेनान्यस्यास्यास्तु सार्थतिः औपम्यं गम्यते यत्र सहोक्तिः स तत्र कथ्यते यत्रोपमानोपमेयभावविवक्षिते
एकस्य प्राधान्येन निर्दिष्टः अन्यस्य च सहार्थसंबंधाद्गम्यते नौपम्यं गम्यते [illegible]

त्तिगुणाभावरूपः पांडुरस्सुखाइतिगुणरूपः कंपतइतिक्रियारूपः धत्तिनंबिंदतिइतिक्रियाभावरूपः इतिषलपगु
दाहरणं प्रकृतानांचेतरेषामौपम्यंगम्यतेयदि समानधर्मसंबंधाद्दीपकंबद्वुधैरुक्तं प्रकृताप्रकृतसमुदा
यसंबंधी समानधर्मोपमेयोपम्यंदीपयतीतितत्रदीपकं तत्रसमानधर्मस्यादिमध्यांतगतत्वेनत्रैविध्ये
गुणक्रियात्वरूपताद्वैविध्यंबुद्धिधत्वाः केचित्तुतद्विचारचारुत्वेनसामान्यतरमालिंगतिधर्मस्यादि
मध्यांतगतत्वभेदेनवाक्यत्वाततायांविच्छेदादर्शनात् अन्यथाप्रथमदिर्तीयादिपादगतत्वप्रका
१५ रैर्भेदांतराण्यपिद्विकमितिनाशंगणात् तस्मान्नप्राथमिकंत्रैविध्यमादरणीयं नापुनरद्वैविध्यं द्रव्या
(११) दिभेदेनधर्मद्वधद्वैधोक्तिः तस्मात्प्रकृताप्रकृतसमुदायसंबंधिसमानधर्मस्यद्रव्यादिरूपेणबद्धिधत्वा
तदालंबस्यदीपकस्यषाड्विध्यंयुक्तं यथा विकटनटन्महानटजटातटविकाततटिनीत्रलभरतंग::
ने८ रिंगद्भंगितरंगगणाः नवचंद्रपुष्करसुधाप्रसारधीराजगतिनिर्गलापरिपतंतिपटीराहिमाः अत्र
पि८ अवतापेत्वेनप्रकृतरामचंद्रवचनरत्नानामुपमानत्वेनअप्रकृतानांगंगातरंगाणांद्रव्यादिरूपष
के८ ड्विधसमानधर्मसंबंधाद्दीपम्यंगम्यते तत्रसुधारसोद्रव्यंशीतलत्वंगुणाः चरणक्रियानिर्गलत्वपु
बेतु८ र्वविदमावत्रयमितिषस्सपमुदाहरणं अन्येत्वाहुः यत्रप्रस्तुताप्रस्तुतयोर्वर्गेकुत्रापिसंमतःसमानोधर्म
स्तत्रदीपकमितिव्याख्यातंचेदपूर्वैः प्रकृताप्रकृतसमुदायस्यकस्यापिसन्निहितेसाधारणध
धर्मप्रतिपादकक्रियापदंगुणपूर्वकमपदन्यदपिदीपयतिसाधारणधर्मसंबंधित्वेनद्योतयतीतिदीपकं

कोन्यदीपकपर ११८ ५५

स्पनकेर्षावकाशः किं तु ध्वनिरेव अथवा ... नन्वप्रकृते त्वे प्रपलादिमेदात् स्फुट
एवशब्दभेदइति चेन्नसमभेदाक्षि तं ... कादृ ... न्यायेनशब्दभेदोस्तितरतरांशेषु स्वाभाव्यात्तत्व २२

तस्य न ... ण मात्र भवि ... प्रा ... पस्त्रा ... प्रतत ... वरि ...
घोन्ये नात्रोप विशेषयति ... पा ... कार ... ने ... णवस्तु ... स्व
वेति ... प्रति ... ने ... वता ... विशेष ... नत्तिः स्मा
स्मृति ... तदा ... चे ...
स्मात्तिः ... न ... तिष्ठा ... विभर्वते ... ता ... तनोह ... दन ... दयमा
नयत ... रघु ... ने ... तिष्ठा ... गुणता ... पनि
धपितवर्ती ... देववि ... णामप्या ... नविमा ... स मप्पादेवमन्ते ... वं स
मात्रामि ... विशेष ... वेमते नत ... यता ... तमि ... मा ... घः
साम्बसाना ... विशेष ... मास्ते ... ते ... वि ...
ताम्बसाना ... केवलागुप्तस्तु ... नवति ननुप्रलक्षता ... तपो ... याः
ते केवल ... ता ... व ... स्मिततया ... प्रतिज्ञा ... न ... ने ... कव्यापार ... त्वात्
लक्षेत कार्य ... नत्वं ... तत्तया ... प्रतीत्वा तस्य ... ने ... रथा ... त्वात्
शब्दशक्ति स्फलानु ... ध्वनि रेव ... तेयथा ... नु ... तथा ... कृत
संस्ल तर्ष ... ताम ... तानि ... इति ... कन ... दास ... कं तत्ता
... शब्द ... संगमति ... नेदर्पा
विशेषणमात्रसाम्यमेवनपुनर्विशेष्यगतभिन्नत्वं अत्र तु विशेषणविशेष्योभयसाम्यप्रयोजकं ६

द्दाम कार्मुकविजृंभित रामचंद्रधाराधरोग्र स्वर्णपर्वपरागमिकारानुबांदिविवैदेहदिशोकवहिर्दैत्य
प्रतापदहनैः समं मे शामविधानाय स्तुकार्यकारणपौर्वापर्यविपर्ययरूपा तेषा योक्तिर्मला भेद स्तस्य भेदा
तिशयपावेधानरूपातिशयोक्तिर्मला यथा हरिस लेवान्तस्मतेऽहि पूसहो कोपिकस्य
लकेहि सादोसहो क्तिर्तस्मात् प्रथ तस्तु तिको हि तेषा विनोक्तिर्लक्ष्म यतिवतो किं स्यादि ॥५
नाथौ नैर्वा स्या दे पन्नाम्य ता यया विना शेषं पाताल विवेन्द्रेण विधि एवं वीनाभ्जीराम
चंद्रेण नराजति च रा तल प्र नैः स्वर्ज पाताल चोः सुरेंद्र भुजंगेन्द्र रेल व पानक्षोनात
पानूत या गीतल न पि र तं विना नक्षोन न त इति व चो नं स्याज न्मे व न्मं य न्ने त्वौं न स्म ग म ल
स्यावसानं नास्ति नतजा पन नक्षारः यथा विना व त्सं रा मं व प म य थो ध्यां पु विभाति नादे
स्व हो भा म पवे व य वैचल ना सोक्तिर्या त विहो यथा न्मे व प र न पर्व वं ज पितु व द पु कृ
तस्य स्य पर्वा नि स्म ना सोक्तिस्त दा नवे तत्र पुत्र तस्य व दो व ला मे व न प्र व कृ तार्द्धं व दो ज न ये
तुं राक्षा नि न तु वि भ्य प द न पि नद्दा श मा सोक्तिः सना सन न स दो लि गा पर्व य स्यो क्तिरिति इप
न वर्ष्यातिशो व ले रे न्वा न्वीत र प्रतीते तं न्वे प ता न नु स न्ना सो क्ता व पूर्व कृ ता ते य ण स्प ग प्य
ता लीं ग म्भ र प क सांकर्ष शांका दु निर्वारे तिनेतु नैवं प्र स्तु तो परं न्न व कृ त्व मा जो प यो जा द प्र

सा० तत्वादेवचवर्णनमनुचितं सत्प्रस्तुतेगमयतितदाप्रस्तुतप्रशंसा अप्रस्तुतत्वात्प्रस्तुताक्षेपः पक्षयोः किंचित्संबं
५ धाभावेनैतन्न संभवतीति संबंधः कोसंगीकार्यः सत्रिधा सारूप्य सामान्यविशेषभावः कार्यकारणभावश्चेति
तन्निबंधनाक्षेपः पंचधाभिधीयते सामान्याद्विशेषाक्षेपः विशेषात्सामान्याक्षेपः कार्यात्कारणाक्षेपः का
६ रणात्कार्याक्षेपः इति द्वितीयतृतीयप्रकारे केकस्मै दैविध्यात्क्रमेण यथा भंगपुंजमरंदनिर्झरैस्तम्प
भ्रमपहाय सांप्रतं त्वाल्मशाल्मलिमुपेषि किं च पाथोकमाकलयितुं किमीहसे अत्राप्रस्तुतेन भंगवृत्तप
वेदेनेनसर्वान्नवीनानपुरुहत्वाधमानू विरूपसकलफुभगुणमणिसिंधुः श्रीनाथपुरे वसुधियासेमाद
तिप्रस्तुतमवगम्यते यथा वा भानाभानोतरिदेविलसतिनत्वसंराजते राजते जो वह्नौ वह्निरेवीज
१ निखिपिहितादशांतरं शांतरस्रः स्वैरं स्वैरं प्रज्वालेः सहचरजिर्बो कातिकेकोतिकातेः संवासंवासित
ताः किमुतितिमिरसरवद्योतरवद्योतकर्तृ अत्रैरावणरावणसमरागतागतेसर्वतेजोभिभाविनि सूमर्द
नवाचस्थानमेवदुष्करं योरूपतुद्दूरनिरस्तमितिप्रस्तुतमप्रस्तुतरवद्योतवृत्तांतकथनेनव्यज्यते
व सारूप्यालंबनेनैमुदाहरणाद्वयं प्रदर्शितं सामान्यद्विशेषधीर्यथा रामविक्रमविधूतकोटिकाः कोटि
काध्वरविरोधिनो सुराः पत्रिभिः पवनवेगजित्वरैर्जित्वरैः कतिनखंडितास्त्वया अत्रमर्दद्धृतपक्ष रम
भशिन्नुने वत्वयाकोटिकमखविरोधिनः सुबाहुप्रमुखाः सुरविरोधिनः खंडिताइति प्रस्तुते कतिन
खंडिता इति सामान्यमुपन्यस्तं तेनाप्रस्तुतात्सामान्यात्प्रस्तुतो विशेषो व्यज्यते विशेषात्सामान्यधीर्य ५

द्वै॰ १ गतत्वेन केवलाप्रस्तुतागतत्वेन २

मत ३ पो

द्वे [illegible] ला नावेलक्ष [illegible] नाम्नीवलं विप [illegible] रसाहि [illegible] लनपीरि

तिपरिवर्तितो [illegible] संज्ञा [illegible] लंकारि [illegible] ततः केवलप्रस्तु [illegible] म

[illegible] लंका [illegible] दोषा [illegible] तपः [illegible] लंकार [illegible] वतो [illegible] रामभवं

[illegible] पदत्वं पुनरा [illegible] ताव्यो [illegible] मानतया [illegible] नाचे ति २

[illegible] तित्तनुं [illegible] सिनन [illegible]

कप्र प्राक [illegible] पर्यवे [illegible] कां पुंदर् [illegible] नो [illegible] थोर [illegible] ष:

त्तोप्र [illegible] सा [illegible] केवल [illegible] पार [illegible] परिकरालंकारः विशेष

शे) प्रत्रं [illegible] वि [illegible] केवलप्रस्तुत केवलाप्रस्तुताव [illegible] लावा [illegible] प्रस्तुताप्र ता ७

कदेशस्य नाकु [illegible] स्य केवलप्रस्तुत [illegible] प्रस्तुतप्रशंसाद्वयोऽलंकारयोरवृद्धिस्थल्लयुतावत्परिकरालंकारं नि

स्तुतविषया अप्रस्तुतप्रशंसा द्वयोः लंकारयोर्वृद्धिस्थलेऽयुतावत्परिकरालंकारं नि

ति रूपपैर्विशेषणालिः साकूतापदपरिकारस्तत्र यथा एशेषेणाबचेष्वाविदलितय

रूपपैर्विशेषणालिः साकूतापदपरिकारस्तद् यथा एशेषेणावचेष्वाविदलितय पन्मुक्तो कुशाराने नेषालभ

माद्भुतकार्मुकं यस्मिन्नर्जुनदाः स६ हलवनः कुंठः कुठारो भवत्

तांवालीसलिमकपिः किंतस्मिन्नपिराघवेदत्रामुखलघिर्लतासंभ्रमः अप्रस्तुतेन वाच्येप्रस्तुतेगम्येतय

अहितपदेमहापदः अपस्पितयः रामा दि अप्रस्तुतप्रशंसेयकापितापचधावुधैः यत्राप्रस्तुतस्याप्रस्तु

विषयो मिन अलंकारास्रयाः भवंत अहिता: ८

सा० णामपि पर्यवसितोक्तमिव भवतीति पर्यायोक्तिपदप्रवृत्तिः कार्याभिधानं भंगिनेपुरोपि कारणस्यो
१० क्तमेवेतिन संगतत्वम् नतु तद्विसाहात्कारणत्वमेव किंनोच्यतइति चेन्न कार्याभिधानमुखे
न तत्स्य प्रत्यायनेपादतोत्र चमत्कृतिस्ता च त्यास्तयाभावात् यथा खङ्गस्येतेपदिविरोधिनरा
१४ धिपेषु कापुक्रियार्थपुपत्ते पदं मांसमेताः दृष्ट्वा पदि स्मरमतीरमती यहे मवद्दीजपूलपुाव
रंभुनिर्चरंति । अत्रशत्रुनराधिपानां दुःप्राप्तदीर्घकामिनीकुचकंचनादिकूटकेलिरूप
कार्यस्य प्रस्तुतस्यापहरणामुखेन तत्कारणमूलतद्वधिरामखङ्गेन खेडनं प्रस्तुतमेवद्ये
10 द्यते पर्यायत्वसाम्यात्पर्यायलक्षणमाह क्रमादेकमनेकस्मिन्ननेकमपि यत्रवा एकस्मि
न्नवर्त्ततेतत्र पर्यायालंकृतिविदुः । क्रमविरोधेन युगपदनेकत्रैकस्यानरूपविशेषणे
कार्यमवर्त्तेदाधेयविनिमयाभावाद्नपरिवृत्तिर्ना अस्योदाहरणामयापात्ते अरुणामणि
रूपकेपरं तदृष्टीनोष्ठपटोबुरपुटपटलीपाटितदमानलोपद्युलीपानीमिरखैरूप
दिवुलुकिते नत्युनापानलेनसेनोमाधोवटंध्येरूपमयन्तिमपारुषोचमानोवराष्ट्रोप्राचि
नतनदधाधिंतदनुविगलितोवस्त्रं समवेताः अत्रैकस्यैवैरणस्य क्रमादनेकोधिषु वृत्तिः हम
कार्यत्वा कोषकपालकटुकेदम्लेकोरापः संयातिगविरिस्पात्तिष्ठत्वपप्रावक्रूरणामनस्पराम १०

या ॥ श्रीराममद्रसततमन्त्रोष्णामिष्टदापि निदारिद्र्यं बिंदुं बालेमे स्थैर्यमन्येषु पोषितं ॥ अत्र श्रीरामभ
द्रौदार्यगुणा सर्वेषामर्थिनां दारिद्र्यं हतमिति वक्तव्ये बिंदुनामिति विशेषस्याप्रस्तुतस्योपादानात्प्र
स्तुतमेव सामान्यं व्यज्यते यथा वा रामभद्र राज्ञ्याश्च मिंदुर्गो वामरावती समासाद्यसदा मोदमवि
द्वत्वसुधरा ॥ अत्र यो यं यव्व्योम्यन वस्तुना योगमहं यशोमत इति सामान्ये प्रस्तुते विशेषाभिहितः ॥ ते
न सामान्यं व्यज्यते कार्यात्कारणाभिव्यक्तिर्यथा श्रीरामभद्र रिपुवेश्मविलासशैलकासारगर्त्तसरको
सरसारसंघैः क्रोधोत्कटानसकृदुल्ललतो विमार्गसंचारिणो हरिणा ह्यानकरोह्यानाि ॥ अत्र श्रीरा
मभद्र भयेन स्वपुरत्नान्विहाय यात्र वः कुत्रापि लीना इति कारणाप्रस्तुतं तत्कार्यमनुपवर्ण्यमानमप्र
स्तुतमेव प्रस्तुतस्य कारणं व्यंजयति कारणात्कार्यं यथा श्रीदार्यरामभद्रस्य विस्मयं पिबपत्र
येकयं विस्मयसे ह्यद्य कामधेनुसुरद्रुमान् ॥ अत्रैक यमेतत्कामधेनुसुरद्रुमादीनामर्थिजने
षु दानेवैमुख्यमिति विस्मयमानप्रति के सा चादः वचनेन तत्रभ्या प्रस्तुतेनौदार्यविस्मयता रूपा ॥
कारणेन वाच्येन प्रस्तुतस्य लज्जितत्वरूपस्य कार्यस्य प्रतीति ॥ यथान्येनान्यगमनसाम्येन बुद्धि
स्थनपायवर्णयोत्पलं कारणं त्वपति प्रस्तुतेनाव्यमनानेन कार्येणाप्रस्तुतं यदि कारणमप्येततत
त्रस्यान्यथा योत्पलकृतिः प्रस्तुतेनेति विशेषणेनाप्रस्तुतप्रशंसा व्यवच्छेदः कार्यात्त्या कार

सा० शूराः न च यशस्त्रिभुवनानामृतकराः हितानुवर्त्तिधर्त्तिक्षितिमपि च वकः कोप्यालपतेर्भुजादंडश्च प्रतिकठिनको

११ दंडदलनः इदं चक्रमुष्टिबिंबिकयोः शाक्यार्थवर्जनीययोः परिसंख्ययोरुदाहरणं इत्युद्धितीयाई रामभुजरूप

वार्पिनामभिमतार्थानि वितरति स एव बलिरिति वधतः तुकेरस्यान चिंतामणिरं तानकार्ययोवितरति

६२ तथा भुजंगपुंगवक्षिमा तत्कायप्रस्य नमहीवरूतीति गम्यमानमार्थिकित्वं वंशं स्मितप्रभो तस्या पूः

शिशिर मधुरस्तेरघुपतेन गोमत्स्यगोत्तन्वीपि नवहेतानापिच रुधा प्रतापस्य स्फूर्तिः शिशिरध

वलाकीर्तिरपितेमहीलोकालोकाचलवलयितानुज्वलयतः अत्रद्वितीयाईरामप्रतापकीर्त्यो

॥ रेव पृथिवीप्रकाशकत्वोक्तेरर्थात्तत्सूर्यचंद्रमसोरितिगम्यमानत्वाद्वर्जनीयायर्थयोरार्थिकत्वं इद

मितरयोरुदाहरणं अथालंकारसंक्षिप्तपरिसंख्याविशेषतः चमत्करोपि नश्यंतु कवयः कोपि

लोलुपाः यथा दानं कूपसमो रिपुर्द्विपकरे ससंपद्यनीतिः परं नीचोपस्थितिपंकयोगदृष्टांतं भुंगम

माः सिंधुसुतस्यामुष्ववविपल्लवस्थितिरभद्रूपो विमार्गभ्रमो नैव तत्किंचिदपि प्रजासुदस्योरामदीति

लक्षणम् रस्तेति समुच्चयंति क्रियायां वा गुणानां वा युगपद्यत्र मेलनं स कस्त्रवर्णतेत्र द्विविधः सातसमु

१८ च्चयः यथा वधूवंचनमनमप्यतुरंतराविमकमेस्तुरयानिकुरंबं तिद्रुतरिपुविहंगमस्यपि भुजगति

तरंगतिद्रुदगतोबने भ्रांतिस्फुलिंगलितमस्यपि नपरागान्यो नगति अत्र क्रियासमुच्चयः ॥

प्रभो: कक्कुपशोखपं अत्रानेकेषामेकत्रक्रमाद्वृत्ति: अत्रच्चानन्तयो: परिवृत्तिर्विशेषो:
परिवृत्तिस्तावल्लक्षयति परिवृत्तिर्विनिमयोधिकाल्पसमैस्त्रिधा। विनिमयो नाम वस्तुदानेन वस्तु
कोवस्त्वन्तरस्वीकार: सत्रिधा अधिकवस्तुदानेनाल्पवस्तुस्वीकार: अल्पवस्तुदानेनाधिकवस्तु
स्वीकार: समेन समस्वीकारश्च क्रमेणयथा किरीटरत्नानि वहद्भिरभोज्यानुसज्पतारि जगदस्म
राममाश्चोल्कार्मूर्ध्नि करेकपालं कटौ कुचेलं कवलेचकेटं दत्तामञ्जलिमात्रेण प्रतिपाद्याविमुष्टरा:
लंकारान्यस्वयंप्राज्यलक्ष्मीजग्राहराघव वितीर्यहृदयंस्वीयंसीतायै रघुनंदन: तदीयंहृदयंलेमेकु
सुमायुधसान्तिकं विशेषमाह एकस्ययुगपद्वृत्ति: पत्रानेकेषु वर्ण्यते विनाधारं तथाधेयपद्धरनादु
र्घटस्यच विशेषालंकृतेर्भेदास्तत्त्रैधाक्रमात्: यथायथा म दीप्तरि विनाबद्धे चरमेराधारेमना
केनशत्रूणां हृदपात्रणि एगप चाशारं त्रामानरो त्यक्ता तान्परिधावति गुणापशास्त्रानि सन्तु
स्थिरेरामत्वांपृथग्यागतेस्वधिगताश्रिता धमसेतानका: अत्रक्रमेणायोगपद्यप्रस्तावपूर्णतानप
रिसंख्यादीन्लक्षयति वस्तुकमनेकेषु प्राप्तपत्रनियम्यते एकत्रैवमेवतत्र परिसंख्याचतु
र्विधा इयंप्रश्नपूर्विका अन्याचैतिद्विधा पुन: प्रत्येकंवर्जनीयस्यशाब्दत्वार्थिकत्वाभ्यांविधेति
सेयंचतुर्विधा परिसंख्या पूर्वस्यव्याजातार्वर्जनमर्घ्य: सितता: शीता: भूता: कथयभुवि केराघवगुणानगावा:

सा० मिलितैरिति विशेषः अस्मात् समाधेर्व्यवच्छेदः तत्र काकतालमेलनस्य काकतालीयन्यायसिद्धत्वात्स
१२ माधिं लक्षयति काकतालन्यायात् यत्र हेत्वन्तरेण हेतुना प्रक्रान्तकार्यसौकर्ये समाधिः स्यादलंकृतिः
काकतालेति विशेषणात् क्रमादिभेदः यथा श्रान्तानु भयेन रघुनापचम् समुत्थधूलीभरैरोधपति
विद्धनतां छिपत्तेनकं तेनेति मिरमापतितेपुनस्तानंधीचकारहतमेवविधानैरिति किंकल्प
जल्पति. तुल्यप्रमाणत्वे विरोधात् युगपत्प्राप्तयोः कश्चित् विरोधिनस्तद्यो विकल्पस्तत्र जल्प
ते तुल्यं हि विरूपदंडेयुगपदुपस्थितं विकल्पाहं तेन यत्र तुल्यप्रमाणयोर्विरोधात् समबलयो
१२ र्द्वयोर्युगपत्प्राप्तौ विरोधः स्यादिति तत्र विकल्पालंकारः यथा छिनवानु विवाद्धे लेजलेवामुज
दंडेस्यवाप्रचंडकांडः तत्र समययाप्यस्ति यत्रप्रियं त्वावस्त्रैवम धंतथा विधास्पदं शबवाक्यवचनं
गयपयासंख्यमाख्याति संबंधः प्रथमेकानां चरमैः केः क्रमात्यदि कथ्यते तेपयासंख्यालंकार
समवेतद्विधा शाब्दआर्थश्चेति द्विविधमपासंख्यालंकारः तत्र समस्तानामसमस्तानांचपेशाधेता दृ३
समस्तानामिथः संबंधे शाब्दत्वं समासयामिथः संबंधशक्तः प्रतिपन्नेतदेतवर्तिनांपदानांक्रम
संबंधस्याप्युपलभ्यत्वात् यथा रविकाविपवीन्दृगमिराम्रोचुतिनीति मम दु यतिभिः तस्यचक्रे कृस्म
तेवक्रं गात्रे कमलकेलानिधिं कामः अत्रायशब्दे हदातरगानदपद्गवेनारोवंदनोवंद्येअर्थक १२

वि

समुच्चयो यथा ॥ रामस्य चक्षुषः कोरो दृशां श्यामतो दृष्टा हृदि पं डिमा गेहे मति निमीलिता ॥ एवं क्रि
यागुणमेलनेन प्राप्तः समुच्चयालंकारस्य द्विधा द्रष्टव्ये चातुः प्राचः वयं तु द्रव्यजातिसमुदाययोरपि तद्दृष्ट
त्वाब्रूमः क्रियागुणसमुच्चययोरिवानयोरपि चमत्कारितायाः प्रागुक्तस्यालंकारसामान्यलक्षणस्य दु
ष्परिलोपत्वात् तत्र द्रव्यसमुच्चयो यथा काष्ठं कपालश्चकलं कवलं तृणानां चैरी करे कलयति त्वे
पिरामकृष्टे तुष्टे तु कल्पतरुकांडसुधांसमांऽचिंताश्मनीलवरकं ... अत्र पूर्वतिराङ्
गदितयोः काष्टादि कल्पतरुकांडादि द्रव्यराशि समुच्चययोर्वैरिभेदेनैकैकस्मिन् करे युगपल्लंब
मानत्वाद्वारमुदाहरणावेद्रव्यं तद्भेदे युगपदेकत्र विरुद्धद्रव्यराशिद्वयस्य मेलनासंभवाद्द्र
व्यराशिविरोधस्य तथापि कवेस्तोषत्तोषयो युगपदुभयविरोधाद्राशिद्वयस्यापि क्रममेलनविवक्षया
तु पर्यायालंकारतास्यात् परस्परभावं स्तुत्याकोविरुद्धसामान्यानां पर्यायप्रकनसमवायेन संप्रय
क्ते तथापि कवेः शक्ति चातुर्यात् समन्वयः सर्वथा न चरूपं च यथा गुच्छितनरसिंह त्वराजा ... त्वभोगिता ६५
भूधरत्वादपश्चात्याः जातयो राघवेक्षभुः एवं द्रव्यगुणक्रियाजातीनां ... मेलनेन द्वादशभेदाः सं
ति समुच्चयालंकारस्य विस्तरभयान्नोदाहृयंते तत्कालंबत्यपि ... लेकयोतन्यायेन निलिनैर्बहुकोरसौः
स्वतंत्रः क्रियते कार्यं पत्रे वंतत्रतत्कारः यथा मुग्धागिरो विहसितानि सितानि हावा भावाश्च मंजुमधुरा मधु
रामृगाक्ष्याः वेदर्व्या वेमवदुले वपुर्जपुष्यमाणमस्य मानसकुंदं समुदंचयंति अत्र खलेकपोतन्यायेन
ले

सा० लिंगं तच्चोक्तं करीत्यादिधा पदार्थत्वेपि विशेषणत्वेनैव हेतुत्वं काव्यं यत्र पुनस्तु स्त्रीयादिना हेतुतार्थ्यं
१२ तत्रासावलंकारः किंच हेतुमात्रे चमत्काराभावात् न चानुमानाभेदशंका व्याप्त्युपकभेदाभावात्
व्याप्तिपक्षधर्मतयोरनुपसंहारकृतचैव सामर्थ्यसमर्पकत्वाभावाद्धि प्रकृतेऽभिव्यक्तेः न चार्थान्तरन्यासाभे
५७ दशंका प्रकृते समर्थ्यसमर्पकवाक्ययोरेकार्थतासद्भावसंप्रयोजकत्वस्वीकारात् अर्थान्तरन्या
सेतु समर्थ्यसमर्पकवाक्यार्थयोरैक्याभावात् कथं तर्हि समर्पणं इत्यपेक्षायां कुत्रापि तदुप
पत्तिः पद्मं तं यथा दृशा त्वामवमन्यमानामामपृति द्योमिषः पलायनेत्सन्न कापि पश्यतस्य समं ततः
अत्र भ्रान्तत्वे हेतुः स च विशेषणत्वेनैव निर्दिष्ट इति वाक्यगतं यथा लंकेश किं न रणे ... साहि दूरं च
13 चंद्रोपमापततिराघवकाण्डवह्निः किंतु रंगास्तवधूरसिंधुवधूगनिःश्वासबाष्पबाणाबिभीषणाद्दृष्टसारः अत्र
लंकेशपलायनरूपसार्थं प्रथमपादद्वाक्यार्थं तदुत्तरवाक्येन हेतुर्निरूपितः अत्र व्याप्तिस्तपाद्बुद्धिष्ठेयो
ऽर्थान्तरन्यासानुमानालंकारयोरर्थान्तरन्यासे लक्षणपति सामान्यं वा विशेषेण विशेषो वा तदन्यत्समर्थ्य
ते यत्र तत्रार्थान्तरन्यास इति तत्र सामान्यविशेषयोर्व्याप्यत्वं दृष्टान्तालंकारे तु सामान्ययोरेव वा विशे
षयोरेव वाक्यत्वमित्यनयोर्भेदः अयं द्विविधोपि साधर्म्य [illegible] वैधर्म्याभ्यां च [illegible] वर्तमानतया द्विविधो भव ५७
ति तत्र साधर्म्यात् सामान्येन विशेषसमर्पणं यथा रामत्वत्कारिंदवरातत्वगुणात्रोद्धि सको हेपक
लसंत्रस्तानकुलाचलानपि समारोढुं यतंते द्विषः वीरेंद्रेण च कुंडली द्रघटिता श्रीखंडकांडस्तदा प्राप सा० १३

मालेवमेवं शृंखलान्योन्यमूलानुकारमामालादीनलंकारानलक्षयति पूर्वंपूर्वंपरस्यचेदुत्तरो
त्तरहेतुताकारणमालाख्यमलंकारंप्रवदंति केचित्तदपरं स्मैपिपोवकल्पेपुनंपरेऽस्य
तोपोषणताकारणात्वस्मान् यायादितित्तंमामाषादः तेनास्यत्वतारोभेदाः तत्राद्यउदाहरणम्
दाहृपंते लंकानूष्यादिपवरघटाकरातालादिलोकाः खगन्योमाम्लामजनपदादी
निध्यासवातानईशांबकुरघुकुलपतत्वस्तापानलेनेतनमुखंदशामुखस्य ःसुजाके
धराप्रेरणपरताय पूर्वपूर्वकृतालकंभजेच्चेदुत्तरोत्तरं तत्रमालादीपकाख्यमलंकारं बुधाः जगुः यथा
मूर्तियौवनमातनोत्कुलनकजालानवरापकूत्रंगान्योः स्तान्याकीचनचातुरीवच्चनचमंगीभिरंगं कृताः
कंदर्पोबुवधेचताभिरमुनानारीविभुःवधनुस्तनाप्रस्यबिदायधेर्यकवचं रामस्यामिन्ननमनः पूर्वस्मा
दपिपूर्वस्मात्सारंचेदुत्तरोत्तरं यत्रवर्ण्यतेतत्राहुर्बुधाः सारमलंकृतिं यथा ब्रह्मांडसारोभुवनानितेसुत
भूमंडलीतेषुचसारभूता तत्सारभूतानिपुराणितेषु सारः पुरंराघववाहुगुप्तं विशेषणानांपूर्वपूर्वस्यो
त्तरोत्तरमुच्यते एकावलीमलंकारंप्रोचिरे तत्रपंडिताः यथा रामवाहुः शौर्ययुक्तस्तेनकुल्यानित्यमन्वितं
नीतिर्वितेनसंपन्नाविनीतसत्पात्रसालंकृते अथतर्कन्यायमूलान् काव्यलिंगादीनलंकारान्लक्षयति
हेतोर्वाक्यपदार्थत्वे काव्यलिंगंद्विधाचतत् यत्रहेतुःपदार्थोवाभवन्तुकार्यसमर्थकः स्यात्तत्रकाव्य

वाक्यार्थो

मा॰२२ पद्मोऽस्मीत्युक्ते जंगतयानपादि, निर्मुक्तया मुकुर पापिपदस्मृवायुः चात्र पूर्वोर्द्धे तर्करूपेण उत्तरार्द्धे दि॰ शब्दे
१८ नेरतुल्य सोतनादनुमानुमानरूपेणाप्रवृत्तिरितिवेद्यं तत्र पूर्वार्द्धेऽसिलतायाः सीतास्तवं दृतोया
द्वैमुजंगीत्वं व्याप्यकं अर्थोजापत्तित्वादस्य रनाशवेशितंख्याप्यं उभयोः स्पष्टे सीतायां वृत्तेः पदोत्व
१५ उलतायां वृत्ते व्याप्तिपदत्त धर्मतास्यां स्वकु सीतास्तुपत्वं गमयति उत्तरार्द्धे य्येवं वेद्यं अर्पीयत्तिलद्द
यति कस्मिंश्चिद्दर्पे निष्पन्ने पत्रां पीतरमापतेत् दृष्टापूपन ये नापीपत्तिस्तत्र प्रत्यलंकृतिः नचकेन(
15 चिदर्पेनवरूपाचिदर्पे स्पृहापन साम्यादस्यानुमानं तस्मीवः शंकाः समानन्यायोद्भर्षापत्तिप्रयो
जकः नच समानन्यायस्य व्याप्तिरूपता अनुमानं तु व्याप्तिमुपजीव्य प्रवर्त्तते ततो न तत्रास्यां तत्त
र्भविः आक्षेपात् तस्मीवस्तुवस्तुमाणत त्वदत्तादेव निरस्तनीयः अयमलंकारः भक्त ताद भक्त ताद्दे
पः अप्रकृतास्प्रकृताद्देप अक्षेति द्विधायथा जगत्त्रितयजित्वरं किल दशाननं सत्वरं जिगाय समरां श्री
गणे कि मुत देस्य मात्रे विमुः निपातजस्तमधि मुनिर्ज्यतिविद्विषन्नुत्वलं निपातुमतिर्हिलया मवं २६
ति खिल्वलं पल्वलं अत्र प्राकरिकोरावणाजयोऽप्राकृतमसुरमात्रजयं केमुत्तिकन्यायेनाक्षिपति २

त्मासमुपैति वैरि सदृशात्क्रन्नु समस्तादपि सामान्यसमर्पनियथा अगात्रितपजित्वरोप्यपनयी कुतश्चि
द्वैवदैवनृपमिति निष्प्रमादनुमिमीमहे हि वपंसनादृगविरावसामुरवाोस्यपाङ्गवानूरपुद्धितिपपनावा
दृढसंगरप्रांगते वैधर्म्यात्सामान्यनविशेषसमर्पनं यथा शोषेरादृर्लभस्युद्बहनाद्रुसाम्यासिद्धोसमुद्रमा
भुजाभुविनाशिरसा कूर्मासनेन च तपः किंपते चिरेता कोवानदुर्लभतमपि करोति वाअंघ्रे धर्म्याविशेष नं४
गासामान्यसमर्पनं यथा अन्यधर्मेण वस्तुप्रकृतिमनुभवेत् वहेत्तो कुतश्चिन्नय्यातदस्तुपूर्वप्रकृति
मनुसरत्यैव हेतोः परस्मात्त्वाबायाबासाभावेन किंतुगतवसीतेनमोद्भुतरोषात्स्याबासोवानेपाबा
पुनरपिकिमभ्युदमपाद्यबदवेरनोः अनुमानालंकारः नदपति सा धर्मे साधनमात्रेकावनुमानमु
दीरितं तत्कानुमानस्त्वसाम्यांत्ततत्र्वृत्तिर्इयपीभवेत् यत्रकिंचित् दृष्ट्वा प्यनिर्दिष्टपतस्य ज्ञापकतया अ
न्यस्त्रेदि दृष्यते तत्रानुमानालंकारः अत्र मात्रपदेन व्याप्तिपक्षधर्मतयोः प्रदर्शनं निरस्यते तयोरपिप्र
दर्शनेन तत्कानुमानं वस्तुतस्तु नान्यायमत्र भविनवत्तित्र तदभावेको लिंगाद्धर्मदर्शनेः किंच अ
श्रृकविनिर्मित चानुदीमहिमक्रन्यैयस्रूपकायकुवातिश्यैयानयालेवन नानुमानोस्यान्नेनतार्विश्चय
रिपारेकलंक इति चमत्कारकारितायामेवोपपद्यते अर्थापत्तिमेदं तन्नैव न स्यात्मःइदं तत्कस्य पेण चानु
मानस्येपा द्वैधा प्रवर्तते यथा तीतेवरायवत्तवाप्तिलताकर्णस्यान्नो चेदयो नितरां तनुर्देन्नु जेतिहेतु

त्तास्य चापरोपशमनेोस्मात् दुर्व्यसनाद्विरमेति विधिर्गोपनम्यते वर्तमानाभिषेधे सामान्यप्रतिज्ञायां विशेष
सा०र निषेधो यथा रामभद्र विभुर्त्वमहं सखि त्वां वच: किमपि वक्तुमागता: न व्रवीमि ननु वेत्सि जानकी त्वं च पंच
२५ पंचशरवाणसंचयं इदं मीत्तप्रतिसखी वचनं इह किमपि वक्तुमागतेति सामान्यप्रतिज्ञाया विशेषस्य
वक्ष्यमाणस्य कथननिषेधात् तेन सारवे वैमुख्यं जहीहि प्राद प्रवोतर घुपते प्रसीद दिनेचेंदु:सहं स्मरसंतापं २४
मेष्यसीति विधिर्बोध्यते आरोतावेशानसनिबंधो यथा चंद्र: किमेषघनसपादि दिके कांतिमेति पूर्णाकि
मेघनसपाति नभोगमार्गवर्ती किमेषघन: उडेन सहाननमेतीत्याम स्यामस्तु गुणो स्त्वपि निघ्नय: स्यानेऽग्न
निरितिशयतेन: शालितयाशीतिमान कृशानुरूपतयामेकदेशमंगीकृत्यैकदेशांतरनिषेध: क्रियमाण: प्रति
षेप्यतेनं स्वविशि: सोमादभिरूपितताभंद्रलमेममनु किमुत तेजस्विमिति रामतेजसो वा अनसप
15 दवीदवीपस्ताध्यमते आक्षेपप्रस्तावात् व्याजस्तुतिलक्षणपति यत्र वाच्यास्तु तिनिंदानिंदा वा स्तुतिमर्प
येत् तत्र व्याजस्तुतिनामालंकारं कवयो विदु: यत्राभिधीयमानापि निंदा प्रकृतेस्तुस्य प्रमाणाबाधिता सति
स्तुतिमर्पयति स्तुतिर्वा निषिध्यमाना दोषोनिंदा तत्र व्याजस्तुत्यलंकार: व्याजस्तुतिशब्दस्य स्तुतेर्वाच्यत्वेनि
दाया: व्यंग्यत्वे व्याजरूपा स्तुतिर्व्याजस्तुतिर्यथा तद्वैपरीत्ये व्याजस्तुतिरिति न प्रवर्तते ननु स्तुत्येनिंदाया:
अप्रकृतायाः प्रकृतेस्तुत्याक्षेपकत्वमेकत्र अपरत्र स्तुतेर्निंदाक्षेपकत्वमित्यप्रस्तुतप्रशंसात्वमिति चेत्
सत्यं तथापि स्तुतिनिंदात्मकवैचित्र्यं तरावलंबनेनपृथक्परिगणनमिति प्राच: सा
१५

भंगोद्भूतविरावडंबरभरैर्ब्रह्मांडभंगावहैः कोदंडं निजमिंदुखंडमुकुटो दत्वा स्वमिवत्तु रक्षतु तं अस्तोषीन्नूकिल हर्षकं
पितद्गिरीशगजाखरंगारे वेत्स्वरामास्कृ ७ नाम्भेरेणा किमुत्तामल्ला जगन्नायकोः अत्राप्रकृतशिवस्तवचरित्तातप्राक
रणिकशिलाच्चपंचरापातसर्वसर्वसरूपतिस्तुतिमर्पी मपादपति अत्रादिपलत्वपहि उक्तं वा च लमाणा वामुकृत
प्रतिषिध्यते किंचिदृष्टी बंधो नपिनु तत्रादिपं प्रपंचद्यते अत्र प्रकृतस्य प्रकृतत्वादेवाभिधाना हेस्पक्तिपमाणो
निषेधो नाध्यमानतया भासी भवन् विधिमाक्षिपति सोयं निषेधः उक्तवक्ष्यमाणविषयत्वाभ्यां पजीविनमाक्षे
पमर्पि द्विधा भिन्नेतित्तत्रोक्तविषयो द्विविधः वस्तुनिषेधः कथननिषेधश्चेति वक्ष्यमाणविषयोपि द्विविधः सामा
न्यरूपेणाभिहितस्य विशिष्टरूपतया कथनानिषेधः अंगीकारस्य प्रागंतरनिषेधश्चेत्येवं चतुर्विधो यमा
क्षेपः यथा रामो न भवतु धन्वी तथापि रामेणता भृगोरा दंकोराः बिद धेधन्वाननमपन्तु धन्वानमयं द्रष्टादुदन्वंतं
अत्र रामो धन्वी नेति प्रलपता रावणस्य प्रतिवचने माल्यवद्वचनेन किं पमाणो धन्वित्वरूपस्य वस्तुनः प्रकृतस्य
प्रतिषेधो बाधितो भासी भवान् समुद्रस्यापि नियमनान्नमएव धनुर्द्धरी धुर्धरो नेतरः इति प्रतिपादनपुरःसर
सत्वररामाय सीतां समर्पय कुशलं भवति विषेपमाक्षिपति कथननिषेधो यथा ब्रह्मन्नध्ययनस्य नैष समयस्त
स्पष्टीं दंडेर्वडिमभरं न वंपमामाम। तद्धम्रमनुग्रहाण्यिमूष्यसा चापधीपः किंनाम्पधनदलितं हि तांडमोडः इदं
कथयकोऽहं कृते भुजसारः समस्त्वाप मारोपपदेति रामस्माक्षिपेन जामदग्न्यप्रतिलक्ष्मणं प्रतिवचनं अवचनम
णामइति किंपमोणानमरानननिषेधा भासेन नाहक्कू चंडीशकोदंड खंडितवतो राममुजोदंड स्पृकि पत्र वक्ष्या
स्प२

सा० षमालंकारंलक्षयतिहेतोर्विलक्षणोत्पत्तेर्घटनेचविरूपयोः अनिष्टजननेनचस्यात्त्रिविषमालंकृतिस्त्रि
१८ धा एकांत्रपाकामपिभेदत्रीवेसम्यग्गर्भत्वादिविषमश्च प्रवृत्तिःकारणाविलक्षणकार्यस्योत्पत्ते
र्यस्मरूपयघटनेनइष्टप्राप्तिपरयप्यमाणास्यानिष्टनिष्पत्तौचविरोधस्यजागरूकत्वात्तवेद्धिका
संभारिकारणविरुद्धकार्यादयोयथा रघुराट्प्रतापवडवानलोद्विषद्भुन्निसमुद्रजीवनंरम
सेनशोषयितमुच्यतादमूदुगारंगाम्यनकवंधवंधुरः अत्रजलशोषकाद्वडवानलात्जलोद्भव
नवतविलक्षणकार्यदिषःकपकपैसामनुप्राणितोयंप्रभेदः काकुल्यकर्कटककोमलमर्कट
त्वमस्मादृशोग्रसमरेकिमेरंप्रवृत्तः वेधुर्धुर्वैव्य वसितोविश्वंतुष्ठि[illegible]ः संवर्त्तसागरतरंगमतंगजेंद्र
न्द्रदंरामप्रतिरावणवचनं अत्रविरूपयोर्दुर्बलप्रबलयोर्युद्धघटना यान्यात्क्रमलक्षणकृतेति
शितानिसरणयदायपोऽङ्कुमभिजनमुरगातिविरोः रामोविनेशुरवनीसमविश्वमुक्तेत्तरेवसंकट
पथेचाकितान्द्रवंतःअत्रविषयागोनिविरित्तस्येतिधारणामालखदलनकारतानाभूदितियत्तत्तावदा
प्रस्तुतनिधनसाधनमेवाभूदित्यनिष्टनिष्पत्तिः अथविचित्रमलंकारंलक्षयतिविपत्वालं

ऽपि विरोधालंकारोत्र निरूपितः ॥ अथ विभावनामाह ॥ अपमकेत्र फललोपि संभवति यथा शतमखमुखवार्द्धि
मुखमुख्यकमलानां विकाशनेमनु अद्भुतममुखमुखो भुवननिमीलनेरामचंद्रीतिमानुसत्वं अत्रैकस्यैव
रामस्य मानुषीत्वमानुतादात्म्यरूपमात्त्विरोधः स चाभासी भवति तत्तादात्म्यस्य कार्यकारणालंकारो
पचारिकत्वात् विशेषोक्तिविभावने लक्षयति सति कारणे फलाभावे विशेषोक्तिः फलं न चेत्
तस्मिन्नविद्यमानेपि कार्यस्योक्तिर्विभावना फललोकनयदानिकर्मणां कारणाभावेपि कार्यानुद
यरूपस्य विशेषस्योक्तेर्विशेषोक्तिता तथा कारणं विनैव कार्यस्योद्भावनं भावनेत्यन्वयत्वमनयोः अ
नयोर्विरोधप्रभेदिकासंगतिः इयं यथा श्रीरामवीरेण च वैरिपुराणां मानां वैधविभ्रमं येन येन शुचिना
पयोदैः चित्रं न साधयन्ति स्म नितरां नेत्रधारालतानुपगतापितं दंशतापं अप्रसिद्धकारणमेघानि
विभावना ध निवृत्ति पृष्ठे अप्रसिद्धकारणात् दुःखमेत्युक्तं तथा प्रसिद्धजलधाराकारणात् तापशांत्यभावो निवृत्तिः
३ अप्रसिद्धकारणानुतेवित्त्वं नास्त्येव निमित्तोपादानानुपादानाभ्यां मनयोर्द्वैविध्यं तत्रैव विसंबंध
रूपस्य निमित्तस्योपादानाद्देकप्रभेदत्वात् दाहृतः अतः प्रभेदयोर्भेदे पर्यायेनोदाहरणोक्तावोधे

६३

सा० दसंगतिः नच विरोधांतर्भावः शोकः सामान्येनाधिकरणविरोधः वैयधिकरण्ये संग
१८ तिरिति व्यवस्थितत्वात् यथा कोशाघातः कृतो धाटीपटहे रामकिंकरैः द्विषीकृदिमिदं वचने
२२ घोषं तेषां च कोपितं मां घातेन तत्पतिः विहिते केन चित्रकत्री कार्यके नापि हेतुनात्तेनैकत्वा
सोन्यथ पतितहेतु मार्गस्तुलकृतिः तेनैव हेतुना तस्य वचा पत्स्याम पाकरणो विरोधस्फु
टे संगति यथा नमेव व्यायो नरकात्सुरवधू त्यक्तप्रभं जनाधममाक्रांतपुरंदरालयं वीर ला
17 घं तेकिं पुरुषाभावितवान् सुरवैरलघ्येनैं अनेन पनेन जातो नाम नरकात्सुरः सारथिः
त्वत्स्वामिनः स्तुतिं कृतवान् कृष्णसारपि दर्शक स्तुत्यक्तप्रभावादि तत्पदानं देवपक्षे पठित्वा
स्तुतिमन्यथ पतिस्म युक्तिं लत्पति दुष्प्रवृत्ति [illegible] चानुपूर्व्य [illegible] कृति यथा सप्त
२३ सालां महातालान् क्षसकृदेवेकपत्रिणा सहस्त्र वातपत्रा नागवरात्स्या हेतुनाधिभुः स्मृत्य
दुष्टघटना सामान्य [illegible] संगतिः अपभाविकानंकारणं लोकव्यवहारमूल ले विरोध
मूलत्वा भावे पलस्तापपतिश्चनायां क पंचविधविरोधस्फुटेन वा [illegible] ति [illegible] न स्तत [illegible]

कारद्वितीयप्रभेदविपर्ययरूपत्वात्तस्मात्समालंकारं निरूपयति समानयोर्घटना
समालंकृतिरिष्यते अस्य विषमवैधर्म्यरूपत्वात् विषमस्य त्रिरूपत्वात् त्रिरूपघटनात्मकं विष-
मप्रभेदप्रतिभेदं नान्योन्यानुगुणवस्तुघटनात्मकं एवं समालंकारभेदः परिगणितः प्रा-
चीनैः अपरे तु चित्रसदृशकार्योत्पत्तिर्वैधर्म्यस्यापि समालंकारप्रभेदं सदृशकार्योत्पत्तिमुखेनाव-
तारयंति अनिष्टानिष्पत्तिर्वैधर्म्यं तत्प्रतिपादनमेव वैचित्र्यात् सर्वं हृद्यादि इति अनुगुणघटनापि यथा
अन्योन्यानुगुणयोगो जानकीरघुरामयोः रेजे प्रद्युम्नरूपलक्ष्म्योः शृंगारयोरिव अनुगुणो-
त्पत्तिर्यथा रामत्वत्पदकुसुमैः कोमलतापि च पल्लवश्यामरुचिर्नित्यमलिनी कृत्तिरिपुयशसो
मेघयशोमुकुरं आधाराधेययोरानुगुण्यं चेदाधेयस्याधिक्ये नैव तु आधाराधेययोरानुगुण्याभावो
विरोधदत्तहस्तः एवं तस्यानिरूपणं यथा रामप्रतापप्रकरणांश्चकैरेतैः संपीडितैरमुतरांड-
कटाहमध्ये आक्षिप्ते कथमेते हिमहेमगोलं क्वैते विदूरगरमात्तिदप्योऽपि असंगतिं नि-
रूपयति असंगतिर्हेतुफले भिन्नाधिकरणतायदि अधिकरणयोः कार्यकारणभावरूपविरुद्धता

सा० १६ विरोधेनवत्तापरोभावधर्मन्य सामान्ययोः सामानाधिकरण्यदर्शनात् एवं प्रथमविरोधस्फुरति सचैम
त्राणाद्ध्यकारगतत्वस्य कार्यस्वीकारे आभासो भवति एवमुत्तरत्राप्येकार्यस्वीकारे कुररो विरोधस्यार्थ
६) नरस्वीकारे आभासो भव[illegible]नैद्रष्टव्यं सोपुराइत्यत्रतक वार्थस्य संभुरूपद्रव्यस्य रोधः उग्रोपि कामद
रकः कालश्चेत्यत्र द्रव्यक्रिययोर्विरोधः संभोः कामदाहकत्वेन कामपालकक्रियाविरोधात् उग्रश
ब्दस्य दारुणगुणवाचकत्वेन गुणस्य क्रियाविरोधः दारुणगुणस्य दुःखजनकत्वेन सुखजनकत्वेनु
18 पपत्तेः कालशब्दस्य परमद्रव्यकालिमगुणवाचकत्वेन संभुद्रव्यप्रमेयोविरोधः कालः शुचिरित्यत्र
शुचिशब्दस्य वह्नित्वजातिशुक्लिमशुद्धिगुणानां वाचकत्वेन परमद्रव्यशुक्लिमगुणयोर्विरोधः प
रमस्य कृष्णवर्णत्वात् तथा शुक्लिमकालिमगुणयोर्विरोधः कालिमव[illegible]वह्नित्वजात्योश्चविरोधः
तथा सगुचिः प्रवासान्निलभोक्तापरांकार्य कलनैत्यत्र वाह्नित्वजातेरनिलभुजक्रियायाश्च
विरोधः वह्नेरनिलस्य भुजंगक्रियाया वह्नित्वजातेश्चसामानाधिकरण्यविरोधात् तथाश्चानिलभुजि
पाक्षिमादि कालनक्रियायाश्च विरोधात् क्रियारूपस्यापि भुजंगवरूपयोः प्रतिनियतत्वात् तदेवं दन्नावि २५

नवीनास्त्विमेदमेवाहुः तत्रनिंदायास्तुतिध्वनिर्यथा दारिद्र्यात्कृपणं बंधो बोधितेनेतोय स्यापविभिर्दुष्यैर्वै स्त्वंवि
क्षिप्यविभूतिमात्रकलितान् कुत्रापि विपश्चित्तमान् वध्वामन्ताठमसंभ्रमस्तु रगुणोन स्वंगभीरे कृपा पारे
पिविभक्तुपनर रुपये टनिदयालुः कपं अत्रेष्ये पक्तूपकर्ता हिम्ना निंदया परमकृपालुत्वकृपा स्तुति रेवावग
म्यते त्वद्गुजितानारगु[illegible]सिंहसंघानुगुणाच्युतानामपि मार्गदानां क्रारामिवे पुष्पायतोरि दूतां विश्व
रानंदवाणि तुं नशक्यं अत्रस्तुत्यानिंदाध्वनिः अत्राक्षेपालंकारे इष्टनिषेधेवाघित तयाविरोधानुप्रवेश
नतस्य स्तावदि तः परं विरोधगर्भालंकारेप्वटीकान्तर्गतान लंकारान्लन दर्शयति आभासत्वे विरोधस्यवि
रोधालंकृतिर्भवेत् यत्राया पाततः प्रतीतो विरोधः पर्यवसाने परिहृयते तत्र विरोधालंकारः पर्यवसानेप
रिहृतविरोधस्त्वपैवावतिष्टते तदाभास एव तत्र हि जातिर्जातिगुणक्रियाद्रव्यैर्विरोधे चत्वारो भेदाः क्रियायाः
क्रियागुणद्रव्यैस्त्रयः गुणस्य गुणद्रव्याभ्यां द्वौ द्रव्यस्य द्रव्येणैक इति संभूय दश विधो विरोधालं
कारः यथा रामत्वमसि भुजंगः सोपुग्रः कामपूरकः कालः सज्जुचिः सपरश्रामनिलभोक्ता कलयेत्परा क
थं अत्रदशविरोधा अपि संगृहीता अत्रासिर्भुजंग इति जात्याभेदविरोधः असिभुजंगशब्दयोजातिवा

सा० स्वगुणास्वीकारः यत्रसादृश्येन कस्यचिद्रूपलोपस्तत्रापह्नुत्व प्रतिस्वगुणहानेन तस्यारस्यगुणोत्रेति
२० तत्रतद्गुणापदप्रवृत्तिः यथा विभ्रमस्थितेयदिद्वाविधिगिरेः पाण्मास्यमानन्तु गतानिस्यच्छीत
१ मसीमलीमसात्मान्तु रामस्यात्रिद्धेजिराः कीर्त्याहारवटीरक्षीरक्तविरस्फुर्त्यावलिसावतसक्ति
कार्ष्यमनादिसिद्धमपिमेस्फूर्तिपयुः स्फाटिकी यथावा रामकीर्त्याधवलितेत्रैलोक्येवाहन
कलिः बभ्रंबभर्गयमयोर्वात्ताग्याभिधेर्गौरिगिरा: एतत्प्रतिपदादतद्गुणलक्षणमाह सतिहेतौ
तस्युणास्वीकारस्यादतद्गुणः हेतुसंनिधिः प्रबलगुणस्यास्यकार्यकारणाभावान्नविस्मयमे
19 द्वीकृतः यथा तामालदलनीलाभिः कीर्तिभिः समहीभृतो रामकीर्तिपरीतापि परभागं प्र
पद्यते २ यत्नेन संवृतं वस्तु कुतश्चिद्व्रतीयदि निगुह्यतेन्यविधया व्याजोक्तिस्तत्र कथ्यते न
न्वपह्नुतावाक्यकारादस्यकाभेदः इति चेत् उच्यते प्रकृतस्याप्रकृतसादृश्यलक्षणकलक
ष्टहेतुप्रकृतमप्रकृतमारोप्यतेतत्र ... हेतुसिद्धमेववस्तु ... जनतयागतंव्यनिह्नवः श्री
क्रियतेतेनोभयोरपिअपह्नुवपूर्वकत्वाविशेषे सादृश्यकल ... स्याभिदः यथा शैल २

सास्तपापेढोमायुधवरुनमुमकृतोल्लमीग्राबाभीप्रोघो । इहराममयोशोभवलिम्नासुधाचीद्रिकयाः
वृषभौघैः अवसोः प्रावृत्संसयोपमभेदः स्तिरोहितः अत्र रवद्युत्यादेहिकाललमुक्तं अथैतल्लक्षणं
बाक्यसापद्व्याबस्थानंमीलननाधर्लंकाराणां लक्षणान्याह । मीलनं वस्तुने केनवस्त्वंतरनि
गूहनं एतद्द्विविधं सहजेनागंतुकतिरोधानमागंतुकेन सहजतिरोधानं च कनकमुकुरस्य
रामरामाकलितकपोलकलविलासस्य श्रीः । नीरयति नवचंपकावतंसश्रवणाकलापकला
पकीर्तिनीली असमसहजेन कपोलकांतिरूपेण वस्तुनागंतुकं कनकचंपकतार्टकादि
शोभारूपं वस्तु तिरोधीयते । रामहेति इह ताराति कामिनी कुचकुंभयोः उष्मातिरोहितः पुष्पचा
पशोकज्वरोष्मणा । इह युवती कुचयोः सहज उष्मा आगंतुकेन कामशोकज्वरोष्मणा तिरोधी
यते तद्गुणः स्वगुणत्यागात्प्रबलान्यगुणाहृतिः अयमिह विवेकः यत्र समानगुणसंबंधस्तत्रैव
ल्पस्पाबाहककल्पेत्रसामान्यालंकारः यत्र गुणाधिक्यसाहचर्ये सत्यपि दुर्बलनिजगुणहानेनसंनि
धिमहिम्ना प्रबलपरगुणस्वीकारः यत्र गुणाभावादुन्नविवक्षयापावस्तुनोवस्त्वंतरगुणाग्रहणे तत्रमी

स्प्रो० त्पर्यावधारणात् यथा काम्ये कामिनियोग्यान्वयबलादपूर्वं लिङादेस्तात्पर्यमिति निसेपित
२२ या ननु पदे लक्षणायां वाक्यतात्पर्यज्ञानं तस्य येन पदप्रयोगापेक्षा कथं तर्हि तत्र पदप्रयोगधी
रितिचेत् वाक्यतात्पर्यप्रतीत्यैव हि पश्चात्तत्र पदप्रयोगधीः तद्रूपकारिताव्युत्पत्तेः पतरा
वं गौणपदप्रयोगतात्पर्यनिरूपणपूर्वकमेव विशिष्टपर्यवाक्यतात्पर्याद्विशिष्टान्वयपरत्वं
२० पदस्य लक्षणायां तु पदप्रयोगनिरपेक्षमेव वाक्यतात्पर्यं ततः पश्चात्तत्र पदप्रयोगधीः
अत एव जघन्यवृत्तिं गौणां लक्षणायाः इति वृत्तित्रयं सिद्धमिति आचार्याः पुनरग्निर्माण
वक इत्यत्र अग्निनैतद्वयं गत्यादिगुणसादृश्यान्माणवके अग्निशब्दप्रवृत्तिरिति गौणी
नाम वृत्त्यन्तरमङ्गीचक्रिरे तथा चोक्तं अग्नित्वलक्षितार्थपातपसंगत्यादिगम्य
ते तेन माणवके बुद्धिः सादृश्यादुपजायत इति तन्न पश्यामः संबन्धानुपपत्तिप्रयोजनानि स्प्रो०
हि लक्षणायां बीजं तानि गौणेपि संति न वा आद्ये किमपराद्धं तत्र लक्षणाव्यवहारेण नहि दि २२

तामिति चेन्नैवं अग्निशब्दात् स्वार्थस्मृतिस्तत्तस्यानुपपत्तिविमर्शोत्तस्मात् स्वार्थात् स्वसदृशे
र्थांतरे स्मृतिः सदृशस्मृतिश्च सादृश्यव्यतिरेकेण नास्तीति सादृश्यस्मृतिश्चास्त्येव तत्र नता
वत्सदृशमात्रे तात्पर्यं पदांतरेणोपात्ततयायैनेतस्यापतेः नापि सादृश्यमात्रे समानाधि
करणपदद्वयानुपपत्तेः अतसादृश्यविशिष्टसदृशस्यातन्नतत्रैव वा तात्पर्यं मानुस
मानाधिकरणपदद्वययोगबलादेव अतो गौणसादृश्यविशिष्टान्वितेर्थे वाक्यतात्पर्य
ज्ञानसमय एव पदस्यापयोगः लक्षणायां त्वेयद्वानमवश्येन संबंधिमात्रान्वितेर्थे
वाक्यतात्पर्ये संबंधिमात्रे पदतात्पर्येण संबंधोपेते प्रतिवक्तती सनेनान्वयायोगे
पिन संबंधविशिष्टे संबंधिप्रतीत्सपेक्षतस्य प्रतीतमात्रस्य वाक्यतात्पर्यत्वेन पद
तात्पर्यतश्चैव मानाभावादिन पदद्वययोगापेक्षा तु यत्रापि गौणपदद्वययोगो नास्ति
अग्निर्ध्यातेत्यादौ तत्रापि सादृश्योपेतत्वपदतात्पर्ये पदद्वययोगसंहितस्यालेतर्थे वता

ते
मा० नु गौगौरिति गुणाश्रय स्वपरसाधारण्येन लक्षणीयाः अन्यथा स्वार्थगतानामपि तत्प्रवृत्तिनि
२३ मित्तत्वे वैयधिकरण्यदोषः परगतानां तु स्वेनैव संबंधानां लक्षणत्वानुपपत्तेः साधारण्ये तु
न कश्चिद्दोषः उक्तरीत्या तत्पदे तादृशवृत्ते तत्पदशब्दप्रवृत्तिनिमित्तकार्यकारणभावादि
संबंध इति शुद्धलक्षणा उभयत्रापि विषयनिगरणाभावात्सारोपता स्वद्रूपावोच्च न
माभैदत्वेन तादात्म्यत्वेन च प्रतीतिः प्रयोजनं इयं द्विविधापि रूपकादेर्बीजं मुख
२) चंद्रः नेत्रानंदश्चंद्र इति च उभयमूलत्वेनापि तस्य कस्योपस्मृतिः अन्यच्चार कार्यकारण
भावतादर्थ्यस्वस्वामिभावावयवावयविभावतात्कर्म्यरूपनिमित्तानां पांचविध्ये
न पंचधा भवंति तत्राद्य उदाहृतः तादर्थ्येन यथा इंद्रार्था स्थूणा इंद्रः स्वस्वामिभावे
न यथा राजकीयपुरुषो राजा अवयवावयविभावेन यथा अग्रहस्तो हस्तः तात्कर्म्ये राम:
ण यथा अतक्षा तक्षा इत्येते भेदा मादिष्टप्रदत्वानुलंघ्य त्वमामपि कौशलविशेषतः २३

तेषः तेषां दुरुपत्वात् न च तत्संबंधो दुर्निरूपः कः स्तवायमभिप्रायः अभिधेयाविनाभा
वेन न संभवतीति चेत् मास्तु सादृश्यं तु भविष्यति नहि मानवसंबंधो लक्षणोपयोगीति निर्वं
धः कार्यकारणभावादेरपि संबंधस्य वक्ष्यमाणत्वात् प्रयोजनं च ताद्रूप्यप्रतिपत्तिः एवं स
त्यन्वयानुपपत्त्यापरत्र पश्चाद्प्रयोगसाम्ये विद्यमानेपि यत्किंचिद्दवांतरवैयर्थ्यावलंबने
न पदार्थे जातिभेदं गौर्वाहीक इति प्रसंगः स्यादिति यत्किंचिदेतत् द्वयोरुदाहरतीति छिन्नेन्द्र
दिशिरोरसादिवद्वैतत्तैलं घरेवैरसग्व्यारातैलं घृतैस्तवातिदग्ददकारः समच्छौ
व भौविंछमोपयुराम वीरश्रुचिनादद्दोणापेनानुतद्वीरो दशकं घरः नशामितवैले
कता पञ्चरः अन्नपवीर्धे अगदंकारशब्देन लक्ष्यमाणरसौषधवट्वकैतैलघृतसं
पतिपरिकरज्वरनिवर्तकत्वादिवैषगतगुणसादृश्यनिमित्ता लक्षणा गौणी व
याहुः अभिधेयाविनाभूतप्रतीतिर्लक्षणोच्यते लक्ष्यमाणगुणैर्योगाद्वृत्तेरिष्टा

सा० तिलक्षणात् सप्तेति जहत्तल्लक्षणा अजहत्तल्लक्षणा जहदजहल्लक्षणा ४ शुद्ध सारोपा शुद्धसाध्यव
२४ सानाचेति पंच शुद्धाः गौणसारोपा गौणसाध्यवसाना चेति द्वे गौण्यौ तयोर्गुणयोगाद्
वशुद्धाभ्यां भेदः शुद्धे त्वचेतनासामग्रयोगात्वमेव आरोपाध्यवसानाभ्यामेव गौण्योर्भि
यो भेदः सारोपाध्यवसानयोः शुद्धयोः ताभ्यामन्योन्यभेदः जहदादिशुद्धाभ्यस्तु कार्य
२२ कारणभावादिसंबंधनिबंधनोपचाराद्भेद इति न कुत्रापि सांकर्यशंका एवं पललतो ल
क्षणायाः सप्तविधाया अपि त्रिविधसंकरेणैकविधसंसृष्ट्या च मेलनेन प्रत्येकं चातु
र्विध्येन अष्टाविंशति भेदाः भवंति शुद्धभेदैरपि मेलने सप्ताधिक्यात्पुनः पंचत्रिंश
त्प्रकाराः स्वप्नभेदैः स्व संकलने संख्यातुमेव न शक्यंते तत्प्रकाराः यथा संकरेण त्रिवि
धेन संसृष्ट्या चैकरूपया अस्याः संकलनेनाष्टमष्टाविंशतिरूपिता पंचत्रिंशत्समा श्लो:
ख्याता शुद्धभेदैः सप्तमं पुनः स्वप्नभेदै रलंकारै ध्वनिभेदैश्च संगताः विछिन्नंति चमत्का २४

पप्रयोजनानिव्यंग्यानिसाध्यवसानंलक्षपतिनिगीर्णविषयोऽन्येनयदिताध्यवसानि
कासापूर्वेद्विधातेनलक्षणामप्रत्नेदिता: अन्येनविषयिणाविषयनिगरणेनाभेद
प्रतिपत्तिरध्यवसायः तेनसहितासाध्यवसाना तत्रोदाहरणं अयंकामधेनुरि
त्यत्र अनवरतवितरणशालित्वगुणसादृश्याद्रूपेकामधेनुरूपताध्यवसानेस
वेदेनाभिन्नत्वप्रतीतिःप्रयोजनंक्षितिपायणा अयमभ्युदयोलोकानां अन्नाभ्युदयहेतु
त्वादयमभ्युदयशब्दप्रवृत्तिः अव्यभिचारेणकार्यनिष्पादकत्वमिहापिप्रयोजनं अत्रोभ
यत्रापि अयंशब्देनराजमात्रविषयपरामर्शे तदसाधारणत्वप्रसंगात् किंतुतद्रुतेदंतामा
त्रंपरामृश्यानुविषयिणामारोप्यमाणकामधेनुमेवपुरोवर्त्तीमेदाध्यवसायेनदंतया
विशिनष्टि तद्विशिष्टाच्चविषयिणाकामधेनुनिगीर्णविषयतयाव्यवतादात्म्येनप्रतीयतेए
वमयमभ्युदयइत्यत्राप्युह्यं इदमतिशयोक्तेर्बीजं अध्यवसितत्वमा धाम्नेतिशयोक्तिरि

सा० तिगुणायोगात्साद्रूप्यनिमित्ततागौणीलक्षणेतितावदविवादं तत्रैषेतिसर्वनाम्न इदंताविशिष्टसीताद्रू
२५ पविषयानिगरणादयमग्निर्माणवक इतिवत्सारोपास्यात् इदंतामात्रनिष्ठत्वे तु विषयनिगर
णादयमग्निरितिवत्साध्यवसानास्यात् अत्रान्यतरनिश्चयकाभावेन शेषत्वेकाग्निर्नु सं
देहज्ञानेनविषयतयासंकीर्यमाणत्वात्संदेहालंकारः एकलक्ष्यकानुप्रवेशेन पद्या संकरो
वसरप्रसारिदिनकृत्सर्वस्वपाठ्वरोदस्यच्यांतरुरप्रतापतपनोदामस्यकोणुमद्भवन् भूमीघामपिकोपि
२३ कोसववतींचक्रे गुतंकर्थियंत्तारानेतारि नूतनांश्रियमदात् पोलस्त्यदेशेतमः कोपिअलौकिकः
अलौकिकत्वमेवाह त्रिभिर्विशेषणैः भूमिकौशिकोसववंतौ विश्वामित्रेनतयत्तववतौ घास्व
र्गंकोशिकोत्सववतीं दूद्रूषवतीं प्रसिद्धतपनोप्ययेकोशिकानांठल्लूकानां उत्सवोना
स्ति अस्मिंस्तुनतथेतिभावः तारानेतरिस्थमीवेचंद्रेचप्रसिद्धतपनस्तत्तारापतौश्रियं ददाति
अयं तुरलपोरमेदात् पोलस्त्यदेशेतलरोतीति सर्वेत्र श्लेषानुप्राणितो व्यतिरेकविरोधा राम:
भासौ अत्रपाठ्वरः प्रतापतपन इति विषयनिगरणांविना प्रतापेचौरत्वस्तपणात्सारोपेयं २५

संभोग्यो मतः स्मरणीय मतेति स्फुटुत्तैर्दरसंवलितभेदैः स्वप्रभेदैः लक्षणाप्रभेदैः संख्यामन्तरलिप्तसंख्यैः सर्पैः संव
रसंख्यामस्य रणी रङ्गांगिभावेन संकलशायेन वाच्यवाचकानुप्रवेशेन चेति त्रिरूपैः तत्राद्यो यथा सं
वर्द्धयंतं निजजीवितेन मुचिसदावाडवमंबुराशिं विनाप्यपरामपश्यत् शरत्सु पावानिर्घगजगर्भैर्निभृ
तोधिशेते जीवितेन जलेन प्राणेन च पुष्टं वाडवं वाडवाग्निं दृष्ट्वा ह्लानं च अत्र जीवनादिश
ब्दस्यैव मूलकाध्यवसायेन सागरः स्वप्राणेन पुष्टं व्राहनस्य पोषक इति प्रतीयते तद्विनाशनस्या
नुचितकर्मत्त्विरणा नन्वितालज्जाधारत्वान्निर्वंगकोटि शयेन हेतुतयोत्प्रेक्ष्यते तावच्च वाचकश
दाभावाज्जम्भेति स्वयमूलातिशयोक्त्युत्थेनाणांशंकरः लज्जायाः व चि◯यन हेतुत्वेन तद्दे
षतया तद्दंगत्वं लज्जानिद्रुपोश्च तन धर्मयोरच्चेतनेरामबाणोऽसंभवात् लज्जाशब्देन तत्कार्यं मृता
समुद्रांतरशोषणारूपानुचितकर्मीतराचरणान्निवृत्तिर्लक्ष्यते लज्जितोहि निवर्तते शयनशब्दे
न च तत्कार्यं निर्व्यापारत्वं लक्ष्यते शयितो न व्याप्रियत इत्युक्तरीत्या नयोर्लक्षणायोरंगांगि
भावेन शंसकरः संशयेन यथा सचेतनाकांचनपुत्रिकावाशरीरिणी मन्मथपत्नी तु रीवाशौ
दामिनी स्थैर्यवती किमेषा कावा न जाने रघुवीरपार्श्वे अत्र कांचनपुत्रिकेत्यादेकमयकां

सा० तेषां सजातीयानामेव संसृष्टिः सजातीयसंसृष्टिर्यथा ललितोत्करतहघानं चिंतामणीमहेश्वरः
२६ सपत्नेषु पर्वणां रामो विपक्षेषु धवैरिणां एवमेव सर्वत्र संकरसंसृष्टि द्रष्टव्ये धर्मातवीणीवपे
त्रिभुवनविदिते वारणास्यान्वयेषु सजातीयत्वमांवाहृतमस्य सप्तलंघवैतेशास्यमाज्याकोव्या
लंकारत्व ख्यात्स्तुतिरविस्मृतको नाटकादिप्रणेतु ततस्यालंकारस्याक्षेत्र रघुपतिचरिते यत
तोयस्तरंगः ॥ ३ ॥ ततोपतरंगरंगसमोप्तः ॥ रामं अपानिश्च प्रयोजने लक्षणा
मावास्तर्वेत्र प्रयोजनं वाच्यमित्यवेदायां तस्य व्यंजक शब्दे व्यंजकत्वात् त्र समप्राप्त्या व्यंज
कं निरूपयति सव्यंजकोर्थः शब्दो व्यंजनेव बोधयेत् अन्वितेषु पदार्थेषु यो व्यापारोतरगोच
रः वाक्यार्थोपहितपायेस व्यापारो व्यंजनं भवेत् व्यंजनव्यापारवान् शब्दो व्यंजकः पदार्थे
ष्वन्वितेषु वाक्यार्थोपस्कारार्थमपरोतर विषयः शब्दव्यापारो व्यंजनेत्युच्यते तत्त्रिविधः श्री०
शब्दार्थोभयशक्तिमूलत्वेन शब्दशक्तिमूलो द्विविधः अभिधामूलो लक्षणामूलश्चेति तत्र २६

लक्षणा गौणी सर्वस्वपदेनात्र तेजः स्वरूपाद्भिन्ने लक्ष्यते तदभेदेनारोपात्प्रवर्त्तत्वात्साध्यवसाना अन
यो भिन्नपदस्य येपरपि समस्तपदस्यैव वाच्यत्वात् तत्त्वेनैव लक्ष्यत्वात् प्रवेशेनासंकरः संसृष्टिर्य
था अमी उत्तरोत्तरतरोः प्रतिबिंबमिदं भेदः सुपर्वस्तुरमेविं क्षितिनिर्धोनांछिवरवैः पादिशातिः प्रस
वायुधस्य भूसीतरंगरदिवोर्जयतीह रामः यथा नाशीघ्रानां यादृजातोदधिमकोक्षितावक्र
तास्पर्शी सञ्चाद्धानां कालवह्निर्जलमयमसितोत्सादनातुद्धमूर्तिः सीतायाः पंचबाणोदर
नयनाशीविलोवण्णनः प्रजानां चूडामणिर्निष्फलंको जगति विजयते रामचंद्रो महेंद्रः अत्रो
भयत्रापि गौणसारोपाणां संसृष्टिः सजातीयानां सजातीयसंसृष्टेरुपाणां यथा कल्याण
केलिकलनाकविकोविदानां कौतूहलं विमपि कंजविलोचनानां कौसुमदः कमलवे
धकुलोपवानां कल्पोत्सवं नकुरुतेभुवि कोशलेन्द्रः अत्र कल्याणादिपदानां तदुतोर
मे विषयिनिगरणं विना साध्यपतरकार्यकारणभावसंबंधरानिमित्तप्रवर्त्तत्वाच्छुद्धसा

का० सादिमत्यसद्भावादेवैतदिवं विषयःफलं तु ज्ञाततादिकं तथाचायं प्रयोगः गंगायां घोषइत्यादौ पावनता
२७ दिकं नविषयज्ञानगोचरः फलत्वात् ज्ञाततादिवदिति नापि तावद्वयं व्यक्तिगम्यता यदाधावगमसम
नेवरमाविनो तमन्वयश्लिष्टत्वात् स्वयं नामव्र्ततिरिस्वलंकार सर्वस्वसंजीविनीकारः नच
पावनत्वादिरन्योन्याव्ययित्वयः विंचलस्वयंनामवसंतरनतंभवतीति वृत्तिनयानुसृत(
स्यतस्य वसंतरत्वानुपपत्तेर्न लक्षितमेव वृत्तिनयेनसकलव्यवहारो यपत्तौ वा हेदिपसद्
२५ कादिना मननसंदिग्धान्तरत्वकल्पनावक्रस्वयंस्ववसंतेरत्वबलेन मध्यमवेतिकेचिदस्वलं
विशेषेण तदेवं प्रयोजनप्रतीतेरभिधालक्षणातासंधर्वसानिर्वाहे नोपवेनतदर्थं व्यापारां
तरमवश्यं भवतास्वीकर्तव्यं सैव वंजुतनततेनैव ध्वननव्यंजनद्योतनादिसंज्ञानिवेशश्च
वहरामः तत्र व्यंग्यप्रयोजनं द्विविधं गूढमगूढं च गूढं यथा वीरस्यवीरदछरामभद्रवतोधा
टीसमाटीकते मेरो भूरिविरावडंवरमरे रावंडलक्ष्मीस्थिरात् निद्राणापदजागरीत्त
दुचितं देते यमुति स्थिरादुन्निद्रांकयमाध्यद्रणमगादद्दुद्रनिद्राकृतं श्रेण्यानिद्राजाग २७

यः पूर्वोदाहृतलक्षणानां प्रयोजनप्रतीतिकृद्व्यापारः स लक्षणामूलो व्यंजनाव्यापारः इत्यभिधी
यते गंगायां घोषस्योदेतीरगतासंतपावनत्वादिकं प्रयोजनं तावत्प्रतीयते तत्र शब्दान्वयव्यतिरेकानु
विधानियितत्प्रतीतिः शाब्दीत्यवश्यमाश्रयणीयं नहीयं कंचन व्यापारमनवलंब्य शब्दोर्थांतरं बोधयि
तुमीष्टे तत्र वै नमभिधया बोधयति लक्षणया वा किं वा तात्पर्येण तावदभिधया तस्याः संकेतिता
र्थैकविषयत्वात् नहि गंगादिपदं पावनत्वादौ संकेतितं तद्व्यवहारानापि लक्षणाया मुख्यार्थबाधा
द्यभावात् नहि तटं मुख्यार्थः न चात्र स्वबाधः नापि तस्य संतपावनत्वादिना संबंधः नापि प्रयो
जनस्य लक्षणायां किंचित्प्रयोजनं सत्येव प्रयोजनत्वे आत्माश्रयता अन्यस्य प्रयोजनत्वे तस्या
पि लक्षणमात्रवारणात् तत्प्रयोजनांतरावश्यंभावे प्राचीनप्रयोजनापेक्षायां परस्पराश्रयत्वा
श्रयापेक्षणे तु तस्यापि लक्षणत्वेन प्रथमापेक्षणे चक्रकापत्तिः तृतीयापेक्षणेऽन्योन्याश्रयतापत्तेरिति
यापेक्षणे आत्माश्रयता चतुर्थापेक्षणे तस्यापि प्रयोजनांतराकांक्षित्वान्नियतानिरूपणे तत्रानवरतमा
कांक्षायाः क्वचिदप्यविश्रांतेः प्रथमप्रयोजनप्रतीतिरेव न स्यादिति नहि प्रति बंधिकानवस्था
ननु गंगापदेन सप्रयोजनमेव तटं लक्षितमेवं प्रमाणाविषयत्वात्लाघवेनात्प्रयोजनस्य प्रमाण

सा० कौसुमसंगामसुदेवेनार्जुने क्षम: कौसुमवर्जित इति विप्रयोगात्तत्रैव रामलक्ष्मणाविसन्नसा
२८ ध्ववीक्षाधरणौ रामरावणाविसन्न निरोधात्तत्रैव रामं मोक्षाय चिंतयेदिति प्रयोजनात्तत्र
नदिव: प्रमाणानि स्वजप्रचारणात् पुष्पदर्पेण पिताजरुध्वजस्तत्र कोपाद्विरुद्धस्याचेतने
ध्वजमेदस मं वाद्धिमो देवस्य रमापते: स्तत्र पावांतरमान्निध्यात्तत्रैव मधुनामत्तको
किल इति सामर्थ्यात् हसंते याकुवोद पितामुवरः पोविस्वात्सां मुख्ये भास्तत्र परमेश्वर इति
२८ राजधानीं तथादेशाद्गुजानि विरोचितो भातिदिवेति दिवाकरे रात्रौ चंद्रे च वर्हो नु मित्रं
दृश्यतामिति नपुंसकरूपयान्यत्पाठ: दिमित्रो दृश्यतामिति रवौ इंद्रश्चातुरित्यत्र पूर्वपदम
त्रोतिस्वरेण वडवौ स्वर्धीनिश्चय: द्वादशाहेन स्पेस्तत्र द्वादशशब्दस्यसंख्यास्वरेण द्वंद्व
निश्चय: अहेनशब्दस्य मध्योदात्तत्वेन अह्निगणपे निश्चय इति स्वरेणार्थे वेद एवन २८
काव्ये आदिशब्दादामिनयादय: संगृहीता: एवं संयोगादिनिरसनि यायांनियमितायां (

गरणायोग्येतनधर्मियोरचेतनधर्मस्य व्याख्यानस्यानुपपन्नत्वपातयातकार्यसंकु
चितत्वमसंकुचितत्वं च लक्ष्यते तेन कलमुरारस्तनारद्वारो व्यज्यते अगूढं यथा अर्थ घ्रद्धंद्रु
शाकोदंडं रामदेदंडं चंतां व्यावक्षपिय चस्पष्ट चोक्तौ: शत्रुभैक्षणौ: तन्त्राचेतने कोडंडे चेतनध
र्मस्य व्याख्यानस्यानुपपन्नतयातत्कार्यज्ञापनामात्रं लक्ष्यते तेन च परमोत्कर्षी व्यज्यते
रतस्त्वैकविभक्त्युच्यमानत्वेन वाच्यमानतया अगूढं तदेवं लक्षणामूला व्यंजनोक्ता अ
थ्रेनाभिधामूलामिस्मयते अनेकार्थस्य प्रकाशकारः अनेकार्थस्य शब्दस्य वाचकत्वे नियं
त्रिते संयोगाद्यैरवाच्यार्थधीकृत् व्यापृतिरंजनं स्वाभिधामूलव्यंजनलक्षणमुक्तवान् सं
योगादयोमर्तृहरिणाज्ञपिताः संयोगो विप्रयोगश्च साहचर्यं विरोधिता अर्थः प्रकरणं लिं
गं शब्दस्यान्यस्य सन्निधिः सामर्थ्यमौचिती देशः कालो व्यक्तिः स्वरादयः शब्दार्थस्यानवा
च्छेदे विशेषस्मृतिहेतवः इति तत्र संयोगेनाभिधानियंत्रणं यथा ह्रोस्मः कोमभूषित इति

सा॰ पमनात् तदेवं द्विविधोऽपि शब्दशक्तिमूलो व्यंजनव्यापारो निरूपितः अर्थशक्तिमूलो यथा अ
२९ भिषिषेणयिषे रघुपुंगवे मदमविंदत देववधूजनो द्विति सुतामयमब्धिमेखलाकलश
सिंधुसुते तु तदभयं अभिषिषेणयिषो सेनाया अभियातुमिच्छति सति यत्सेनया अगन
मरो तदभिषेणनमिति मरेलात्त्वात् अत्र सुरसेनामोदस्य वस्तुशक्त्या तत्कारणभू
तो दैत्यानामस्य यो भविष्यतीति व्यज्यते द्विति सुतामयस्य पार्श्वशक्त्या तु तद्धेतुभूतराम
चरणाभिघाततदवस्थाः सीताजनन्याः भाविन्याप्तिरिति व्यज्यते अब्धिमेखला
भूमिः कलेशसिंधुः द्विसाध्वी तयोः सुतयोः खेदमोदस्य वस्तुशक्त्या रामभू
रजसा सागरशोषणमिति भूवो भूषणहानिः सपत्नीपितुहानि स्मृति सीतायां वेद श्री॰
मोदहेतु तथा लक्ष्म्यास्तु खेदहेतुर्विजयीत हानिर्मोदहेतुः सपत्न्या मातुर्भुवो भूषणहानि
स्म भविष्यतीति व्यज्यते शब्दार्थशक्तिमूलो व्यंजनव्यापारो वर्णितः उभयशक्तिमू २९

पदेनैकार्थस्य शब्दस्यार्थान्तरमपि यत्र ज्ञायते न प्रतीतिरिति गोपदीभवतीति तत्र व्यंजनाख्याया
शक्तेः प्रगल्भते लक्षणातात्पर्ययोः सामग्र्यभावेनान्योन्यं नापि च विषयत्वेन च [illegible] तेन
नवकाशप्रसक्तत्वात् यथा अर्जुनेन पृथ्वीराशिः कृतं तस्य पृष्ठतर्पणाः रघुवीरपदतापा
अत्र रामो राजती रामचन्द्र रामपदे अर्जुनेनेति पदलोपरो राशिपर्यस्येति विग्रहः जा
मदग्न्यपदे अर्जुनकार्त्तवीर्यस्य पृथ्वीराशिमतिक्रान्तवान् नाशितवानित्यर्थः कृ
तं परलनाम स्वामिनस्सप्तगन्तुरागवनेन तां तर्पणं मार्गणं येनेति प्रतीयते अत्र त्रुक्तं स
प्तकरक्षतर्पणां शोणितेन नितान्तपायनेनेति सप्तकतत्वं यथा धात्वादौ यथा प्रतीतिः रघुवा नुष्ठि
तत्वं एवकृतातपस्तिर्यग्दृष्ट्वं प्रतीते अत्र न वपदं रघुवीरानुपतापपतापयतीति वा एव
वीरानुपतापयतीति राजचक्रेति राजचक्रमिति निपातनात्साधुः अत्र रामसंबन्धाभिधायाः
प्रकरणादिनानियन्त्रितत्वादप्रकृते जामदग्न्यप्रतीतिस्तु व्यंजनाव्यापारकृतैव नन्वत्र
प्रत्येकमपि द्व्यर्थान्तरप्रतीतिः शक्त्यैवास्तु नानार्थस्य प्रकृतगतत्वेन अप्रकृतगतत्वेन चान

सा०द० षयः केवलयोरभिधयोर्लक्षणयोर्वा भवति नत्वभिधाव्यंजनयोर्लक्षणाव्यंजनयोर्वास्यादिति
३० ज्ञेयं अपप्पासिद्धकार्यवलेनाभिधायवलक्षणयोर्व्यंजनव्यापारवत्वस्यपूर्वमुपपादित
त्वात् तदेवंवाचकलक्षकव्यंजकरूपास्त्रिविधाः शब्दाः तद्व्यापारा अभिधालक्षणाव्यं
जनात्मिकाः वाच्यलक्ष्यव्यंग्यरूपास्तदर्था अपि व्याख्याताः काव्यप्रकाशकारस्तु स(
२८ वैषामेतेषामर्थानां व्यंजकत्वं अभिदधौ वक्तृबोद्धव्यकाकूनां वाच्यवाक्यान्यसन्निधेः
प्रस्तावदेशकालादेर्वैशिष्ट्यात्प्रतिभाजुषां योर्थस्यान्यार्थधीहेतुर्व्यापारो व्यक्तिरेव सा
इति व्यक्ति व्यंजनं अपि स्वव्यंजकत्वे शब्देपि तत्सहकारितयैव व्यंजक एव नहि शब्दस्यार्थवि
नामर्थान्तरोपनेतानां व्यंजकत्वमवगतंत्वचरं प्रयत्नेचिंतेवैतदुदाहरणमुखेनतेनेव
त्वगंपे अस्माभिस्तु तत्सर्वं अपि शक्तिमूलध्वनावंतर्भवतीति नप्रपंचसंमृद्धिप श्री०
ते धर्मातवीर्तिवपाविभुवनविदितवारणस्यान्वयेयः संजातापद्मनाभोवोधतत्सुतत ३०
पलंबवैतेशस्यभामसंकाशकाकवाद अस्मात्तु तिरविशतकोनाटकादिप्रणेतुस्तस्यालंकारशास्त्रेर

त्तोयथा परम्नुगतिभीषणात्मासंगरलोलाह्नवाहुःजहोभं तोछदामेषमेपित त्तोविस्म
दतेमूवत्लयः अत्रप्रक्रते देशादपोरामः परम्नुगतिभीषणात्मा परेषांशिष्टानांप्रभुश्चो
ङुःखमप्त्रातिभयंकरः श्रामात्वत्पंपपस्पविग्रहः संगरलोलाह्नवाहुःजहोमंतोदव
ङुवेल्प्यांह्नवाहुःमहामजन्यविमर्दसछ्दांतवानित्यपि पोटस्तत्वत्न्नंतत्वाल्लोकेऽ
स्यादिनाथवोप्रतिषेधेवस्मेंगोदितोयथा जामदग्न्यपदेपरम्नुगत्सावुकरपादेसभीषणात्मा
संगरलोलाख्वितिसप्रमगतांभिन्नपदंवाहुजाधवेयथाः उत्तरार्द्धे उभयत्रसम अत्रपूर्वार्द्धे
शब्दशक्तिमूलः उत्तरार्द्धे अर्थशक्तिमूलः एतदुभयत्राशक्तिमूलोयंव्यंजनव्यापारः अत्रपूर्व
त्रचद्रामोरामद्रवेह्नपमानत्वमुच्यते नचशब्दशक्तिमूलध्वनावपिशब्दस्यार्थव्यतिरे
कादर्शनादर्थस्यापिव्यंजकत्वमस्तीतिवाच्यं तत्रशब्दस्यप्राधान्यात् अर्थस्यसह
कारित्वात् यथाहुः अर्थोपिव्यंजकस्तत्रसहकारितयामतःशते एवमेवार्थशक्तिमूल
ध्वनावपिशब्दस्यसहकारिमात्रत्वंद्रष्टव्यं समदुरवदितः शब्दोनचशब्दयमहेतोतिने

सा०द० इतितृतीयेपिवृत्त्यनुप्रासयोरभेदस्तत्रवैदर्भ्यादीनांतत्वारत्वादत्राग्रेपिचाहतोहेतुसाम्यादभेदःप
३१ रस्परव्यावर्त्तकधर्माभावादानाद्यः यत्किंचिद्धर्मसाम्येनाभेदेसर्वेषामप्यभेदःप्रसंगःनहि
तैयअप्रसिद्धेःतथाहिवैदर्भ्येनभोजराजादयःकाव्यव्यवहारप्रवर्त्तकागुणाःतद्वारातद्दे
तयोलंकाररीतिव्यावर्त्तकधर्ममाहुःतन्नघटतेतान्सर्वेगुणास्तत्प्रवर्त्तकाःवृत्तिपयेनवाना
द्यःरीतिरात्मानामस्यैतिहितन्मतंरीतयश्चगुणाश्चैववचनेस्वनाधिकाःताश्चतिस्रःगौडी
२९ वैदर्भीपांचालीचेतितत्रसमस्तगुणावैदर्भीओजःकांतिमतीगौडीसौकुमार्यमाधुर्ययु
क्तापांचालीरीतिरितिस्मृतःतत्रगुणस्यैवलक्षणकाव्यस्यव्यवहारप्रवर्तकत्वेगौडी
पांचाल्योरव्याप्तिःनहितोयःअतिव्याप्तेःयत्किंचित्सत्तागुणमात्रेणयत्रकापिकाव्यव्यव
हारप्रसंगात्एवमलंकारलक्षणमपिदूषणीयंवयंतुब्रूमःसमवायवृत्त्याउत्कर्षोपका
रकत्वंगुणसामान्यलक्षणंसंयोगवृत्त्याउत्कर्षोपकारकत्वंअलंकारसामान्यलक्षणं। श्री
समवायसंयोगपदाभ्यांगुणालंकारयोःपरस्परव्यावृत्तिसिद्धेरसाम्प्रगाढादयःने ३१

श्रुपतिचरिते तृतीयोल्लासस्तरंगः ५ ॰:॰:॰: चतुर्थस्तरंगः ॰:॰: तत्र सगुणालंकृतीकाव्यं पदार्थौ
दोषवर्जितावितिकाव्यलक्षणे मान्यत्वेन लोपदार्थयोर्विशेष्यतया प्राधान्यत्वात्तरंगत्रयेणाप
दार्थौ न्यरूपयिषातां तदनंतरं तद्विशेषणानां गुणालंकारदोषाभावरूपाणां मध्ये गुणा
लंकारयोर्भावरूपत्वाद्दोषेतयोरुपादाने तत्रांशे समवायवृत्त्या उपकारकाणां
गुणानामस्मिन्नुत्कर्षके ऽस्मिंस्तरंगे तेषामादावुद्देशः तदुद्देशक्रमेण गुणाला
वद्दोनिरूप्यते ननु सगुणालंकृतीतिविशेषणमनुपादेयमिति चेत् कुतोऽनुपादेयता
त्किमव्यावर्तकत्वाद्वा अतोऽतुल्याद्यन्यतरवैयर्थ्याद्वा नाद्यः निर्गुणालंकारशब्दस्य व्या
वर्तकत्वात् न द्वितीयः तेषामनुमेयमपि कवितां कामिनीव मनोज्ञतां तु तयोरुपा
देयत्वे विवादाभावात् उक्तं हि युवतेरिव रूपमंग काव्यं स्वदते शुद्धगुणं तदप्यतीव विहित
प्रणयं निरंतराभिः सदलंकारविकल्पकल्पनाभिः यदि भवति वचश्च्युतं गुणेभ्यो वपुरि
व यौवनवंध्यमंगनायाः अपि जनदयितानि दुर्भगत्वं नियतमलंकरणानि संश्रयंते

सा०द० यित्तेष्ववयवेषु उत्कर्षाधानद्वारा आत्मनइवरसस्योपकारिणः ननुगुणानांसमवायवृत्त्या अंगिनि
३२ रसेस्थिताः अलंकारास्तुसंयोगवृत्त्या अंगमात्रगता इत्ययं विभागः कुत इतिचेन्न आत्मभूत
रसंप्रति व्यवधानाव्यवधानाभ्यां तथानुभवावस्थापितत्वादितिवूमः माधुर्यादीनांवर्ण
व्यंज्यमानानांपदवाच्यव्यवधानेनरसपोषकत्वंतद्वत्तेषांरसेसमवायवृत्तित्वं उपमा
दीनांतुवाच्यवाचकोपस्कारद्वारेणपदवाच्यादिव्यापारव्यवधानंतद्वत्तेषांसंयोगवृ
त्तित्वमितिरहस्यं ननुयदि गुणोरसधर्मास्तत्वेनशब्दधर्माःतर्हिकथंतद्विशेषणत्वं असंबंधा
30 दितिचेन्न रसधर्माणामपितेषांशब्देआरोपेणासंबंधोपपत्ते दृश्यते ह्यन्यधर्मस्यान्यमेव
ह्रस्वत्वादीनामारोपितसंसर्गेणवर्णविशेषणत्वं यथा व्यवहारजनकत्वंच अतोस्यध
र्माणामपिगुणानांवर्णविशेषणमविरुद्धं किंच लोके पृथुलभुजत्वविपुलोरस्कत्वादिना आ
कारविशेषेणतस्यापिशौर्यमवगम्यमानमत्र आश्रूरोपितमेवाकारमवलोकयंतस्तत्रापि श्री०
शौर्यव्यवहरंतिशूरताः सोपमाकारः शूर इति अत्रापिव्यंजकेव्यंग्यधर्मारोपदर्शनात्मा ३२

वं वर्णसमासालंकाराः तदव्यतिरिक्ताव्यतिरिक्तोपकारकत्वमित्यलंकारगुणयोर्विवेचितं नन्वत्र
सर्वेषां गुणानां रसोपकारकत्वे ऽसंभवः तत्तद्गुणानां तत्तद्रसप्रतिनियते वर्णसमासत्वात्
कतिपयानां वृत्तिव्याप्तिरिति स्वात्मीयरसवर्णामवं तप्रदर्तीति चेन्मैवं रसातिरिक्ते गु
णानामप्रवर्तकत्वे नातिव्याप्तेरसंभवात् नैव गुणाः गुणिनं विहाय अन्यत्र भवंती
ति द्रष्टव्यं ननु माधुर्यादयो गुणाः वर्णेषु प्रतीयंते यत्र सुकुमारवर्णविन्यासस्तत्र माधुर्य
प्रतीतिरन्वयव्यतिरेकाभ्यां वर्णमात्रधर्मत्वावगमादतो ऽसंभव इति चेन्न तत्र
माधुर्यविशिष्टरसस्य व्यंग्यत्वेन व्यंग्यगतमाधुर्यस्य व्यंजके समारोपप्रतीयते तस
दृशौलनशालिनां तु रसिकानां रसमनवाप्य तया तद्वर्णमात्रव्यापिनो माधुर्यादयो
नुभवपदवीं तिमध्यासते अतएव ते वर्णगुणत्वव्यवहारः व चैते रसशरीरभूतवाच्य
वाचकधर्मोऽस्वस्तु तर्हि न गुणाः स्युः नहि आत्मधर्माः शौर्यादयः शरीरमात्रसं
सर्गिणां तेकारागुणत्वेन व्यपदिश्यंते तर्हि रसादय इव कंठादिसंयोजितस्यैव शब्दा

सा०र२० म्यानं तत्र मोजो वा तत्तां श्चतुर्दश चापरे धुर्यैजः प्रसादश्लेषसमाश्च गुणा इति काव्यप्रकाशकारादय
३३ माहुः एतांश्चान्यानपि श्लेषसौकुमार्यमाधुर्यमप्नि समतौदार्यकांतिसमाधीन् मोजादयः ए
तान् दशधा चान्यं पञ्चतुर्दश च विधानां यादयः श्लेषप्रसाद समता माधुर्य सुकुमारता अ
र्थव्यक्ति रुदारत्वं तथा कांति रुदात्तता ओजस्तु शब्दताप्रेय ओर्जिस्येम पवित्तरः समाधिः
सौक्ष्म्यं गांभीर्यं संक्षेपो भाविकं तथा संमितत्वं यथाप्रोक्ति रीतिरुक्तिस्तथा गतिरिति
31 अत्र माधुर्यौदयस्त्रयः सर्वेषं प्रति पन्नाः आनंदनिःष्पंदित्वं माधुर्यं तस्य प्राकृत्यै णाप
पदत्वप्रकृ पदतालिदता शब्दधर्मो व्यंजकः रसं संभोगविप्रलंभकरुणशांतानुरूपं
ओजः प्रदीप्तात्मकं चेतोविस्तारहेतुः तद्व्यंजकं समासभूयस्त्वं वीररौद्रबीभत्सभया
नकेषु च्चेतस्मयोऽग्नं यच्छुत्तं व्याप्नुते रतु यच्छुष्कं धनमिवानलः स प्रसादो मतः सर्वरस
साधारणस्थितिः तस्य प्रतिरूपत्वं व्यंजकं माधुर्यं यथा रामेभिरुक्षीर्मिता ताङावि श्लो०
म लेवित मेव मण्णामितो दृष्ट्वा ततोपि विमुक्ती समंदहानं प्रियेण पदिमने ओजो यथा ३३

र्य्यादेर्वर्णानियततत्प्रतीतेरौपाधिकत्वात् पुनं रससमवेताः गुणा इति नापि ज्ञतवकत्वादिति
तृतीयेपि द्वितीयः गुणाश्रितत्वात् तथा अलंकाराश्रितत्वाश्रिता विलक्षणत्वेन ज्ञतकत्वाभा
वात् तथाहि अलंकारा यथासन्निरसे विद्यमाने तदंगभूतशब्दार्थौ वैचित्र्याधानद्वारेण
प्रकर्षेणरसोपकारकाः यथा हारादयः कटकवरणादयश्च येस्वादयोतिशयाधानद्वारांगि
नोतिशयमादधाति क्वचिदविद्यमानेपि रसे शब्दार्थवैचित्र्यमात्रजननमात्रेणापि पर्यव
स्यंति यथा चित्रकृतिमायां वा विद्यमानेंगिनि हारादयः न चैतावता संयोगवत्स्या रसो
पकारकत्वात्पश्यालंकारसामान्यलक्षणमसमीक्ष्य काव्यगतालंकारे पव्याप्तिरा
शंकनीया तथाविधस्थलेरसशब्दस्य व्यंग्यव्यंजकजातीयपरत्वे दोषव्याप्तत्वायेना
प्रवृत्तत्वात् गुणाः पुनर्विद्यमाने रसे तमुत्कर्षंति अविद्यमानेपि स्वयमेव न विद्यंते रसस्यो
पकत्वं तु दूरे तो यास्त्तं इत्थं गुणालंकारयोः अत्यंता वैलक्षण्यत्वात् ज्ञतकत्वाभावे
न च द्वयोरप्युपादेयत्वं इति कौं काव्यप्रकाशकारादास्त्रीनगुणानुपपदजीणगानुतामश्रा

ना२२०
३४
दोत्रिः संमितत्वं प्रियतरवस्तूक्तिः प्रेयान् अथैषां प्रत्येकं पादचतुष्टयेप्येकरूपत्वं समताय
थामध्यानामुक्तिस्वरूपत्वं वैदग्ध्यवक्रोक्तिस्वेपगुणो मौबरस्यत्यानामेकत्वं अन्यच मेस्या
न्यत्वारोपणं समाधिः अन्यारोपगर्भे अत्युपकादिष्वंतर्भावइति नगुणत्वं अनेकपद
नामेकपदत्वप्रतीतिविषयत्वं श्लेषः अयंतु शब्दश्लेषः तद्भूतइति नगुणः वंधोज्वल
32 ताकांतिः शब्दसाधुत्वं सुकुमारता भावाभावाद्व्यक्तिर्मेविवक्षं उपनम्रति वैदर्भीरीतिः एते
पंचापि पञ्चगुणाः सानुस्वारकोमलवर्णता सुकुमारता इयं माधुर्ये तद्भूता ततश्च ओजः
प्रसादमाधुर्याण्युक्तिकांतिसुकुमारता गांभीर्यं भाविकं रीतिसूत्रः केचिद्गुणान्नव तत्र
कांतिर्यथा ताराहारहराचलांबरमारिन्नीहारहोरामराहारनरपटीरस्फटिकवरकवित्वक
रम्भाराङ्कुरा विचित्तिः कांतिवचन्द्रमूर्तिविजयस्फूर्तिसदीपागुणा राम श्रीरघुराम का श्री०
ममकरोद्दिग्प्रादिशः प्रायशः रीतिर्यथा वक्ष्यमाणे चित्रतनोकविकेविदनांकौतु ३४

ष्टुंभ शुंडालशीलाविरलपरिगलद्दानधारासारशामितम्लापभू जद्युधां गाम्भुरहरिपुता
न्युग्रस्वडुखताने आत्रणीसूष्ट चापच्युतनिविडतरोचंडकोडमकांडज्वालामालाकरालो
दस्तिरखुपि विवैरिसेनावनानि प्रसादोपपाचरंतमंबरेदृष्टारामेणप्रेरितं खगं अहो
नोवैरिणो भीसामुचंतिनगराणि हे। तेन ये भावत्कपाः इतरे तु ये चितूभावत्कपाः केचि
द भावत्कपा उभये पि आमपिशुगाउत्तं नदेकाणादमतद्रवगुणत्वभावविषयतं अलंकार
शास्त्रे सर्वे संपन्नं उपश्लोकादनत्वे मात्रेण गुणवादात् तत्रापि प्रतिपादने वाक्यस्यानेराको
दुत्वे न परिपूतो ऽहि सपीववेधवक्त्वमर्पयति: इयं प्रसिद्धा पीवत्वस्वत्वप्रमादान्ना
ति रच्यते विकटाक्षरवंधत्वमोदर्यं स्ताघ्यविशेषणायो गउदात्तता गाढवंधित्वमो
र्जित्वं गतेत्रय ओजस्यंतर्भूताः परिपाकवक्रोक्तिः प्रौढिः विदग्धमणितिस्तुतिः संदेपु
पीस्योक्तिः संदेपः अनेकार्पशब्दोक्तिः सौक्ष्म्यं उक्तापि तमर्पेनोक्तिर्विस्तरः यावदर्थप

सा०र०र० ल्लसैषाव्देनसमन्वीताः गुणास्त्वप्यवैते ममसम्मतेरेहितुः अयएवेतिवासंर्पेमननसैरावतेम
३५ म धर्मीत वाणीवयोहिमुवनविदितेवारणाम्यान्वयेयः संजातोयस्त्वमोभ्याङ्कतस्तेङ्कतफलपर्व
तेशास्यभाज्ये काव्यालंकारङ्गसोस्तुतिरविशतवोन्नाटकादिप्रणेतुस्तस्यालंकारसारेरघुप
तिचरिते पंचमोयं तरंगः पंचमस्तरंगः ५ ॥ श्रीसाम्बापामंदीदिस्यादि ०:०:०: अथालंकारा
निरूप्यंते तत्रालंकारसामान्यलक्षणं प्रागेवप्रावादि अतेचालंकाराद्विविधाः शब्दगता अर्थगता
२३ श्च तत्रापिप्रतीतेः शब्दप्रतीतिपूर्वकत्वात् प्रथमं शब्दालंकारानिरूप्यंते द्वयोर्द्वयोर्व्यंजनयोर्यु
ग्मयोर्यो निरंतरा आवृत्तिः श्रूयते सोयं छेकानुप्रास इतीतः छेकाविदग्धास्तदभिमतोनुप्रा
सः छेकानुप्रासस्य चर्पसंज्ञा यथा राजराजसमैश्वर्यः शास्त्रभासुरधीरधीः राजराजव
धारेजेरामोदाशरथीरथीः राघवेत्यादिवर्णानांपुनरुक्तिर्भवेद्यदि संख्यानियममुल्लंघ्य
वृत्त्यनुप्रासईरितः तत्तद्रससमुचितवर्णविन्यासमिव यावृत्त्योपलक्षितत्वाद्वृत्त्यनुप्रास
त्वं अत्र पूर्वत्र च स्वरसादृश्यमनुपयोगि केवलं स्वरव्यंजनसमुदायसादृश्यस्य तु यमकप्रयोजक ३५
त्वं वक्ष्यते यथा ममेन्द्रलक्ष्मालसुतो लक्ष्मामुल्लातुलितप्राभामिजनवाजिनान्याधरुःपुर्वीरवारवा

हलंबिमपिकं जं विलोचनानां कौसुंभवः कमलबंधुकुलोद्भवानां कल्पोत्सनकुहतेभु
विकोशलेंद्रः अत्र प्रक्रांतस्य ककारस्य पुनर्निबंधनाद्वृत्तिरीतिः उक्तिर्यथा मंदोदरीविलोच
नवाष्पोत्करैः [illegible] पूर्वदिग्बाल्यादेशोऽगीनजनकराद् [illegible] प्रापविभातिकापिकला अत्र
रामनामक [illegible] रामचंद्रत्वापिरामभद्रत्वायनेनवेदव्याप्यकपनात् भवत्युक्तिः भाविकं यथा अ
तादृशं संसारं [illegible] मम [illegible] तत्परिचिंतनं [illegible] परमिदं महावीरे धीरे
भुवनवरधीरे [illegible] रामे रामे दशमुखविरामे [illegible] स्मृतिं अत्राभिमताधीप्रवर्त
नीये चेतसि प्रियतमभावनावशात् [illegible] इति [illegible] भाविकं [illegible] यथा
प्रायेण मार्गेण रामो नाम सदा रणे [illegible] करोति [illegible] पलायनपरायण
न अत्र निजकुलकूटस्थस्य मार्तंडस्य पुनः पुनर्मंडलभेदे [illegible] संघनात्मक
स्याभरद्विषद् मारणकारणस्यार्थस्य [illegible] भीष्म उक्तोदाहरणान्येव [illegible] दा
हरणानि द्रष्टव्यानि [illegible] मार्गमाक्षेपोदाहृतं मया माधुर्यौजःप्रसादा

सा०र० गंधर्वंतुरगमुखकलितः आख्यातेगायणा राजते द्वौ चौद्वौ च श्रियमाहत्य राजते राजते जो
रुद्र निधे कीर्तिर्विलोचो रघुराजते आवस्यते र्थभेदेन तत्स्वराव्यंजनावलिः यदा तदा स्यात् यम
कं वक्तुध्वा घ्रंतमध्यगं स्वरव्यंजनसमुदायस्य स्याद्द्वयेन आपने यमकं तदा घंतमध्यगत
त्वेन पादार्धश्लोकगतत्वेन च बहुविधं तन्न दिङ्मात्रमुदाहृयते अपि नोतन्न घटते त
त्किं सर्वे गुणात्मकवर्तिकाः कतिपयेन वा नाद्यः रीतिरात्मा काव्यस्येति इति तन्मतं रीतयश्च गु
३५ श्लिष्टपदरचनादिकाः ताश्चतिस्रः गौडी वैदर्भी पांचाली चेति तत्र समग्रगुणा वैद
र्भी ओजःकांतिमती गौडी सौकुमार्यमाधुर्ययुक्ता पांचाली रीतिरिति त्रिस्थितिः त
त्र गुणसांकल्यस्य काव्यव्यवहारप्रवर्तकत्वे गौडीपांचाल्योरव्याप्तिः न द्वितीयः
अतिव्याप्तेः यत्किंचिल्लतागुणमात्रेणापन्नकापि काव्यव्यवहारप्रसंगात् एवमलंकार श्री
लक्षणामपि दूषणीयं वयं तु ब्रूमः समवायवृत्त्या शब्दार्थोपस्कारकत्वं गुणत्वं सामान्यलक्ष रुद्र
णां संयोगवृत्त्या शब्दार्थोपस्कारकत्वं अलंकारसामान्यलक्षणं समवायसंयोगपदाभ्यां

रस्तोरादिदरान्त्विरहत्विरहा मेनमेनाघकेना ष्ठमात्मुनात्मदुर्गमिनानिकरमकरग्रामणीग्रा
मणीग्राममनोडागाघागाधारोधोविवरमुविवलदीवरोचावनोचा यथाचापुष्कमात्म सेनिष
प्रपमविजराणानातिरुमूरुस्वमूथायोचावाधाविवोधारघुधरणीमुज्ञाधिनेदोर्द्दंदवंधाः
लंकालंकारमूतादिविजविजयिनोराज्ञलाम्दनेसारारुंतारुंतामहते: समरसमरता: श्रेततां
प्रापितात्ति श्ररुतयाश्ररुंकपेणामहते: श्रत्राद्यपमाईरावर्णोचत्ति: द्वितीयतृतीयचरणा
योर्द्वित्रिवर्णावृत्ति: तात्पर्यमेवभिन्नस्यान्नतुशब्दापियोभिदा तयोर्यपुनरुक्ति: सालाद्रेड
प्रासईदित: यथा [illegible] मंदार: सिंधु: सिंधुमामेरुरपि मेरु: श्रौदार्यगांभीर्यधैर्यैर्वन
राघवेणतेतुल्या: यथावा दिक्पालादिक्पालामूपालास्वसामूतेहि मूपाला: त्रैलोक्यरु
द्यपालेरघुकुलतिलकेनरावणोनिहते पुनरुक्तवदाभातिपत्रार्थोनतुतेतत: पुनरुक्तवदा
भास: सनामाख्यातजोद्विधा तन्नैनामजतोयथा हंसमाभ्रुतसयोत्तमवतुराननवाग
धीश्वलोकेशानवेदेश्वरशंकररामश्रीरामपालपदोर्योः श्रीरामायस्यतस्यसंबुद्धि: य
पावा मममरालिसदृशवेशेदशारपिभातिभुवनजीवनद: नायकशदेखामिदोहरिस्य:

ता०र० व्यपदिश्यंते तेहि हस्तादयः स्वकंठादिषु संयोगितयैव शब्दार्थत्वे वक्ष्यवयवेषु उत्कर्षाधा
३८ नत्वरा आत्मनः स्वरस्योपकारिणः ननु गुणसमवायव्याप्रतेर्निरसंस्थिताः
अलंकारानुसंयोगत्वस्यांगमात्रे गतत्वस्मयं विभागः कुत इति चेन्न आत्मभूतर
संप्रतिव्यवधानाव्यवधानाभ्यां तथानुभवावस्थायितत्वादिति ब्रूमः माधुर्यादी
नां वर्ण्यव्यंजमानानां पदेवाव्यवधानेन रसपोषकत्वं तदेतेषां रससमवायवृत्तित्वं
35 उपमादीनां तु वाच्यवाचकोपकारिणां पदेनाभिधादिव्यापारव्यवधानं तदेवतेषां
संयोगवृत्तित्वमिति रलस्य ननु पदिगुणा रसधर्मा एव न शब्दधर्माः तत्कथं तद्वेषा
त्वं अस्मं वंधादिति चेन्न रसधर्माणामपि तेषां शब्दस्वरूपेण संबंधोपपत्तेः इदम
तेषां व्यधर्माणामेव द्रुतत्वबादेनामपरोपितसंसर्गेण वर्णविशेषणत्वं यथा शैश्ववहार
जनकत्वं च अतोन्य धर्माणामपि गुणानां वर्णविशेषणमविरुद्धं वेंच लोके पदुल श्री०
मुजत्वविपुलोरस्कत्वादिना आकारविशेषेणाकस्यापि शौर्यमवगम्यते न त्वशू ३८

गुणालंकारयोः परस्परव्यावृत्तिः सिद्धा रसाद्यंगारादयः नववक्ष्यमाणलक्षणाः तद्व्यतिरिक्तव्य
तिरिक्तव्यतिरिक्तोपस्कारकत्वयिदलक्षणाद्ये विवक्षितं नन्वत्र सर्वेषां गुणानां रसोपस्का
रकत्वेऽसंभवः तत्तद्गुणानां तत्तद्रसप्रतिनीयतेर्वेदमाणत्वात् कतिपयानां त्वतिव्याप्ति
रित्याशयः एव चासौ भवतं प्रद्दतीति चन्मैवं रसातिरिक्ते गुणानामप्रवर्त्तकत्वेना
तिव्याप्तेरसंभवात् नहि गुणाः गुणिनं विहाय अन्यत्र समवयंतीति भावः ननु माधु
र्यादयो गुणाः वर्णेष्वप्रतीयंते यत्र कुमारवर्णविन्यासस्तत्र माधुर्यप्रतीतिरन्यत्रने(
स्न्वयव्यतिरेकाभ्यां वर्णमात्रधर्मत्वावगमादतोऽसंभव इति चेन्न तत्र माधुर्यविशिष्टर
स्यव्यंग्यत्वेन व्यज्यते माधुर्यस्य व्यंजके समारोप्यप्रतीयते तत्परिशीलनशालिनां
तु रसिकानां रसस्वभावापितयात् उक्तौ चापि नैमाधुर्यादयोऽनुभवपद्धतिमध्या
सते अतएव एतेषां गुणत्वव्यवहारः एवं च ते रसस्य शरीरभूतवाच्यवाचकधर्मा एवस्तुः
तर्हि न गुणाः स्युः नहि आत्मधर्माः शौर्यादयः शरीरमात्रसंसर्गिणोलंकारा गुणत्वे

सा० ८० कारयोरास्वादतायां वैलक्षण्यत्वात् कृतकरत्वाभावेन चतुर्द्वयोरस्य पादेयत्वमिति काव्यप्रका
३२ शकारादयो न गुणान् परंत्रीन् गणान् तांश्चान्यान् नमन्यो जाघात्तांस्तु दश चापरे मा(
धुर्यौजःप्रसादास्त्रय एव गुणा इति काव्यप्रकाशकारादयः प्राहुः एतांश्चान्यानपि श्लेषपतोकुमा
र्यार्थव्यक्तिसमतोदार्यकांतिसमाधीन् मन्यो जादयः एतान् दश चान्यांस्तु दशैव विधा
नादयः श्लेषप्रसादः समता माधुर्यं सुकुमारता अर्थव्यक्तिरुदारत्वं तथा कांतिरुदा
३८ त्तता ओजस्तु शब्दताप्रेय औजित्यमपि विस्तरः समाधिः सोऽत्र गांभीर्यं संक्षेपो भा
विकं तथा सम्मितत्वं यथा प्रौढिः रीतिरुक्तित्वं गतिरिति अत्र माधुर्यादयस्त्रयः सर्वे
संप्रतिपन्नाः आनंदनिष्यंदित्वं माधुर्यं तस्य प्राचुर्येण पदपदत्वं पृथक्पदतालक्षणः श्ल
द्धर्मो व्यंजकः स च संभोगविप्रलंभकरुणशांतानुस्यूतः ओजः पुनर्दीप्तात्मकं चेतोविस्तार
हेतुः तद्व्यंजकं समासभूयस्त्वं वीररौद्रबीभत्सभयानकेषु चेतस्स्वपोऽप्याश्रितं अमु श्री०
तेन्यायशुष्केंधनमिवानलः सप्रसादो मतः सर्वरससाधारणस्थितिः तस्य प्रसिद्धार्थ ३२

देपितमेवाकारमवलोकयंतस्तत्रापि शौर्यं व्यवहरंति शूरत्वा: सोयमाकार: शूरइति अत्रापि
व्यंजके व्यंग्यधर्मारोपदर्शनान्माधुर्यादेर्वर्णनिष्ठताप्रतीतेरौपाधिकत्वात् युक्तं रससमवे
ता: गुणा इति नापि तत्र तत्कर्तृत्वादिति तृतीयेपि हेतोप: अप्याहतत्वादतया अलंकारहतत्वा
स्ता विलक्षणत्वेन तत्कर्तृत्वाभावात् तथाहि अलंकारास्त्वंगिनि रसे विद्यमाने तदंग
भूतशब्दार्थवैचित्र्याधानद्वारेण प्राचुर्येण रसोपकारका: यथा हारादय: कंठस्वरणा
दवयवसौंदर्यातिशयाधानद्वारांगिनोतिशयमादधति क्वचिदविद्यमानेपि रसे शब्द
दार्थवैचित्र्यजननमात्रेणापि पर्यवस्यंति यथा चित्रप्रतिमायां चाविद्यमानेंगिनि
हारादय: न चैतावता संयोगवत्त्वात् रसोपकारकत्वात्स्यालंकारसामान्यलक्ष
णस्य नीरसकाव्यगतालंकारेष्वव्याप्तिरिति शंक्यं नैयायिका: तथाविधस्यालेरसशब्दस्य
व्यंजकजातीयत्वपरमेदच्छ्वव्यवसायेनाप्रवृत्तत्वात् गुणा: पुनर्विद्यमाने रसे तं
पुष्णंति अविद्यमानेपि तत्पमेव न नावि घंते रसपोषकत्वे तु हेतुत्वात्तस्य गुणाले

सा॰२५० ढिः विदग्धभणितिरुक्तिः संक्षेपेणार्थस्योक्तिः संक्षेपः अनेकाशब्दोक्तिरन्यं उक्तार्थसमर्थ
३५ नोक्तिर्विस्तरः यावदर्थपदोक्तिः संमितत्वं प्रियतरस्वप्रोक्तिः प्रेयान् अवैषम्येणपाद
चतुष्टयेप्यर्थकल्पनं समता एषां सप्तानामुक्तिः स्वल्पवाक्येद्ध्यावदुक्तिः सूक्ष्मगुणोऽत्र भी
बहुपदानामेकत्वं असमस्तमेत्वासत्वादेपर्णसमाधिः अस्पपदेपगर्भेषु सूक्ष्मका
37 दिक्षं तर्भावइति नगुणत्वं अनेकपदानामेकपदत्वमतीतिविषयत्वं श्लेषः अपंतु
शब्दश्लेषेऽतर्भूतइतिनगुणः बंधोज्वलता कांतिः शब्दसाधुत्वं सुशब्दता भावबाध
स्वस्तिर्भाविकं उपक्रमनिर्वाहः रीतिः एतेपंचापिपृथग्गुणाः सानुस्वरकोमलवर्णता सुकु
मारता इयं माधुर्येऽतर्भूता ततश्च ओजःप्रसादमाधुर्याण्युक्तिः कांतिसुशब्दता गांभीर्य
भाविकं रीतिमूचुः केचिद्गुणानत्र तत्र कांतिर्यथा ताराहारहरावलांवरह्यरिनीहा श्लो॰
रहेदामराहहरासारपटीरसोदरेचदिगन्धकारमारोत्करा कीर्तिः कार्तिकचंद्रमूर्तिवि ३९.

लंबंजकं माधुर्येयणा रामेभिमुखीसीताश्रीउविमुखीतमेवमणिमित्तोदृष्ट्वा ततोविवि
मुखीसमंदहासंक्षिप्रेणपदेरमे अजोपणा रंजमखुउलवशेला विरलपरिगलद्घनघा
रागरागिमाभालू जइपागान्वहरहिपुतानुगमवडव ताणि आकर्णाकृष्टचापकुत
निविडतरा चंडकांडमकांउज्वालामालाकरालोदहतिरघुशिखीवैदिसेनावनानि प्रमादे
यणाचरंतमेवदृष्ट्वा रामेणाप्रेरितवेगं अहोनावैरितो भीमाकुंचितिनगरपणहे लिन
वनावल्लणाः इतरेषुवेचिांतमावल्लणा वेचिदमावल्लणा अयेषामपिगुणयुक्ता नरिका
णादमतसु वगुणत्वभावविषयते असेकारणातैम्बसेपन्नं उपस्कारककत्वमावेनगुणत्ववाद
त तन्नार्थप्रतिपादनेवा काव्यनिराकांक्षत्वेन परिपूर्णागाढ सर्पा ववोध कत्वमर्पव्यक्तिः
इयप्रतिद्वार्णवत्सवत्सपप्रसादन्नातिरिक्तते विवक्षद्दर वंधूलमोदार्यं प्रसाद्यविशेष
णयोगउदात्तता गाढवंधित्वमौर्जित्वं एतेत्रयः ओजस्यंतर्भूताः परिपाकवल्गुरिः प्रो

ना०र०० गूढत्वाद्गांभीर्यमुत्कोदारत्वमाप्येवमेतेषां दशानां गुणानां निरूपणानि एवं सूक्ष्मधियां मार्गमाश्रित्य सो
४० दाहृतं मया माधुर्यौजः प्रसादस्तैर्बोधेन समन्विताः गुणास्त्वादराद्यावैते मम सूक्ष्मतरेद्दि
नुः ते पारावेति वाक्यपथं मनसेरस्त्वते मम धर्मीतत्वाग्निवर्यो त्रिषु वनविदिते वा परागस्यान्वेय
यः संजाते यत्र मां वाक्कृतऋतुकृतफलपर्वतेषु स्वमार्गं यं काव्यालंकारकृत्स्मास्तुतिरविशात
कोन्नाटकादिग्रन्थानुक्तस्यालंकारसाहित्ये रघुपतिविरचिते पंचममोपंतरंगः ॥ ५ ॥ पंचम
38 स्तरंगः ॥ ॥ अथ कामं दिदिस्यादि ॥ ॥ अथालंकारा निरूप्यंते तत्रालंकारसामान्यल
क्षणं प्रागेव प्रावादिष्यते चालंकाराद्विविधाः शब्दगता अर्थगताश्च तत्रार्थप्रतीतेः शब्द
प्रतीतिपूर्वकत्वात् प्रथमं शब्दालंकारा निरूप्यंते द्वयोर्द्वयोर्व्यंजनयोर्युग्मयोर्निरंतरावृ
त्तिः स्रूयते सोयं छेकानुप्रास ईरितः छेका विदग्धास्तदभिमतोनुप्रासः छेकानुप्रास इत्यन्वर्थ
संज्ञा यथा राजराजसमैश्वर्यः शान्तमानसधीरधीः राजराजधराधीशे रामो दाशरथी ॥ श्री०
॥ कह्नि आदिवर्णानां पुनरुक्तिमवे यदि संख्यानियममुलंघ्य वृत्त्यनुप्रास ईरितः तत्तदुद्गस ४०

जयस्फूर्त्तिं स्वदयागुणारम श्रीरघुराम काममकरोद्दिप्यादिशः प्रायशः रीतिर्यथा कस्यापा
केलिकलनाकविकोविदानां कौतुहलं किमपि कंजविलोचनानां कीर्त्तिर्भवः कमलबंधु
कुलोद्भवानां कस्यो सर्वेन कुरुते भुवि कोशलेंद्र: अत्र प्रश्नांतस्य केकारस्य पुनर्निर्वंध
नाद्भवति रीतिः उत्प्रेक्षा यथा मंदोदरी विलोचनबाष्पोलस्त्वेपि पूर्वदिग्वासा होपीन
जंबकराणद्रुसप्रदीप्राप्तविभाति कापिकला अत्र रामनामग्रहणमकृत्वापि रामप्रसादेन
नवेदस्याप्रकपनात् भवत्युक्तिः भाविकं यथा अभार संसारं जोहीहि विरसारमवकुले
ममभ्रातेष्वतपरिखिंनवचोतः परमिदं महावीरे धीरे भुवनवरधौरेयविभवे गुण
रामे रामे दशामुखविदामे कुरुमतिं अत्रानिमितापिप्रवर्त्तेनापि चेतसि प्रियपरूपभावनो
वशात् भ्रातरिति वाच्यवत्ति भाविकं, गांभीर्यं यथा प्रायेण मार्गेलो रामोनपरादीन् भीम
रत् च्छित्वां गामकरोत्किंतु पलायनपरायणान् अत्रनिजकुलनूटस्यास्य मार्तंडस्य
पुनःपुनर्मंडलभेदो माभूदिति मिसंधानालेकस्यामरद्विषंद मारणाकारणस्यार्थस्य

भा०र० पा ॥ स्मात्पुत्रपुरुषोत्तमचतुराननवाधीशास्तेवे सामवेदे स्वरसंवररामश्रीरामपालयंदो
५१ तीं श्रीरामायस्यतस्यसंवुद्धिः यपावा मत्तमरालिमहंसके सोदशारविमौतिभुवनजीवनदं
लोपवक्तृरदेवामिनत्रोहरिहयगंधर्वतुरगमुखवकुलितः आव्यातगोपया राजते हेमुधा
द्रोत्त्रियमाहंसराजते राजतेजोनिधेकीर्तिः लोकरघुराजते आवसतेषमेदेनस
स्वरासंजनावलिः यदातदास्यातपमर्कं वकुधाघंतमध्यगं स्वरसंजनतमुदायस्यसा
३१ दृश्येनग्रपनेयमर्कं तदाघंतमध्यगतत्वेनपादाद्यंस्रोवगतत्वेनवववकुविधं तत्रादि
स्थात्रमुदाहिपते आर्षिनो राममवतः प्राप्तानेकपराजयः मलपर्षिवाभवतद्भेमाघ्रा
नेकपराजयः जनस्थानंवनेरामखरदूषणवर्जितं राजश्चक्रेस्थितोराज्ञोवरदूषणवर्जि
तं अत्रराज्यपदेस्वरेसमत्ररलपोरमेदात् खलाः पिशुनाः दयतरामोपुविभूरिपोरस
संववकारभूमेरधिभूरिपोरस्य व्यघन्ततस्मिन्नितरां रसादरं विहायगोष्ठीमितरां रसाद श्री०
रं अत्रपूर्वोत्तराद्धयोः यदमेउद्धरामामावृत्तिः भूमेरधिभूर्नायकः भूरिमहत्पैरस्य ५१

प्रचितवर्णोविन्यासलिकयावृत्तोपलक्षितत्वाद्वृत्त्यनुप्रासत्वं अत्रपूर्वेणचस्वरस्तादृश्यमानुषंगि
कं स्वरव्यंजनसमुदायस्तादृश्यस्यतुयमकप्रयोजकत्वंवक्ष्यते यथामैत्रक्ष्मालुतो क्ष्माभु
क्ष्मातुसिक्ष्माक्ष्मभिजनवंजिनान्याधुदुवीरवारावावारधेरादिदरासचिरसचिरहो
मेनाक्षपेनाधुमाधुमाम्यदुर्मिमामिकरमकरग्रामणी ग्रामनीडागगाघागाधारसेघोवि
वरभुविवल्गौवरौघावरौघा यथाचायुधप्रभासामिद्धप्रेपमाविजगणनासिहमूर्द्धन्यमभूषायो
धावाधाविवौधारघुधरणीभुजाछिन्नदेहंदंवंधाः त्वंकालंकोरभूतादिविजयविजयि
नोराद्वसारारंताहंतामहांतेः समरसमरसाः प्रेततांमापितास्ते अहंतया अंकारेणमहा
तः अत्राप्रथमाद्यौवर्णावृत्तिः द्वितीयपततीयचरणयोर्द्वित्रिवर्णावृत्तिः तासपंमेवमि
नंस्यान्नतुआद्यावर्ण्यौयौदातयोर्यदिपुनरावृत्तिः सालाटानुप्रासइतिः यथादिक्पालाभूपाला
क्ष्मासाप्रतांहिभूपालाः त्रैलोक्यापहृदयशालेरघुकुलतिलकेनरावणोनिहितेपुनरस्तवदा
भातियत्राप्यर्थीनतुतत्त्वतः पुनरुक्तवदाभासः सनामाख्यातयोद्विधात्रनामगतोय

साप०० यः अनंततोयवत्सयेध्यमेरुपिकृतिं बध्देरामसुगोन्नुति: अथमेरपपत्स्वं वदतिचनेप्रतीयते व
४२ लयोरमेददत् अनवंधानामुद्धरन्नमाविस्तरमयाम्नालिंव्यते गेपठत्रिकावंधोयपा हरस्तरा
जमगीश्मयः स्थिरावरस्तुतापतें विररागकुलीराम: स्वराम्तुरतानतिः अन्नमगीशावदं
कापांते: स्थिरामृतिः घणीदयावान् नागवंधत्वमामि: सूर्यशतके विंव वर्णने कोपितः
यथाविंव ध्वांतव्यधादं वेनवधरस्फिरस्क्रादिशोणाद्विदाप पदाधिप्रेमसेमदुतदमुदम
40 दःवर्त्तवेत्यूररादिसेमव्यादात् देसाधिपतुदतुलवमोमयाधानकल्पंकस्पदृदोणता
मद्विपतुपदुपरदेवमर्चिः कुंदवं पपेव्याधिवंसेमयुमतत कव्यरजलबलरूररती
तितत्तपा देसाधिपानतुदत्तीतितत्तुत् अतुलवमेपस्यतत्तपाकल्पमृयेस्वाशेवस्य
वं अपदलपमवंघस्वस्माषि: सूर्यमृतकेष्ववर्णेन्गदितः यथायदासनारारवृत्ता
ततिरिनहरितांनामिनव्यात्तमापायामात्तव्यानामेहतानवतुमरवतणामसमिर श्री०
जेयावाजेरश्रीसमग्रापदरितरिरसन्नासरजरयायाराजवारसन्नामेशमिय ४२

दधत् स्म रामोयुधिष्ठिरायो स्यं चकार तासाम्: इतरांश्चैवादि स्थितिस्तमांगो ष्टीं विस्तय अत्रं स्तोघ्र
इत्याद्नुरागात्स्मिन्नादरं नितरां अघनेतिसंबंध: चक्राद्याकारमापन्नावर्णास्त्रिनमुदाहृतं तं
स्वेदा एव निबंधा नित्तालव्याख्येमता: अत्र प्रथमादिश्लोकेन गोमूत्रिकापदतादयोगदुहृंते
द्वितीयादिश्लोकेन नानिर्दिष्टानि तस्मांतर्लोपिकादय: ननु वर्णमत्रशब्दालंकारता चक्राद्याका
रता पारेखोपरेखानिष्ठत्वात् सत्यं वर्णानुप्रासपक्षे रेखानिष्ठानामेवाकाराणामत्र मेयानि
ष्ठत्वाध्यवसायादेप्रचारिकोयं शब्दालंकारता चाद्योयुक्तिरिति वदाम: तत्र चक्रबंधो
यथा दधौ घनमसरासुरास्थिरमदनागाप रुपिनिर्योनि समुमनस्मपमरूमपः स्थिरशिवमा
नुद्वत्पाकसमा: इत्ताहृनृतनुर्विपक्षद्दरविघस्मपाति: प्रेक्षितः पररस्तोमेदययाविराघद
मनोयोगेंदुभाव्याः स्ति अत्र मानुदपाकसमा इति सकपंतप्रथमैकवचनं रूत्तं तगुः
प्रियसमस्तवाक् विपक्षदरविध्या आपन्निवर्तक मकारास्फाति: स्फुदगां प्रसेति विग्रहः योगींदु
भाव्य: योगीदुच्चीदः स्थिरश्चिवस्थापमगलंविराघरमनोविराधोहुरहंतामदतामिसन्व

स०प०र०२० भावनानामसः ध्यानैकगम्यःस्वरूपैः ममतयाममकापेग्रीनेः स्वैनेतः रामःममधीशः वुद्धि
४२ प्रवर्त्तकस्यपैः यथावा श्रीरमाननमाम्यश्रीरचनाममेनाचर मानापनानापनामान्नम
नागनामन श्रीमाननश्रीरमा यामानन्नं मुवंयस्येतिसंवुद्धिः लदस्यामत्तमुखवस्यपैः
नमनागनलं यथा तथा अगस्यजोवर्द्धनादेर्नमनोनपिता तस्यसंवुद्धिः अगनामनध
तजोवर्द्धनस्यपैः यद्वा अगस्यकालीयनागस्यनामनेनमपिता अगोनगश्चमुजगेमा
41 नोमूत्तारिमूर्धादे रत्नमालायां मानापश्रीपतेममभाम्यश्रीरचनामन्नमपविलासत्रियाः
नाचरनवु रु अथानंतरं नानानानाविधाः नामाः नमस्काराः नमते मोचे घन त्रियं
तइतिशेषः स्वद्रवं ध्येयथा श्यामममामनाम धाममूमधाम धामयंयं त्रिता सुरासुरा
मनामराजदेजस्ता सारसारसस्य दास्य दास्य मात्रया यं यं यं त्रिमं त्रित त्रिलोचनस्य
दास्यमजस्ता पदच्छेदः श्याम श्रामनाम धाम श्रामनामेतियोजना मूमधाम धीम
यंयंत्रिता सुरा सुरा राम नाम राजत श्रीजस्ता सारसारसस्य दास्य दास्यं श्राश्रयामयं यं श्री०
त्रिमत्रितं त्रिलोचनस्य दास्यं श्रीजस्ता श्रीनरामनामधाम रामनामकेतजः श्रामनामेतिवो ४२

मथ मुक्तापरागत्रासादयाम अन्नयेत्ति प्रतिविशेषणांपेक्ष्यं तामिन आसैर्वि द्युम्निष्टेतु मदी अ
त्तमापा अत्तानि यत्ता मा या परकोपाय या ता मात्त न्यो श्रीत्नु सा यदरितत श्रीसमग्रा अनेक म
गल संपूर्णा भवतीति सेव: राजचारसक्तालत्तितगति परा अथ मुक्ता अनरदगमत् इयमिन
दरितांसू पैश्वानांतति यदि: अनभिज्ञा मंदानवत्ति स न्वय: शिवं स्वपं षोडपदलप न्नवंधो
यषा मलीमसमतीमसं भवभमसमहाम् मनामरा मम मलमे समप्रमनामयं स्वरूजवं
धोयषा राम भास्वरभावांपेनाममातिस्वभावत: तव भास्वरभावं समदेव भास्वरभावद भा
स्वरभामिनि मलज्ञाने वैरुप भास्वर भावेषु प्रभुमन ने वृतिष्ठति तीन ततषा स मुक्तभि: स्व
यं भाणमित्यपी भास्वरभावेदतेज स्वीत्वमद मोदेवाशिवं स्पषं. सर्वतोभद्रवं धोपषा शोधयासा
मसमसो धोषोधोरसारर सार धोतोभावनानुव भासेममतो ननतो ममषोधयुष मुप्या
वयितुं शोत्न मस्पेति शोधीमत्तूपावनद् स्यषे: सोभेनमस्पतत्इति सोभमस: शोवेनपरि
स्थित्नइत्यषे: मलीपरिणामइति धातु: धोरसार पडनश्रेष्ठ: रसारधो: सरमवृद्धि: रल
योरभेद: पश्चाद्विशेषणसमास: अभावनया अनमाधिना ववभामेनव्यक्त: इति अ

F स०२२० दनीनंदीनूदेदेनोदिनेदिनेनानदानानिदीनानांददनेनंदनंदनः एकाक्षरं यण कोकोकंकीकोक
४४ केकंककाकोकोकुकाविकाकोकांककांकांविकाकुः काकुः काकुवेकांवकेविकाकोकीनांच
कवाकोनांकंकोनांकंकत्रेणंकोकानांकंकानांककाकानांजलकाकानांच आश्रयभू
तादंककाकग्रहणं सादीनामुपलक्षणं अकुकाकिकाकुकाकुस्तित वायवः तत्कृतमकंदः
५२ खेकुकाकं ततयस्मान्नास्तिसा अकुकाकाततः स्वार्थेकः प्रसयस्मादिसादिनाकालूवेस्पकारः
अकुकाकिकाकोकोवंकीकोककंककककाकोकाष्वासौ अकुकाकेश्रोति विशेषणसमासः
हृदयानंदनगंधवाहस्पंदनवतीसपर्णः कोकांककाकाकः हृथिः उ शंभूः तस्यकाशिरः कस्य
उकं च ताभ्यां कोकाभ्यां समकाशादकं निर्गतं अकगतिलक्षणायोदितिधातुः कविकस्पदूमेणे
तोद्रपदः ताद्दशंकुं जलं गंगायमुनात्मकं अकं च्चिरं यस्याः साकोकांककांकाकाकुकुकोक
केविकाकाकल्वः शोकमीत्यादिकृताध्वनिविकाराः ताभिलघुकाध्वनयोलक्षंते ताश्चके श्रो०
काश्व अकाये बंतेविनोयस्याःसा ततः कप्रसयादिः पूर्ववत् काकुवेकांकवेविकाएवंहि ४४
धाकाकाचित् कुः एषी आंकि आगामि रामेणेति प्रकरणाच्चमेपतेष्वसमासपन्नतमोस्ति

जना। मुरिकावंघोयपा हारहेरवरत्तंमा भूरिभूभागभोगभा भातते विभुरामेशशमेराभु
नितमभाभ्रामेराशांते भूमिः संसारसंतापशमनभूमिपिलपीः एवंघोयपा वितथेतरनारा
चचरानारतमभ्रमः मन्मानसेरघुपते धीरसाररसारधीः भ्रमभभ्रांतिदहित चापवं
घोयपा सीतापतिप्रशोलेशोजिवादिह्यप्रमितो बसुकुंदेचंदननीहारसीरपाणीघुपा
दपान पुष्ठवंघोयपा हारहेरवरस्तुतिकीर्तिमूर्तिगुरुः नरचरवीरवकूरदानवान
मनकमभत्स्यवंघोयपाराघवाब्धिमयामिन्नासिघुवंघुमविंदतातदध्येजोवनव
तोपरवीरचमूरभूत एकाचंमवेलघुनिरोषुंचयपारणाचाणजनभ्नरणादशगल
गलगरनदहनसरलसरकतरलनतजयगयदक्षारपतनयजलजदलनयननिशालयंय
पावलघुघानभ्मंवरणाखंडनकोदंडकांडघरपाणी जोतमभुभगंवरणाभुतपदरेणीमनोलघु
हयमणीनिकंजंयपापपीपुत्रोभानुमूर्तिःश्रुतिमूर्तिनिधिःशुचिः निरोतिपुधिनिभीलवि
श्रुद्धलिविभूतिघवू निदेसंनिमूर्छस्पानेरतस्पानिदधनकंचपपा वेकोकचाकोवकुचाम
जुभुजाकापिकामाहात्मकंजठलीकुंभिगमावभोवगांकाकयककजगाद्वदरयपा नदीननं

[illegible] परिसंख्यादयो लोकन्यायमूलाः काव्यलिंगादयस्तर्कन्यायमूलाः संवलनवैचित्र्यमूलाः अपन्हवमू
लाः व्याजोक्त्यादयः विशेषणवैचित्र्यमूलाः ४

सा० २२ संमतं पदैकवाक्यत्वं यस्मात् प्रकृतस्यतदुपमा रामशब्दालंकारेषु च प्रातिस्विकलक्षणैरेव सजा
४५ तीयविजातीयव्यावृत्तेरवधारणसिद्धेर्न सामान्यलक्षणापेक्षेति विशेषलक्षणानामेवोक्तिः २
हवैचित्र्यहेतोदयो अलंकारा अध्यवसायमूलाः विभावनादयो विरोधमूलाः परिसंख्या
दयो न्यायमूलाः परिकरादयः साधर्म्यमूला उपमादयः तत्र साधर्म्यं त्रिविधं भेदप्रधा
43 नसाधर्म्यगर्भा रूपकादयः भेदाभेदप्रधानसाधर्म्यं त्वाद्ये उपमायाः प्राधान्ये रूपाणां त्रिज्ञास
संगस्योत्तरत्र पेटिकान्यायः तेनसंबन्धे चानंतरोपमानर्हतिविधोलाघवादिति प्रकृतस्य वक्ष्यनादे
त्तेतोभिन्नेन राकासुधाकरादिना लोकप्रसिद्धेन राज्यवाक्यप्रतिपाद्यं वविस्मयसंमतं का
तिमत्वादिभिर्यत्साधर्म्यं समानधर्मसंबंधः सोपमा अनन्वोक्ताप्रसिद्धेनपदेनोपेक्षा
वान्विधि ये ते तत्रोपमानस्यकविप्रौढोक्तिसिद्धत्वात् भिन्नपदेन अनन्वयालंकारानि
रासः तत्रैकस्यैवोपमानोपमेयभावाल्लिंगितत्वात् वाच्यमित्यनेन गम्योपम्यरूपकादिव्य रासः
वच्छेदः विसंमतमित्यनेन कुमुदमिव वदनं कारणमिव कार्यमित्यादीनां च निरासः नापि ४५

रघुपदेः पादयोर्नेता मालक्ष्मीयसंपन्नतमः लंदमो सेवित पादद्वयार्थीः सरामः समासमानार
संपन्नतमोऽरि तेषु समस्तयासवलयासंपदा कदितु दगादि संपन्नानंता उत्तम मोऽरि तामोद प्रापिता
शादौ रवलवा ध्यवलाभ्या मृग्दतामत्ताभिन्न सर्पीः तेषु तपासमसार संपन्न तमोऽरि तेषु समारे मेवे
यैः संपन्नतमेः अत्यंत संपन्नो उत्तमेः प्रभूततमे पुरुषांते रेऽरि तान्वितेताः स्तानप्यमानार
सर्पीः तेषु तपासमसार संपन्नतमोऽरि तेषु [illegible] संपन्ने संपूर्णं तमत्तमो गुणोपेयांते संपन्नतमस्तः
तेऽरि तायेयांतेभ्योऽरि ताऽरति वातेषु स्मोऽरि तेषु पांडुसार संस्मरत्नोरक्षाभावत्तेन सदि तयपा
तथा समस्त शत्रून जेतु यथा विसर्पीः एवं मस्त्यपि शब्दालंकार मेकं [illegible] ख्याः यमीत वीसी
वर्यात्रिभुवनविदिते वाराणस्यान्वयेयः संजातोपल्लवा [illegible] तमुक्त [illegible] तपले पर्वते शस्यभा
ग्यं काव्यालंकार [illegible] तिरविशत कोन्नाटकादि भणितुत्तम्यालंकार सारे रघुपति
चरिते [illegible] रंगः ६ ग्रंथसमाप्तः ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥ ० ॥
अपार्थालंकारान्निरूपयिष्यन् आदावुपमालंकारं पतिता [illegible] लोकातिदेनमितिनेन कवि

सा०द० एव वाचकानां यथेवादीनां प्रयोगे श्रौती। धर्मस्य च धानेन तौल्यतेति प्रतिपादकानां निभसंकाशादि
८६ पदानां प्रयोगे आर्थी। अन्वये चैतेषां तात्पर्यानुपमेये वादिशब्दानामुपमानविशेषतया न सादृश्य
प्रतिपादनपटीयस्त्वमिति चेत् मैवं शब्दशक्तेः सादृश्यत्वात् यत्परा जाशेरोगताष षष्ठीपुरुष
मान्वितं पतीतदुभयनिष्ठत्वं वक्तवाचने ऽपि नयद्युपयोगाहितपोभपादयोपि वतौ तु विशेषः तत्र
तस्येवेति सूत्रोक्तवतिस्तु तुल्यत्वं प्रतिमादात्सादृश्यप्रतिपादकः स्वार्थत्वात् तेन तस्यैव श्रौ
५५ ती तेन तुल्यमित्यत्र वतिस्तु तुल्यत्वं प्रतिपाद्य तन्निवेशाद्युपमानादृश्यमेवं प्रतीतिरिति तत्रार्थ्येव तां
पूर्वां विभजते द्विविधा पुनस्त्रिविधा द्विविधापि सा वाक्यसमासतद्धितगत्वेन त्रिविधा स
तीपूर्णोपमा श्रौती आर्थी च भवतीति षट्प्रकाराः क्रमेणोदाहरणानि वर्णैवद्धुर्वारि नीमुधे
रस्यादेशोऽर पूर्णां विभो मूर्तिः संमतसर्वतोमुखवल्लाविभ्राजधाम्नमवत् तत्तिं रुध्वनि
रस्यगाः जिंतमिव प्रादुर्बभूव वाजितदैत्येन्द्र हरिभियशाद्यवले ऽश्वोत्सादभिः पुष्पैवे वारि ८६
व्योम घः सेनाश्च संमतसर्वतोमुखवत्कला तामभूतिपद्योतं संमतं सर्वतोमुखं तत्त्वं पक्षेनव

तत्रोपमानोपमेयभावः कविसंमतः न तु कार्यकारणयोः साधर्म्यमेवनास्तीति शंकनीयं कारणगता
गुणा हि कार्ये गुणानारभन्त इति न्यायेन तत्रापि साधारणधर्मस्य संभवात् तच्च साधर्म्यं कविसमयसं
तैरेव ज्ञातिमल्लादिभिः स्वीकरणीयं अभिधेयतया विभाति कांते वदनं ते शरदीव शस्यस्य भानुः अवि
ष्टु दर्शि चंद्रिके व धत्ते दरहासस्तव सततयामन्दं इत्यादावुपमानोपमेयभावेन हृद्यत्वाद
य एव वाक्यवाच्यमित्यनेन उपमेयोपमालंकारस्याव्याप्तिः तस्यावाक्यद्वयगोचरत्वात् त
थैवैकैभः वाक्ये नाभिन्नेन वा यद्वेनोपादेयं श्लिष्टपदोपादानेपि न प्रतिशंका तर्कः स्वेता
भिन्नयोरपि धर्मयोः श्लिष्टपदोपादानेन न भेदः तस्य भेदस्यापातिशयोक्तिबलादेकत्वधीप
रिपांथतयाभयानुगतेक धर्मधीवैचत्वेनांगत्वात् तथा चैतादृशस्थले श्लेषप्रतिभो
त्थापिताऽतिशयोक्त्यानुप्राणितोपमेत्युच्यते तां विभजते पूर्णा लुप्ता प्रकारभ्यां सा तावद्द्वि
विधा भवेत् उपमानोपमेयसाधारणधर्मोपमाप्रतिपादकानां च तुर्णां प्रयोगे पू
र्णा एतेषामेकद्वित्रिलोपे लुप्ता पूर्णां विभजते श्रौत्यार्थी द्विविधा पूर्णा सा द्वास्ताद्द

सार२० लुप्तां लक्षयित्वा विभजते धर्मादिलोपे लुप्ता स्यात् प्रथमं तत्पूर्णा च सा लुप्ता तु धर्मलोपे उ
४१ पमानलोपे वाचकलोपे धर्मवाचकलोपे धर्मोपमानलोपे वाचकोपमेयलोपे धर्म
वाचकोपमानलोपे च भवंती प्रथमं सम्भवि धा भवति धर्मलोपे वती तासु श्रौत्यार्थी च
द्विधा भवेत् समासादि त्रिगा त्वार्थी श्रौती वाक्यसमासगा श्रौती तद्धितगता न संभव
ति एवार्थी त्रिविधा तस्य वतेः सर्वेष्वपि धर्मानुपादाने असंभवात् तदितरस्य कल्पादेरिवार्थी वि
45 धानाभावाच्च एवमनुपात्तधर्माः पंचप्रकाराः यथा त्वत्पादिजात स्वराजति रामवार
दंडोच्चकांडशरदंशोततिरंगुलीनां कुल्माप्रवालपटलेन यथा नितस्याः मुक्तालतास्मित
मुदं च तिपुष्पकल्पं आमीष्टदात त्वादिधर्मानुक्तेरियं लुप्ता अत्र पारिजातस्वेसत्र श्रौ
ती समासगता प्रवालपटलेन तुल्येत्यत्र वाक्यगता पुष्पकल्पमित्यत्र तद्धितगतेति
विभजते लुप्तोपमानाद्द्विविधा वाक्यगा च समा यथा वीराः परेषु दिव्यतश्च तुरंग राम:
सैन्यैः शत्रून्नजय्यमभवतानेविभः लोके दाराः केचिन्न तुरंगसैन्यैः परिवृताः शत्रून्नजयं ४१

त्वं सैन्यं सारो वाययामास तयोक्त्या मेघत्वे सर्वतो मुखं जलं तदेवं वक्तुं तत्संभृतं पयासात पोक्ताव
र्णावत्त्वर्षा विचित्र श्लेषवत् श्लेषस्यैव उभयत्रापि तद्धितगता श्रौती पूर्णोपमा तन्त्र तस्यैव
ति विमत्ति रूपार्थे विहितेर्वाप्रत्ययात् श्रौती तद्धितगतामिवेत्यत्र समासगता एवेन निःसमा
समासस्य वक्तुरूपवत्त्वेन निर्दिष्टत्वात् हरिमिर्यवेयत्र वाक्यगता श्रौती तद्धितगता तद्योऽस्मा
योऽस्य मयो वीदि नो सर्वतो मुखत्व शब्दस्तत्र प्रतिमो स्थापिता तिशयोक्त्यनु प्राणितत्वादं गोऽति
मावेन संस्करः देर्दंडउत्तम कुंडलि प्रभु निभ प्राचं प्रवानि कुंडते श्रौ खंड उद्भवं चर्चिका जय
तितन्निभें खचन्निभें लात्वलो षेपयकवल्ली चतरलश्यामा तिमोमाद्वृति वीरश्रीर
घुरामत द्रूपनयासंश्रोभ मतेसंन्निभा कुंडलि प्रभु निभ रसनेत्र समासगता आर्थी पूर्णो
पमा तन्निभें कवदित्यत्र तद्धितगता तेन तुल्यं मित्यादिना तुल्यार्थे वति विधानात्
तद्रूपनयासंन्निभेत्यत्र वाक्यगता एवं श्लोकद्वये पूर्णा श्रौत्यार्थ्युपमाः षडुदाहृताः

सा०टी० ष्ठिः॥ कांउमपी॥ उगांतविगलत्सज्जेन्यमीमातव कोधं पूर्वे सप्तमीरणीपतिरणे तेजाविनां वैदिणमंगारी
पतिकिंचवर्त्मे मद्दलामिंगाल्लजालमते ॥१॥ पजेन्यमीमेत्यत्र उपमानानि सामान्यवचनै
४८ रितिविहितसमासे पर्जन्य इव भीमेति वाचककलोपवतो पूर्वे सप्तमीरणीपती सत्र पूर्वे सप्तमीर
णमिवाचरतीति विवक्षायामुपमानादाचार इति कर्मणः क्यचो विधानात् वाचकलो
पवतो अंगारीयतीत्यत्र अंगारे इवाचरतीति विवक्षायामधिकरणाच्चेति वक्तव्यमिति
वचनादधिकरणात् क्यचि वाचकलोपवती रणोल्लजालापत इत्यत्र इंगाल्लजमिवाच
रतीति विवक्षिते कर्तुः क्यङ् सलोपश्चेति विहिते क्यङ् वाचकलोपवती चंडीशकांडासन
मित्युक्तं कांउ मंजंवंमं गामुततवाङ्॥ दं॥ रामसममिता चतुलोपवत्त्वेनोचारं दुतमेवताम्नि
श्रत्र इत्युक्तं कांउ मिवमंत्रा इति पुल्लोमपुत्रोचारमित्यत्र पुल्लोमपुत्रीव ब्रुहित्वेति वावि श्री०
वक्षिते णमुल्लि वाचककलोपवती उपमाने कर्मणि चेत्यनेन नहत्वेण्णकमीपि चशब्दालकेते ४८

नजयंतिनुवाक्रियंते एवंत्वमेवबहुवहूनवधीः स्वरादीनवीरंरघूद्वहंसंभवतांनविक्रः
लोकेवीराः केचिच्चतुरंगसैन्यैः परिवृताः शत्रून्नजयंति अन्येपराजयंते अपरेम्रियंते त्वंतल्लो
विकः यतरकोऽसहायोऽवधीरसंख्यानसत्रून् त्वमेवताहशोनताहशोन्यरति चिविविध
वीरेभ्यो·भोगुणोप्यातिशयोदर्शितः शतवक्त्रेतुदेशीमरुतसंख्यकाक्षोवरायस्यः आदिशावे
नप्रकारवाचिनावरतुल्यपोल्पया इति ध्वनितं यल्लुप्तोपमानावाक्यगता नत्वियलुप्त
गुणवीरमितितिपदेनगुणोपादानात वीररघूद्वहमवसद्दृशंनविघ्न इतिपाठेविषयवसमा
जतामविषमतोति अनयोश्चनोपमानस्वरूपप्रतीयमानः क्रियते किं तूपमानदर्शनमेवविनि
षिध्यते तेन नास्ति अनयोश्च अन्वयालंकृतिमांतिकोपासवेद्ध्याच क्लोपेपालुप्तासाय
टविधामताममासेवर्मकचि आधेकरणाकाचिकाडिकमैणमुलिकतेणमलिचेति
मवंतिवाचककलुप्ताषोढाभवतियथा वीरं अरघुरामताक्रधनुर्द्धराघरोदंवितावत

सा०द०टी० ष्येकविधा मता यथा यदातु संयदुरनेकु मारादितेमंत्रमंतिद्विरदेंद्रसाराः तदरचूर्णप्रवरस्य वाराः
८५ कटीः वीयस्य पवाल्लपाताः अत्र द्विरदेंद्रस्य सारस्वमद्रितारो पे बामिति समस्तमुपमानस्य पूर्व
पदस्य वहुव्रीहिर्वा व्योत्तरपदलोप इति वचनेन समासे मतिलुप्तवाचक धर्मोपमाना कंटी
रव मात्मानमाचरतीति उपमानादाचारे इति क्यचि लुप्तवाचकोपमेया इत्येवमेकोनविं
शतिलुप्ता भेदाः पूर्णा भेदैः सह षड्भिः पंचविंशतिरुदाहृताः एकस्यैवोपमेयस्यानेकोपमानो
५७ पादाने मालोपमा यथा नचः समुद्रमिव राशिमिंगणाइवार्कं तारासुधावरमिव त्रिदशाइवें
द्रं रामं त्रिलोकजनतानयनाभिरामं कामं भजंति कमनीयतरा गुणौघाः इयं चोपमा वस्तु
प्रतिवस्तुभावेन बिंबप्रतिबिंबभावेन वा संभवति एकस्यैव धर्मस्योपमानोपमेयगतत्वेन
पदद्वयेनोपादानं वस्तुप्रतिवस्तुभावः एकेनैव पदेन एकस्यैव धर्मस्य द्विरभिधाने पौनरुक्त्य
प्रसंगात् बिंबप्रतिबिंबभावस्तु भिन्नयोरेव धर्मयोर्द्विरुपादाने यथा भाति रामसओ मौ ममंउला रामः
ज्ञागमंडितः उच्चंउकुउलिकांत श्रीवंउतारंउवत् अत्र मौ मोञ्चंडयदाम्पां उअयत्र्यापेक्षस्थे ८६

रिचणामुक्तौविधानात् धर्मवाचकलोपेन लुप्ता वाक्यसमासगा धर्मोपमानलोपेनुवा
क्यगा च समासगा यथा पश्यंनियराममुखेंदुविंवं दुखानि तेषांतिमिरंतिमघः चिरंस्थिरंतेपि
ननेन तुल्यं कुत्राप्यहोस्मप्रतीतमत्रतोमः ॥ अत्र राममुखेंदुविंवं चातिमोरं तोलन्नतिमो
राणि वाचकं तत्स्युपमानादाचारस्याधिकारेसर्वे प्रातिपदिकेभ्यः किमवन्न्यायेति वच
नातत्क्विप् तस्य सर्वोपहारिणि लोपमतिसमान धर्मस्याचारवाचकस्यैव शब्दस्य चलो
पादियंतुस्तु धर्मवाचकवती विशेषणधर्मोनुपादनाच्च नतुलुप्तस्य यामहोति: प्रत्य
यार्थमपिव्रूतइति न्यायेन क्विपलोपेपि प्रकृतिमहिम्नैव आचारस्य गम्यमानत्वात्तति
स्फुटधर्मकंतु धर्मीतिचेत्तु सत्यं तथापि वाचकप्रत्ययलोपाद्वाच्यलोपत्वमुप
चर्यते ॥ अयं वा प्रकृतिव्यतिरिक्तस्य धर्मवाचिनो लोपाद्धर्मलोपस्य देशः उत्तरार्धे
समानधर्माणामुपमानस्य चानुपादानात्तु तद्धर्मोपमाना वाक्यगता तत्सदृशामिति
पाठे सैव समासगता वाचके चोपमेये च लुप्ता या चैकधामता सर्वेषु अपि च लुप्ते वा यासाध्या

सा०र०
५०

एवार्थोपयुक्तः सुखस्यैव व्याख्यायत्वात् इतरेषां तु सुखासुखोदयहितानां ग्रन्थनानवधि
कृतेः स्याच्च भवसमितिन्नानां कुसुमाकरानां रसपुष्टार्थं तेवनपदं तद् इत्युपमिनायेत्य
श्रृंगारप्रकाशे भोजराजो व्याजहार स्वीयेषु श्रृंगारादिषु च ये तु रसग्रामं ऽ ि ः ि कुतोपि
वरपद्यं वदाविभातिलोके गतानुगतिकत्ववणादुपेतामेतां निवर्त्य पितुमेष परि
श्रमो नः शृंगारवीरकरुणाद्भुतहास्यरौद्रबीभत्सवत्सलभयानकशान्तनाम्नः आ
48 म्नासिषु र्दशरसान्सुधियो वयं तु शृंगारमेव रसनाद्रसमामनामः इति अन्ये तु न शान्तमे
निरसमिति प्रमाणयन्तो ष्टे वरसानमिथ्याहुः रामदेहे षि तांसमस्तरस
विश्वजगच्छन्नेन्नैत्तोसम रामनादिकुमहाकालप्रभवा वर्णानेकोपि न मम
तेषु तनयोरग्रस्तम स्तनेते नात्यंतपरोदेशोनुभवेनेको नामशान्तेक
श्चाञ्ञपिच यदि नवमतया शमोमतः स्यात् किं मिलितमुनेः सत्वेन तत्तद्देने अपि परिगण
नापनरमेषु भावानस्त्येसुखरान्नतत्तादितस्य किंवा इहस्थायिनो परिगणनमु
पेत तेषां विभावानुभावाव्यभिचारिणामप्रदर्शनाच्च तेन न शान्तो रसः अपरे तु व
त्सलेन सह रसरसानुररीकुर्वन्ति परे तु नः स्नेहभक्तिभ्यां द्वादशरसान् वदन्ति एतो गो०वि ५०
नवैवमिति नियमो नासि अनीति अतोत्यते न तावद्गोजरोजेपदं शोभते काव्यर

च्यते ननु तर्हि शृंगारादिपदानां निरर्थकत्वमापद्येतेति तेषां रसाभिव्यापकत्वनिषेधादि
ति चेन्न नहि वयं तेषां तादृशशब्दत्वमात्रेण नार्थबोधकत्वं निषेधामः नहि घटो घट
का॰३ सप्रतीतिनैर्भावैर्निषिध्यते किं तर्हि व्याप्त्यनुसंधानमनंतरं भावितो ब्रह्मानंदसहोदरो
ऽयंनिरत्ययो ब्रह्मानंदप्रकाशात्मिकाभूतो निरस्तसर्वापरभावः पर्यायादिर्यो विषयतां
निषेध्य इति सतोऽपि किं चेयमीदृशी रसप्रतीतिर्न केनापि हेतुना कृतेन कार्यव्याप्त्यनुसंधा
ननिपुणानामरसज्ञानां चेतसां समुन्मेषादिति चेन्न पितु पुनः परिस्फुरन्नित्यादि विशेषणक
दंबकविभावादीनां संयोगात् स्वरूपमजकभावलक्षणं संवेद्यादसम्यग् निष्पत्तिरिति रस
नादरयोजना अत्र पदैर्विभावानुभावव्यभिचारिणां तत्र तत्र रसे संकेतबलाना
मेव स्थितेरेष्यते तथापि तेषामसाधारणानां परस्परयोगिनां भाववल्लवदन्योन्यानुवे
धकत्वे सति नानेकानि कमितितस्त्रैमितितानां ग्रहणामिति बोधयं अयमसंलक्ष्य
क्रमव्यङ्ग्यो रसः विभावादिव्यञ्जनोपनतया क्रममस्य विद्यमानत्वेऽपि सास्वादोदीतिशयमहि
म्ना तस्यासंलक्ष्यमाणत्वात् ते च रसाः शृंगारादयः पूर्वोदितेनैव लक्षणेन तिप्रमो
न सिद्धा इति तथाहि रसपतेस्वावेन इति वधुत्वन्या रसप्रत्वदस्य सुखास्वादरूपः शृंगा

सा॰ २२॰ मद्भूतवकीर्त्यापदितः स्मरिते वृत्रयमन पवित्रितं जगतां अत्र गंगयेति जातिहेतुत्वं जातिफलो
५२ भेदस्तद्यथा करालः करवालस्ते तेस्मरामरगंगाजगो जहौ च मे मयं कोषं रत्नकोषाय वैरिणां कोषत्वं
जातिः गुणस्वरूपो भेदस्तद्यथा येचिंतयंति रघुनंदन पादयुग्मं तेषां मनस्सु सुचिरं दासिरावरागः
तन्नावती रसति नूनमवेमिनो चेदेवं कृतेप्यनुगतो गलितोहि रागः अत्र रागगुणस्वरूपमुक्त्वे
ति तं गुणहेतुभेदस्तद्यथा आलिंगनाद्रघुपते रवनीसुताया हारेषुमूर्द्धि कुचमंडलमाश्रिते
५९ षु उत्स्यूततामुपगतेषु मयेन नूनं तेषां गुणवल्लजनममुत्वलतस्यवनीषु अत्र नीविगलने म
म गुणास्य हेतुत्वं गुणफलो भेदस्तद्यथा निर्मिन्नात्सुरकुंभिकुंभविगलत्तत्संसक्तमुक्तावलीगंगा
संश्रिमेव तत्प्राणयमुनाध्या राजज्ञोतसि संसंगरकं ऽसोमनिजकुंदेहान्प्रतीपान्नृपाः
निःशेषद्रव्यरणियनि वेतिरमासंभोगजेतो ब्रह्मया गंगायमुनासंगमे शरीरत्यागस्यातितासि
तेसरितावितेप्रतिज्ञासिद्धं मुक्तिहेतुत्वं अत्र लोब्ध्यगुणस्य फलत्वं क्रियास्वरूपो भेदस्तद्यथा लव रामः
ङ्कुंमत्तालयारामत्वंगता समरांगणे हि पुत्रो रणि मन्देशो दृशांतरलता घुवं यथा वा अनः पुनः सूता ५१

दप्रतीतेरध्यवसायः सिद्धः तत्रातिशयोक्तिरिति विवेकः अत्र चमत्कारातिशयशालिनः कियंतो भेदा
उदाह्रियंते तत्रोपात्तगुणनिमित्तजातिभावस्वरूपोत्प्रेक्षायां यथा त्वन्नाम्नैरवस्तु चराचरमिथः श्लि
ष्यन्मुंजोत्कलहारिकेयूरम्लपपदमराजजरज्ञः पुंजः प्रवालानाम् रामचंद्रोर्णापते प्रतापतपनात्
पुष्टे तु वोदेष्यतः पूर्वेंदिच्चदनूत्तरेद्रस्तुवमासदोहवघातते तत्रेस्तुशब्दो जातिवचनः आरुण्यगु
णनिमित्तं प्रतापतपनप्रापणान्नानुकूलदेहदीप्तेरलौकसिद्धत्वान्नोपमाशंका अत्र प्रवालारुण्य इ
ति गुणवाचिपदस्थाने स्फुरन्नं वररतिक्रियावाचिपदप्रक्षेपे त्विदमेव क्रियानिमित्तजातिभा
वस्वरूपोत्प्रेक्षाया उदाहरणं द्रष्टव्यं तमग्राकृतिरितिपदोपादाने तु अनुपात्तगुणनिमित्तकजाति
भावस्वरूपोत्प्रेक्षाया उदाहरणं द्रष्टव्यं अत्र उत्प्रेक्षात्र पिपित्सुवमेति प्रातिपदिकार्थमात्रतया
देतुपलमावोल्लोलवाभावात् स्वरूपोत्प्रेक्षात्वं अनुपात्तनिमित्तजातभावस्वरूपोत्प्रेक्षायां यथा
मवत्कीर्तिप्रतापात्मारचुरज्ञत्पुंगव भुवनानि विभांत्यंते प्रतिद्वंद्वं दुग्धमयवत् स्वत्राखे
दुग्धमयवत् इति जातभावउत्प्रेक्षितः जातिस्तु तत्प्रेक्षायां पानिमित्तत्यानिमित्तयातीतले योराम

सा०२२० आपिबंति नराघवस्य चरितं त्रिविंवंतदेयं च येनोपपपंति न तं स्पृशंति तुलसीं उ अघ्रंति नाघ्रिसितां
५२ नोपादां तुपिबंति न हरामपि विध्यापंति वा तल्लतुं संज्ञाये जननी जनस्य जठरा ज्ञाताज
नास्ते ध्रुवं पादत्रये यदि इंद्रियाणां वैफल्यमुक्तं अत्र संज्ञाये इति द्रव्यफलत्वमुक्तं अत्र
नोक्ते दात्रये यि विशेषता द्यै संसो शब्दानां द्रव्यवाचकत्वात् द्योक्ते दात्वमवगंतव्यं
50 एवमन्येपि भेदा ऊह्याः विस्तरभयान्निरस्यते ॥ ॥

राम
५२

रातितरलप्रायायारौः नूनं रामस्यतरलोमंडलाग्रमहोरगः अत्रतारलत्वे क्रियारूपं क्रियाहेतू
त्प्रेक्षापणा कुसुमायुध तवकरनिर्मुक्ताः शरा हृदये हृदये सक्ताः मारसुधारस संदेहलुप्यतोजीवं
तस्यनसारद्रतिततः अत्रनशक्तिपदं साध्यवेनानलक्षणायाल्लंदस्याप्रवृत्तं तस्याःसुधासद्रजनन
क्रियायांजीवनहेतुत्वं क्रियाफलोत्प्रे॰ क्षापणा मत्कृतेवालमागतेमहाकाव्ये निविडपनीरंध्र
निकुंजमध्यमानेमीलनमीदः सद्भासमसंभ्रमा नृशंकुवंतिहृपुनर्नैनिजमेलतांगनालिंग
नलालसघ्रुवं अत्रालिंगनाक्रियायाः फलत्वद्व्यवस्वरूपोत्प्रेक्षापणा पातालकोटरकु
हरतलेविलोपमूमेमद्वतवद्रुत्तपिमोगमाजे केनाप्यनाकलितरसुदयविषादःशेषो
रघुद्वहस्मुजाकृतिमायन्नूनं हहरहरेस्मुजस्यशेषत्वेनाध्यवसायाद्वस्वरूपोत्प्रेक्षा द्वयेहे
तूत्प्रेक्षापणा तस्यताद्दशीर्दिवाहीनाः सीताः सीतापतेशरान् नगरामोविमुंचतिनाकुलानि
विरोधिनःधातुपदेत्रकुलीनानभवंतितोनाकुलीनाः तत्कुलेप्रसूताइत्यर्थः सर्वेप
देनाकुलपर्यवलीनेसुलीनाः अत्रसोत्पादितेयं द्वयमहेतूत्प्रेक्षा द्रव्यफलोत्प्रेक्षापणा ये

पि२ सिधु

ता० भवति मधुपैर्नापि विटपैर्न वा तेकं प त्वं तदपि पुष्पलवं तु रनैः अत्र मंदार रघुनंदनयोर्भेदे
५२ विद्यमानेऽप्यभेदरूपातिशयोक्तिः नन्वत्र व्यतिरेकोऽपि [illegible] प्रतीयत इति चेत् कामं प्रतीय
तां न तावता अनतिशयोक्तिक्षतिः अथ संबंधे असंबंधोक्तिर्यथा रामस्य चंडचापादविरल
गलितैः कांडकांडप्रकांडैः दैत्यैः खंडितांगैर्विदलिततमसं कृत्स्नमुत्क्षिप्तशीतरश्मिं पुंडरीकप्रप
51 चेरः परिसरगगनं प्राग्गरोहं समानाः पुंडरीकाग्रमुक्तो वेमयुक्तरागरोस्त्युरगैर्बोधयंति
इहस्तुर्यस्यम छसि संबंधो पितस्य संबंधः संबंधेप्यसंबंधोक्तिर्यथा पदाभवद पांगरागाग्निनाहतो
,, रघुपते तततः कपिानिवद्रुमो नुष्क्षपः तदादिपपसानिर्धिपरिविमुच्य सापद्रवं विकुंठभव
भवनेस्थितिवितनुतेस्म लक्ष्मिपतिः अत्र लक्ष्मीपतेः संबंधे सत्यप्यसंबंध उक्तः कार्यकारण
णयोरेककालता यथा तवपदासरपेसरधे गलितास्तुलिनेनला पदाविशिरवाः अतिविभव
पुष्पावपुष्पोनिरगुच्छ [illegible] तदेवरावणाग्रागाः कार्यकारण [illegible] पौर्वापर्यविपर्ययो यथा प्र ता
पारापदहरवासवपुरारिश्रातो दारारघुप्रवरगो चरीचरी करोतिमनोरथैः पुष्पेण मदलि ५२

नो३

९र्वं स्त्रैलापापोय तं।कर्य्यमाशं वृथनिराकां।सोतिसयोक्तिस्तयो र्याघ्यनिदर्शनं।य अथ नानिरूप्यते उ
त्यभिप्रायेण तामिरूपयति अभेदे भेदकथने भेदस्यापि दामिधा अयोगे योगकथने योगस्थापि योगवता
ने।कार्यकारणयोः कालस्य कांतरस्यकोपि च षड्धातिशयोक्तिर्हि संमताचारुत्वनसा २ कविप्र
ढोक्तितानासा सा घल्य सामान्यलक्षणं अन्यूक्तिरतिशयोक्तिरिति कोचिद्यभाषि ३ केचित्तव
१५ सा पूर्व तिशयोक्तिरिति लदपित्वा अभिन्नत्वप्रतीतिरूपाध्यवसायाभावाप्रतीधा।ता।कार्यकार
णयो पौर्वापर्यविपर्यय पतत्रसमकालत्वाभेदएतत्ते निद्रुवते असमनचुगुमास्तु तयोरप्यति एवोक्ति रि
तिनाचकनिद्यो वक्रविप्रोक्तिजीवनमेतिशयोक्तिमभिदधुः अतो वाचो नानानिर्गलागल
गर्जनप्राचीनप्रबंधभावापत्तिज्ञाननिबंधनमित्यलं प्रपंचेन अभेदे भेदोक्तिर्यथा महोत्ताला पा५
हेलोल्लनचतुलितकैलाशगिरयो भुजाः बाणाः प्राणापहरा धूर्जटेरप्यभवः गताः पूर्वसर्वे
ममपुनरपूर्वं भूवामिमः भवन्नमेभीमे स्यातिरक्तिकामजपकेपा इहारूपे इत्यसमसपद
इपं इदमवोवचनं अत्र भुजादीनां न भेदेपि भेदकाल्पितः भेदे अभेदोक्तिर्यथा जलभुत्स
नेत्रं न हि न चपलाश्च प्रकृतिको न ते तां तेति द्रारूपपि न भवती वाक्ति म गुणाः नना नित्यं योगो

सा०र स्याद्विरोधस्तुतेऽपिघटिकासंगतिः अत्रास्य विसदृशकार्योत्पत्तिरूपविषमालंकारप्रभेद इति वाच्यं
१८ कारणप्रतिषेधद्वारात्र कार्यवैपरीत्यप्रतीतिः कार्यवैपरीत्यप्रतीत्या कारणप्रतिषेधस्तत्रेति भि
७० न्नविषयत्वात् नानयोः परस्परमभिन्नत्वं इति किमिति तर्हि नमं तीति कारणाप्रतिषेधमुखे
न कार्यवैपरीत्यं विभावनालंकारविषयः विषमालंकारे तु कार्यवैपरीत्यप्रतीत्या कारणानिषेध
दृष्टिरिति ध्येयं यथा रामकार्मुकजीमूतः कुलवैरी महीभृतां कर्तुं निर्जीवनं घोरं शरासारं प्र
52 वर्षति सामान्यं लक्षयति सामान्यं गुणसाम्येन यत्र वस्त्वन्तरैकता यत्र वस्तुनो गुणसाम्येन व
स्त्वन्तरतादात्म्यप्रतीतिर्भवति तत्र सामान्यालंकारः अत्र गुणसाम्येनेत्यनेन मीलितव्यावृत्ति
र्न हि मीलिते गुणसाम्यतः परेणापरतिरोधानं अपि तु वस्त्वन्तराच्छादनमात्रं साम्यपदेन तद्गुणनिवृ
त्तिः नहि तद्गुणे गुणसामान्यं निमित्तं न च व्याजोक्तिः व्याजस्यानुक्तेः किंतु विरोधात् नापह्नवः
अत्र नपलापात् अत एव सामान्यप्रवृत्तिः यथा त्रैलोक्यपि विडम्भितेन रघुपते राजयशः संभ्र
मेयपद्व्यकृतः कलिर्दवतया सारी चकोरीगता श्रातोवाहनगोचरस्मि वशाचीप्रतोषयोः
१०

भवेद्यत्राद्भुतार्थस्य वर्णना भूतभाविनोः । अपरोक्षायमाणत्वं तत्र भाविकमुच्यते यत्राद्भुतवस्तुवर्ण
नया भूतभाविनोरपि वस्तुनो भावुकानां हृदि भावनावशेन प्रत्यक्षायमाणत्वं तत्र भाविकालं
कारः ॥ अध्यवसायाभावान्नायमुत्प्रेक्षातिशयोक्ती वा भ्रान्तिर्वा सादृश्याभावात्तस्य वात्राभावा
न्भ्रान्तिमदलङ्कारोऽयं न भावः भावनावशेन हृदि तथैवोद्दीपमानत्वान्न विरोधाभासः तथापि यथा
रोपयाशिरसीह कोरौ कृत्वा रामसता दृशः । उदन्वानयमुद्दन्वाधन्वानमेतिसूरशात् जुत्रसका ७५
ननदीपयः दूराविश्रान्तिभ्रमितया कदाचिदप्यसम्भावितशोषस्यामितस्याद्धेमस्म्रमितादुत्ता
योक्तौ तथा सा वनाद्याः अपरोक्षता धीरिति भवति भाविकत्वं अन्यान्यस्तलयति तत्रान्यो
न्यमिथोपकाराकार्यकारणानामेव तु द्वयोः परस्परोपकार्योपकारकभावविवक्षितो वस्यतत्
त्त्वप्रसरतया संगतिः गुणैर्निमुखितौ रामस्तेवरामरामस्य चिन्ताः रत्नैर्विवस्वर्णश्रेलः स्वर्णश्रेले
नरत्नवत् विचित्रालंकारं लक्षयति विचित्रस्याद्विरुद्धस्य फलस्यापि समुद्यमे यथा परमे
न्नत्यनामाय सर्वसंबसहाधियानमंतिरघुवीरस्यमाद्यपोव्यामृतेन तस्यकारणविपरीतका

दिहकथंसोपिभीतोगतोहि ॥ अत्र प्रथमार्द्धे द्वेत्यांतिरद्वे उतरचरणार्द्धे दृष्टांतितं चितक्तोर्मजगुला
समाकलितक्रमेणोदितं यथा विषमागुणमाकर्णयन्कः खलो वमः ॥ प्रोक्तिलकलवर्त्तिभीहमावमद
र्थोपन्यासो ऽक्षोपासहितलुलंप्राहुरेवंभीमनोषिणः ॥ अर्थांतरप्रवेनविवक्षितस्यार्थः प्रजल्पनंभवेत ॥ आलो
कर्षे वल्लादप्यत्रकारेणगर्भउपमेत यथा नहिममोपिकालहस्लोसकलसांतवकथंरतिः ॥ इतिरामनिरु
53 व्याप्तिभ्रुकुटिलायिमेसवीनचं चलाः च पंकजं मागता नदोषाकरमोदयोच इति ॥ आपंकजरु
नेसवीमत्र्यामरस्यांनजरासिकांगं ॥ अत्रादिमेश्लोके इवमध्यमे षौ निवेचिते दितीयेम्र्वेवतिवेषो ह्य
लेपवीनुमतेश्रीमरणेस्मात इगमः य थायाम त्वयाममत्वयो लतिलानाति वर्वमास्नेहबद्धंवनमलस्वा मनु
भाविलाने ॥ आलोक्य दुर्लभ नरागमनं च नाविलतं प्रागाननपवरयपवे नामिशुरवंप्रपाति मदिरादिकुनेहे
षेमोहयोर्मिलतंममनः ॥ यथासीयपानेसेवेवशास्मरानुरागदुर्गमानन नयतो ॥ सवलजिरः हर्षेपंतेसु
रराजयोविलोरासमपकलतातनाहितान् मनसोमीलतंने ड्रासुष्मित्तस्याश्माटंतो ॥ अत्रवाच
श्वननापाः ॥ आप्तिजरंमादिकारणं त्रयं यथा रघुपतिभुजौसंस्नेगुगने धायति जो त्रिरस्तुरनवरर

तोनिश्चमुत्क्ष्रूरेण दारुणमग्ना नासहितमप्यतस्य त्रुःक्रमकपाचने कालपाकृविलयसंजत्यात
त्मात्संसारेतोप्यनात्मीतसंकोनेत्रीडा कामरागस्तवादिभिः प्रत्योजनेनग्नमेताश्चे यथा॰
तुरण्यश्यमानस्मिन्क्रमेणगलितेमितंतच नेकिं वाविषयमाविषयमपोहकंवेना
तोचनेनाम्नत्मुखोकुरुतेस्मसोनादुःखमोहायसमारोग्नतापनःस्वैनादुःखमपाद्युतम २
ठौनमोहरुचनेयथातमास्वान्नतात्सवनभुविवित्तेक्याहितन्नपावनेहाण्यायोतार स्तुपतिरेति
भ्रांतमतयःवनेभ्रामंभ्रामंत्वेदहीविटपाग्रेरम्भिहितावृतः स्मोहात्वेऽरतिउदतिमस्त्रोस्मुपैताःत ५७॥
त्वमार्गेनुसंधानादर्पोनिर्धारणमतिः यथाश्रगावतरेहृदोहोमहेकामोपदृश्रदासयदेकामोग्र
हःप्रमादिंपुरुषेप्रारीषस्थप्यातुरिद क्षाग्र्यवाम्नदेहदाहःसंत्यकामएवदंशरथोरामः नस्यासि
न्पुरुषेणतारूपोरूपवामुरोदहामंदेग्नोगन्धमालत्वम कोर्पैर्चौर्येरुदीयते आवेशश्चितसंमत्रो
मिरेशानेष्वागमोद्भवायंशयात्मकस्समानंत्वंवेतर्केऽस्तिकथ्यनेयथापुष्पात्स्तेष्ववनपमवनेषु
मंयमुद्गुंजतेस्मरिपुवामहृशोविहृतुंनारामभ्याटिपद्य्ह नुभितांनतरंगाश्च कुंजेवेनवद्धयाव २

नृत्यो ग्रसाधयममयमनंगमत्तेसंछिष्णवावुजमममानयरामममं ५ गुणं जलंगवदूषंगनरंजा त्तैयनं
गफ्तांजेष्ठप्रसंगमनप्रसंगतांसिं जिनो रणो तमामरणो: दृष्ट्वा ह्रिः प्रत्तेति रामम मि तथि त्तेता
सरवोयं ग्रत्रामितत्वमतेता चापस्तं इति निर्वेदादिनिरूपणं इति श्रागहैतानो हावमा चादेनौ २
न हरेणे हाहरणानि द्दश्यते रसाभिज्ञानयो वं भावमाहुर्मनो नैषिणः हावस्तु भावरुवस्याहोषदि
स्य एव विक्रियः द्दृपे यथा ग्रालोवाते एवमविक्रिये वरनो जनानयन्तु जानको यं ग्रारोपयंतहर
54 चापमनंदि चित्तसमुं चन्तुत्तकोचितांगो ग्रत्रदि चित्तसमुं चन्तुत्तकेमपके नहावो निवाहूर्यो षणमा
वदनेत चेयंसमत्तावक्रियोमाचो हेतोतिपरिकीर्त्यते यथा याहस्मितेः स्मरस्तुपांडुधर्वं द्रपा
देः स्तुंगारमंगलतर ग्रमरैरपांगैः सवीक्रतिचमरैकैः उत्तेकंष्णरमसमादुर्भवति स्तुतनोमण
पत्रे हाः ग्रप्रमवंणेपिरम्पात्वमार्थैमार्धृर्यमोयते यथारतुवमारावयवैः प्रहृतिरुमे मेष
णानिमत्यंते उद्मिनेहिपफि विरणांवि नातिना न्यवैतस्तुशोभंते यथावातातेवैनेवयक
वोहरमत्वानिमषणान्यस्याः स्वयमानिफयमाच्यानुनफ तुं वं न्यग्कांतिस्नानि श्रोलाघ्रले

नानि यमे शरीरमध्यत्र विलिखामि कामांमृतीनयोपमिति मंत्रविमर्शदानां कालांतकोयमिति दृ
ष्टविचेष्टितानां संजायते प्रोयतो बहुधा वितर्कः अत्र प्रथमे पद्यमालस्य केनापोरुदाहरणं दि
तीयं वितर्कस्योतिवेत्थं हर्षोत्याकारगुप्तियो समवाहेत्येतिकल्पते यथा वैतालिकादिकृत र
घवबाहुसार प्रस्तावनाजनितवेपथुरोमहर्षो न मध्येसमरणं रन्तपंकचचोवान्यान्येन गोप
पतेवैरिवसुंधरेंद्र न्याधिजनेरासि न्या रत्नतुल्याचेराजराज्यपोः यथा काकुस्थहंडितवैरे
षिवधूजनानां गात्रेषु गाढमदनज्वरहूयितेतुलहारस्य तु तिहपै चंदनमेत्रिशोषं समायते
चनलिनोदलतल्पशय्यास्थानापसंघटपमंदरकरनोरत्नावयं कृप्रभवलाः सर्वसमबद्धिः
इत्यस्लचेतनम चेतनतुल्यवृत्या श्रामंतिरामबिमतास्य किंवदनेषु विषादखेतसोभंगउपाया
भावभावचिंतनैः दिलंबा देमनोत्सुकं चेतत्तापत्वरादिकृत् चापलं वनवक्ष्यानेरस्फादिकादि
हेतुकं यथा वहः समुद्रोवलभेदिजेता हतः सतः संपालितदेवरापि प्रत्यर्पये दैत्यपतेर्नसीतां र
कोवाक्रमः स्थानमकंठरस्ते श्रद्धां प्रमोहचिरमत्तमवेषलेविवंसजो कुरु वमत्र सासखिदुष्कतं

घनं यत्तद्धेर्म्यमायैरुत्पत्ते यथा तापितापि मन्दनालक्ष्म्यहिमेनापि मत्तयाच्च तानि देतः त्रैरेला

प्यवनि तात्त्विमिः पीतं साद्ध वोन्मपहरा गिरा यथा वाहतो तरे यारं मेणलेन योल्लनया

मुवः हलत्वत्ति कमात्स्याय नास्तुं च चेष्टुपं कं च्युकं हे तात्रियानुकरणं वाग्मिगृ न्यापाचे

छपा यथा रघुपुंसवस्यव वनं च मा चेतं चचेष्टयाः हिं दृशा चानुसंतिष्ठो ना जाना सति चद

ना पिंच ना काले कि विलासः स्याद् कृतिर्वल्लभे त्वग्गते यथा प्राणेशं मंति कृगतं त्रसमी २

55 त्पावालाव दोजेयार घुटपन्मव हरुतरोयं ग्ताल्लि मुखेन तमरेव कोरर न्यारांपो छात्तुं वच

मुकुरेषु हरात्तु तो वे वे कृतिरन्तथा मिरपिर न्यत्वमुच्यते यथा ताडं कयु विलोल लोचन २

ते रुचो नां यपनो लोत्यतो सातेनतनः शरुचि स्मितल्ल यो निर्मोति नासाम णोरुग्ध स्फार मेरोवि

रारचयते श्रीखंड चचार्धोपं वा ते यो बरवेमरवणः कृतमियः ड्राम त्यची रंजनं वे भ्रमत्तर

पाकालेम्रषास्या नविमर्येयः यथा छमासं गव्यसनर भसत्वांतया कांतया सीत्या रोम हारोरुह

तिघटितः कंकणं कंटनालत कांचिमत्वं कुचपरिसरे कांचनम्रग्द्धिः तं वे ला चाल दौने

यननतिनैकत्रास्तपादपादय येऽरण्यामवीप्सुभो॰त्यादिस्वचयः किंत्वं किं चितं पथाऽगमं
संदष्टाधरा किंप्रसन्नयामसंपल्लवाग्र भ॰तानं दम्भुः प्रतिवत्तत्रउद्रवा समुपन्नंत्रासास
पुत्र कुमारीयाननन कजाने कांतं नान्मानं विंमपिवकु थे नापरमपिमो दायितं भवेदर
कथ्याद्भिमाव मृचनं यथाऽगम कथाप्रत्नावेनैमपतिवद्नेनिगरुडरहसितंसवल
ककणान्नफलकाराटपति कुचयोः पदं चत्नेवाल्लासंदैपिसुवोधिकांगौ कुटमितं हिम॰
तं स्मनास्वाहू॰ः केशाधरादिम्रहणामोदमानेपिमानन्हि दुःखितेव वाहेः कुंपपात्र कु सुम
तं हिनदेति यथा हृदि मुहिनिपातसंभवात्तत्व दंत दंततजाप्येवेद् काप्रियसंगमसुखा न्हे मंगल
पावरुधेनात्मनाराणि वालपा मानान्कांतसासंलापवि ध्यो कोनादरक्रिया यथा वा कोरबु
व्यावेवेथेनम नामदोषंरमेति किं मम कृतेस विद्यायासेचितां कामस्यमेगिलतनुपंच शरीरा॰
श्रीरंपाव ल्लभामपसरिवत्ततुपरं कृतार्थोसु कुमारंभावि न्यासोपल्लवलिसमोरितं यथा च
नसापनुसारगंधसारेः किं मुपीएपशिरीषपं केवीसखितेवपवाः स्मरेणहरह्यपितोयानर

मजतेमदृपचारैः यथा वामदृशि हिं जानमं जौरकांचीवलयकं करेः सस्मितासेवते रामं ए
मायरतिविभ्रमैः स्यकुतहलाल्लोन्यचकिमयसंभ्रमः कुमेणयथा विलोकतेतेनसुख २
मेववाल्लाम्यालितसेवस्तुमं चरितं तरंगसंगविजहैनवालापावदाहारवेहरका
लेपरीहासाघोगात्रियसहचरीवलभगतेगरहेल्वानेपध्यंरुटितिनिकटोपगतवंती २
समीद्योतिहंतिसपदिस्थापनात्सस्मरभयांस्थितोगरहंरम्मः स्मितसरवसुखः पद्मतिसुहृः
56 विहृतंप्राप्तकालस्यवचसोकथनंक्रिया अनेमाहुः इष्टपामानतज्ञाभ्यापदनंयोग्य २
मुनसंक्रिययाअजातेयत्रविहृतं तदुयदृतमिते यथा कांतेननर्मचचनेसावेकिंकिंतु
कमारघिनः सविकथंमदनेमुवाकंहसितंपीवनमदेद्भुतंहासेनिमित्तकं यथा अवदृष्टए
रागवंधाविवसापनजोपगेरामइयजः मअयमाल्लेरोहेदलजारामंतद्भुएहसेइग्रमा २
मितं प्रकटानुरागवंधाविवशा पनयौवनेममदिक्षोमदेवतैरोहितज्जारामेइहाहस्य
निमित्तंइतिरसभावनिरूपणं अतिरसाइसांतरोनतिरपिकविभिः संमता यथा तेश्रृंगार

नित्यत्वेनैतासां भवति शृंगाराभासः एवं रौद्रेऽङ्कमेणः ग्रद्रुतश्चैव तथा वाराङ्गेनात्ताश्च भया
नकः इति रसः सर्वोऽपि संपूर्णो स्निग्धो धीते रसंपन्न इति भारती यो ऽत्रौत्याप यद्यप्येक दैके
करा करसश्च प्रमेत तथापि रससंकरो महान् विमिरं गोऽन्तः सचास्माभी रसवदलंकारे दा
हृतस्त्वेदर्शितः रसाभासस्तु त्रिविधोऽलं हितः ऊर्जस्वलं कारोहरणे च दर्शितः भावाभासो
ऊर्जस्वलं कारोदाहरणे दर्शितः रसभाववदाभासत्वं मनुमितविषयप्रवर्तने से मुख्येपिर २५
कचित्संख्या स्थानेशयव्वशान्तभावशान्त्या दयो पंक्ति त्वमभिमन्जंते तथा हि कान्यप्रकाशेर
से मुख्येपि ते गिरं प्राप्नुवंति कदाचन् ते भावशान्त्या दयः अंगित्वं चराजानुगतविवाह
प्रवृत्तभृत्यवदिति अत्र भावशान्तिसमाहितत्वोदाहरणोदर्शितो भावोदयो यथा ग्रा लोज
नेन गमिता च तुरेण मध्यातस्मिन् कुलेन गलितेति मिलितेव कान्ते किं वाविधेयम वैदे
यम पीहः किं नेत्र्या लोच नो नतमुखो कुरु स्म वाला अत्रत्वभावस्योदयः यत्र भाव
रोपितो भावोपरस्पर स्पर्द्धयेप निवध्येते तत्र भावसंधिः यथा आकर्ण्येन्नालिनेन्दारस्य

विभोरस्वानुभावोस्यादिनेर्दृष्टैश्च विभाव्यते व्यक्तोक्ति पोनत विभावेन व्यापारयोः
रत्यादिभाव इत्यर्थः आलंबनं स्यात्प्रविषयो नायिकादयः उद्दीपनं तदुत्कर्षहेतुतच्चंद्रचंदनु
दिः यं आलंबनरूपाश्चोवनश्चैष्टादलंकृतिनटस्थश्चेति द्विविधस्तत्र तु यो रोचकक्र
मः आलंबनगुणरूपयौवनादिरुद्दीरितः तटस्थोवनोद्भूतः तदेवमावादिकोमतः
नूपुरांगदहारादिरलंकरणमत्रतम् मलयानिलचंद्राद्यास्तटस्थाः परिकीर्तिताः चेष्टा
57 स्तु रत्वोभावस्थहेलाचचमाचुर्यचेयमिस्मापिलोलाविलासोविच्छित्तिविभ्रमः किल
किंचितं मोट्टायितं कुट्टमितं विब्बोको ललितं तथा कुतूहलं चकितं विहृतं ता
स इत्यपि एवं शृंगारचेष्टाः स्फुरच्छाद्दशविधामताः अनुभावो भवेत्सोयं भावो बोध
नानुभाव्यते कार्यभूतोनुभावः स्यात्कटाक्षादिशरीरजः स्तुवेदुःस्वर्भवेपाद्रतः
कारणात्तु वः सत्वमित्युच्यते प्राज्ञैस्तदुद्भूताः सात्विका मताः ते च स्तंभादयो ब्येथा
गुह्येषाः एकत्रानियताभावाः कथ्यंते व्यभिचारिणः तरंगवान्यत्र संचारात्संचारि

५८ इति स्मृताः ते च निर्वेदादयः प्रागुद्दिष्टाः तत्र शृंगारस्यालंबनविभावो यथा ॥ प्रारी
रिणांशं वा रवैरैशान्तिः शृंगारस्यं गर कलांवि येवें र निर्मीलितेनेत्रयुग्ले कलौ लामुद्दशमन
वास्तु, वा ताः उ दीपनस्तु अर्णादिर्यथा मुग्धा गिरो विहसितानि सितानि हावा भावा
स्यमंजमद्गुराम चतुरानना स्याः कं रूपवैभवमहो जापि शोनामसमस्य मानसस्मृदंस
मदं च पंति अनुभावो यथा भ्रू वल्लरीरतिपतेर्धनुर्वापरेति माकुचाननावि नि
वेशपनयन्त्ररूपात शृंगारभंगिरसनि मेलितानवपाजान तजारसानूरचोर
पतो किरतिस्म वाला अथ सात्विकविकाराणांमेके कथोलतेद्दणाम्मुदाहरणे चाह
ल भस्यनिष्क्रिपां गलेविरामभस्त्वादिसंभवं प्रलयं सुख दुःखाद्यैर्वेदेमेद्रिपम ष्ठनं
दृश्यं पथ्याश्राणामापोतगतेवमभि तनयानि नांगनेवा च लाभि वोजांतमप्युद्युत्क
प्रियकांरो इ कथंश शक्त पाद किं चाप्यासकलेंद्रियाल्पेयनदसंमोहमापेदि ५८
रत्वांतस्ये दा जुबे प्रियेकिमलपं नीतानि चेतो भवाबास्तवो मतिरायाजानेरामांचे

विनात्वार्थैकांशत्यागादर्पीतरमेव लक्ष्यते यत्र सा जहदजहत्स्वार्थेतलमतोत्सादिविषयमितिरा
सा० वंशिविधांनिहृयमारोपापालक्षणमाह सामानाधिकरण्येन भेदस्यापरत्वं विनाविषयारो
२१ प्ययोस्त्वौ सारोपासाद्धिधामता आरोप्यमाणारोप्यविषयोपदर्शनवन्तु तमेदो सामानाधि
करण्येन निर्दिश्यते तदा सारोपेम्पर्थः एतेन साध्यवसानातो भेद उक्तः इयं तु द्विधा शुद्धा गौणी
६४ चेति तत्र गौणी गुणसादृश्यनिमित्ता शुद्धा तु सादृश्येतर कार्यकारणभावादिसंबंधनिबं
धना एतेन लक्षणायाः षट्प्रभेदता गौणीवृत्तिरितितोत्रिकमस्मयः परास्तो ज्ञातव्यः तथाहि
प्राभाकरास्तावदेवं लक्षणातो गौण्याः पार्थक्यं भेदः गौणादिपदप्रयोगादेव गौणीयेतेवात
पर्थ्यैलक्षणायां तु पदार्थोतो लब्धेसंबंधनिपदतात्मर्यमिति तन्न वयमेव भेदेन घटते
यथा लक्षणायां संबंधि संबंधयोः समतयोपरि संबंधसामान्वितेर्पि वाक्यतास्यर्पे तत्रवधार्य श्रो०
ते तथा गौणेपि मुख्यस्यानन्वयात्सादृश्यसंबंधयोः तयोरन्यसदृशमात्तत्रावतात्पर्यमवगम्य २१

द्युक्तेऽसिद्धोयमितिवत्समासोऽसाध्यवसानप्रभेदे गौणो विषयस्य विषयिनिगीर्णत्वेनाभिन्नत्वेनाप्र
तीयमानत्वात् तत्रापि शुद्धत्वमेव स्यात् ननु प्राभाकराः सर्वत्र जातिशक्तिवादिनोऽपि व्रीहि
त्वप्रोक्षती सादृश्यलेशस्याले लक्षितलक्षणामाहुः सा कुत्रांतर्भवतीति चेद् ज्ञानस्वांतर्भवतीव
दामः न त्वन्वलक्षणाप्रयोजनवां रूढिप्रयोजनयोरन्यतरत्संभवति तर्हि गौणलक्षणास्वीकृतेः का गति
रिति चेन्न जातेः प्रोक्षणसंस्कारान्वयानुपपत्त्या व्यक्तिरविनाभाविन्याक्षिप्यते जातासा प
ध्यामूयतामित्यत्र कर्तोपपत्तये तत्र कर्मेंद्रियमाक्षिप्यते यथा वा आसामभित्यत्र कर्मकारकेण
गच्छतीति क्रियाक्षिप्यते एवमर्थापत्तिमहिम्नापि तत्र तत्र पदार्थप्रतीतिद्वयव्याख्या रूढिप्रयोज
नेविना कुत्रापि लक्षणाप्रवृत्तेः अन्यथातिप्रसंगः स्यादिति संतोष्टव्यं अत्रायं लक्षणा
संग्रहः स्वार्थस्यागेसमानेऽपिसरुतेनान्यलक्षणा यत्रेयं भजहत्स्वार्थी जहत्स्वार्थी चेतं

मा० २२० योजातिगुणादिसाक्ष्यगोचरत्वेन चतुर्विधो भवंस्तामपि चतुर्धा व्यवस्थापयति एवं च गुणादिविषयोऽपि तत्से
क्षाद्गोचरत्वेन चतुर्धा व्यवसायानुप्रवेशः संभवति तेन च प्रत्येकं भावाभावाभिधानेन द्वैविध्येनाष्टधा
५० जायते उक्तं वा लोकातिक्रांतविषयाभावाभावाभिधानतः संभावनेयमष्टधा वाच्येवादिभिरि
ष्यत इति ताश्चाध्यवसायस्य गुणादिप्रत्यक्षनिमित्तेदृशोऽप्रत्येकं द्विधाभूत्वा मेऽष्टधा संपद्यते नि
मित्तस्य चोपादानानुपादानाभ्यां द्वैविध्ये द्वात्रिंशद्भवंति हेतुस्वरूपपर्यालोचने दृशोः पुनरेषामेव
प्रत्येकं त्रैविध्यं भवति अभीचवाच्यांसेद्वामेदाः तद्वचनकशब्दात् मन्येशंके ध्रुवं प्रायो नूनमित्ये न
वमादिभिः उल्लेखो व्यक्ततेश्च वेदिवशदोऽपि तादृशः एतच्छब्दप्रयोगे वाच्या एतच्छब्दाप्रयोगे तु
गम्या नन्वध्यवसायमूलत्वादध्यवसायमूलत्वं व्यवसायाद्युल्लेखात् इति प्रयोक्तोः कथंभेदः एतद्वि
षयविधिः चिरोरन्यतरनिजरूपेणाभिन्नत्वेन प्रतिभानमध्यवसायः तद्विविधः साध्यासिद्धप्र
तियन्त्रप्रकृतस्याप्रकृतधर्मसंबंधात् तदध्यवसायः साध्यस्तत्रोल्लेखात् तदुक्तं अप्रकृतत्वेनाध्यव
सायो यद्गुणादिभिः संबंधात् साध्यः प्रकृतस्य यदा कथितोल्लेखात् तदा तज्ज्ञैः यत्र पुनर्गुणसंबंधाना
स्यायाभेदोक्तिः मात्राद्धिषयिणो विषयगतत्वेनारोपणाभिन्नस्यापि विषयनिजरूपेण प्रकृतत्वादसे रामः ५०

व धर्मस्योपादानात् वस्तुप्रतिवस्तुभावः चन्द्रे अत्र धनुर्मध्यलक्षितं राघवाननं परिवेषांतराल
स्थं चमौर्विंबमिवेदं अत्र चन्द्रे कृतशरासनपरिवेषयोस्तु स्थयो रघुनंदनाननेंदुबिंबयोः सादृश्य
प्रतीते बिंबप्रतिबिंबभावेनोपमा पुनरप्यस्याः द्वैविध्यं संभवति समस्तवस्तुविषयत्वात् एकदेशवि
वर्तिनी चेति अत्राद्या यथा त्वं पारिजातस्येव स्वराजसौमादिकेती यापपा ज्योत्स्नालेशैरिव विरचि
ता पूतपाटीरपत्रे स्तारापुंजैरिव विगलितैस्तत्र रत्नैरुपेता तं ध्यामेघघटदसन्ध्यांचरे लांछिताल
60 णां वैरेजेसौ तारचुंतिलकयोः केलिशय्याप्रभाते वेलिशय्यांवरस्थलीवेत्युक्तेर्लाहि यमेकदेशव
र्तिनी एवमन्येप्यवांतरभेदाः सूक्ष्माः प्रेक्षावद्भिर्बोद्धव्याः विस्तरभयादुपरम्यते विद्याप्रमदाप
ञोपस्रजी गमहोकंपमदे गतेः पत्रगी डुंकाररवतोप्रियापरां मोक्षमेयं प्रतिमात्यनेकरूपाः
सूपमालंकारलक्षणं अथोपमालक्षणप्रथमविशेषणव्यवच्छेद्याया उत्प्रेक्षायाः स्वरूपं निरूपय
ति अन्यत्वाध्यवसायोपः प्रकृतस्य गुणक्रियादिना सोत्प्रेक्षा कल्पितानाम्याद्यादिमप्रकृतिवैधा प्र
कृतस्योपमेयस्य गुणादिवशादप्रकृतत्वाध्यवसायोपः स उत्प्रेक्षेत्यर्थः संभावनमध्यवसाय
स्तत्कोटिमानउत्प्रेक्षा इति पर्यायाः गुणादेः सादृश्यवदेनैके विवक्षिता तथा चायमध्यावसा